

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM•TUDOMÁNY•KULTÚRA
SOCIETY•SCIENCE•CULTURE

XLVI. évfolyam, 2016. 1. szám
Year XLVI, issue 2016/1

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK
FORUM PUBLISHING COMPANY, NOVI SAD

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET
Published by the Forum Publishing Company

Angol tartalommutató és rezümék:
Rakić-Ódri Kornélia

Szerb tartalommutató és rezümék:
Pásztor-Kicsi Mária

ETO-besorolás:
Ispánovics Csapó Julianna

A folyóiratban megjelent tanulmányokat felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal *Létünk* are refereed by external professionals from the relevant field.

A Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma a *Létünket* M52-es értékű tudományos folyóiratnak minősítette.

A szám mellékletei Gulyás József alkotásai. Közlésüket a jogörökös engedélyezte. A képek másolatok. A *Ludas könyve I-II.* kéziratkötetéből származnak; a címek Gulyás Józseftől.

A folyóirat az interneten:
www.letunk.rs

TARTALOM

	■ ■ <i>Elmélet – történet – kísérlet</i>
	<i>Élet(esemény), (ön)életrajz, napló, memoár</i>
Gulyás József	Ludas könyve (Éjszakai feljegyzések, Ludas, 1999) 9 <i>A Ludas könyve</i> mint komplex létmetafora 23 Az otthon nyelve Gulyás József ludasi naplójában 37
	■ ■ <i>Emlékezet</i>
Hágen András	Egy közös magyar–szerb kutatás: a Milanković– Bacsák-ciklus 45
	■ ■ <i>Perspektíva</i>
Lendák-Kabók Karolina	A vajdasági magyar diákok gender szempontú továbbtanulási szándékai 55
	■ ■ <i>Örökség</i>
Jakus János	A „Z” hipotézis (A központi hatalmak és Románia háborúja Kelet-Magyarországon 1916-ban) (I.) . . 71
Csorba Béla	Rabszolgák még nem vagyunk (Egy katonanotesz a második világháború végéről és az amerikai hadifogságról) 105
	■ ■ <i>Műhely</i>
Máté Zsuzsanna	Dante <i>Commediájáról</i> és Madách <i>Tragédiájáról</i> – az összehasonlító kutatás felől 127
Roginer Oszkár	Sajtószabadság, felügyelet és cenzúra(mentesség) (II.) (Zentai kisperiodikák 1945 és 1992 között) 139
	■ ■ <i>Szemle</i>
Hózsá Éva	Német–magyar feszültségtérben (A magyarországi német irodalom távlatáról) (Erika Regner: <i>Ungarndeutsche Literatur. Neue Perspektiven?</i>) [A magyarországi német irodalom. Új perspektívák?] 161
Bence Erika	A grófnő első világháborús naplója (<i>Mindennek vége!</i> Andrassy Ilona grófnő első világháborús naplója) 165
A. Sajti Enikő	Perben és haragban (Pihurik Judit: <i>Perben és haragban világháborús önmagunkkal</i>). 175
Szögi Henrietta	Változó világ (<i>Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében</i> . Határhelyzetek VI.) 181

Romoda Renáta	A Kárpát-medence utazói (<i>Homo Viator</i> : Tanulmányok az irodalom-, nyelv- és kultúratudományok köréből) 185
Patyerek Réka	Ab ovo (A <i>Philos</i> című tudományos – irodalmi – művészeti folyóirat első számáról) 189
	E számunk szerzői 192
	Recenzensek 193

SADRŽAJ

	■ ■ <i>Teorija – istorija – eksperiment</i> <i>Život(ni događaj), (auto)biografija, dnevnik, memoar</i>	
Jožef Gujaš	Knjiga Ludaša (Noćni zapisi, Ludaš, 1999)	9
Erika Bence	<i>Knjiga Ludaša</i> kao kompleksna metafora biti . . .	23
Ilona Rajšli	Jezik doma u ludaškom dnevniku Jožefa Gujaša	37
	■ ■ <i>Sećanje</i>	
Andraš Hagen	Zajedničko mađarsko-srpsko istraživanje: ciklusi po metodi Milankovića i Bačaka	45
	■ ■ <i>Perspektiva</i>	
Karolina Lendak-Kabok	Rodna perspektiva nastavka školovanja mađarskih učenika u Vojvodini	55
	■ ■ <i>Nasleđe</i>	
Janoš Jakuš	Hipoteza „Z” (Rat Centralnih sila i Rumunije u Istočnoj Mađarskoj 1916. godine) (I)	71
Bela Čorba	Robovi još nismo (Jedan vojnički notes o kraju Drugog svetskog rata i američkom ratnom zarobljeništvu)	105
	■ ■ <i>Radionica</i>	
Žužana Mate	O Danteovoj <i>Komediji</i> i Madačevoj <i>Tragediji</i> – iz perspektive istraživača komparatiste	127
Oskar Roginer	Sloboda štampe, nadzor i (ne)cenzurisanost (Periodične publikacije kratkog veka u Senti između 1945. i 1992.) (II)	139
	■ ■ <i>Prikazi</i>	
Eva Hoža	U nemačko-mađarskom polju napona (O perspektivama nemačke književnosti u Mađarskoj) (Erika Regner: <i>Ungarndeutsche Literatur: Neue Perspektiven?</i>) [Nemačka književnost u Mađarskoj. Nove perspektive?] . .	161
Erika Bence	Dnevnik grofice iz Prvog svetskog rata (<i>Mindennek vége! Andrásy Ilona grófnő első világháborús naplója</i> [Svemu je kraj! Dnevnik grofice Ilone Andraši iz Prvog svetskog rata]) . . .	165
Enike A. Šajti	U sporu i gnevu (Pihurik Judit: <i>Perben és haragban világháborús önmagunkkal</i> [U sporu i gnevu sa svojim sopstvom iz doba svetskoga rata])	175

Henrijeta Segi	Svet koji se menja (<i>Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében</i> . Határhelyzetek VI. [Svet u promeni – zajednice u Karpatskoj niziji koje se menjaju. Granični statusi VI]) 181
Renata Romoda	Putnici Karpatske nizije (<i>Homo Viator</i> . Tanulmányok az irodalom-, nyelv- és kultúratudományok köréből [Homo Viator. Studije iz oblasti nauka o književnosti, jeziku i kulturi]) 185
Reka Paćerek	Ab ovo (O prvom broju naučno-književno-kulturnog časopisa <i>Filos</i>). 189
	Autori ovog broja 192
	Recenzenti 193

CONTENTS

	■ ■ <i>Theory – History – Experiment</i>	
	<i>(Life)story, (Auto)biography, Diary, Memoire</i>	
Gulyás, József	Ludas könyve [The Book of Ludas] (Night-time Notes, Ludas, 1999)	9
Bence, Erika	<i>Ludas könyve</i> [The Book of Ludas] as a Complex Metaphor of Being	23
Rajslí, Ilona	The Language of the Home in József Gulyás's Diary	37
	■ ■ <i>Remembrance</i>	
Hágen, András	A Joint Hungarian-Serbian Research: The Milanković–Bacsák Cycle	45
	■ ■ <i>Perspectives</i>	
Lendák-Kabók, Karolina	Gender Aspect of Hungarian Students' Faculty Choices in Vojvodina	55
	■ ■ <i>Heritage</i>	
Jakus, János	Military Operation "Z" (The War between the Central Powers and Romania in Eastern Hungary in 1916) (I)	71
Csorba, Béla	We Are Not Slaves Yet (A Soldier's Notebook about the End of WW II and on being an American War Prisoner)	105
	■ ■ <i>Workshop</i>	
Máté, Zsuzsanna	Dante's <i>Commedia</i> and Madách's <i>Tragedy</i> , from the Aspect of Comparative Research	127
Roginer, Oszkár	Freedom of Press, Supervision and Censorship (Exemption) (Little periodicals in Senta between 1945 and 1992) (II).	139
	■ ■ <i>Review</i>	
Hózsa, Éva	In the German-Hungarian Area of Conflict (Erika Regner: <i>Ungarndeutsche Literatur.</i> <i>Neue Perspektiven?</i> [German literature in Hungary. New perspectives?])	161
Bence, Erika	The Countess' Diary on the First World War (<i>Mindennek vége!</i> Andrassy Ilona grófnő első világháborús naplója [This is the end! Countess Ilona Andrassy Diary on the First World War])	165

A. Sajti, Enikő	Litigation and Anger (Pihurik Judit: <i>Perben és haragban világháborús önmagunkkal</i> [Litigation and Anger with Our Own World-War Self])	175
Szögi, Henrietta	Changing World (<i>Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VI.</i> [Changing World – Changing Societies in the Carpathian Basin. Border Situations VI]).	181
Romoda, Renáta	Travellers of the Carpathian Basin (<i>Homo Viator: Tanulmányok az irodalom-, nyelv- és kultúratudományok köréből</i> [Homo Viator. Studies in the Field of Literature, Languages and Culture Sciences])	185
Patyerek, Réka	Ab ovo (On the first issue of <i>Philos</i> magazine on sciences, literature and art)	189
	Authors in this issue	192
	Reviewers	193

Gulyás József

: (1937–2014)

LUDAS KÖNYVE¹*Éjszakai feljegyzések, Ludas, 1999*

1999

Május 22. Petróleum fénye mellett olvasom *Zarathustrát*. Este 10 óra 8 perc. Nem szánám pofon vágni! (Nem tudom kire, mire gondoltam.)

Nem kamelom a NATO-t, mégsem vagyok Milošević-párti – ezt a pillanat honi kapásból ítélőinek –, ahogy Amerikát kussoltatva Csurka István híve sem vagyok. Íme, máris kétféle Nyugat- és Középkelet-Európa-szemlélet –, azoknak, akik vagy-vagy alapon látnak most is! És azoknak, akik azt merik hinni, hogy a majomtól származnak, holott csak egy ocsmány féregtől vagy kutyától, mert azt a dicséretet, hogy a majomtól, nem érdemlik meg.

Hogy értsük, mit akarok mondani: arról van szó, hogy a NATO nem Miloševićet, hanem engem bombáz!

Csakugyan nagy *Zarathustra*, óriásinak is mondhatnám.

Még nagyon az elején vagyok a műnek.

Van felsőbbrendű ember! Igen, létezik! Például a doktor úr, aki palotában lakik (ha még nem, holnap biztos abban fog lakni) és tíz perc dologért annyit kér, amennyit a szegényember kap egy- vagy többnapis nehéz munkáért. (Sic!) A *kér* és a *kap* itt rendkívül fontos mozzanat.

Idézet Nagy Lajosnak *A lázadó ember* című könyvéből: „Kis földműves, napszámos, gyárimunkás, soknak kell lennie ezekből, mert az ő hátukon telik ki a három szoba konyhás, libaaprólékos és nyakkendő jobblét.”

Május 24. Ej, ej, Nietzsche! A *Zarathustra* zseniális mű, de *A tarantellákról* való fejezete nagyon lesújt, kedvemet szegi, elkészerít. Sűrűn aláhúzgálom a szöveget és telefirkálom a margót (még szerencse, hogy a saját könyvem). Teljesen kisiklik a költő, s enyhén szólva, butaságokat beszél. Ez volna hát az a sokat emlegetett, híres, hírhedt Übermensch? Itt lehull a lepel, és kiderül Nietzsche

¹ A *Ludas könyve* itt közölt részletét 2014-ben Gulyás József engedélyezte. A közlést a jogörökös is jóváhagyta 2016-ban.

sokféleképpen értelmezett és magyarázott, de számomra világos, egyértelműen arisztokratikus világnézete. Előbb más, kisebb munkái, de a *Zarathustra* eddig olvasott fejezetei is azt a fokozódó hitet érlelték bennem, hogy nincs, nem létezik, nem igaz az az átkos nietzschei emberfölötti. Valószínű, forgattam az eszemet, hogy az örökké felfelé, a magasba, nem mások, dehogyan is mások, hanem önmaga fölé, kicsiny volta fölé törekvő és emelkedni vágyó gondolkodó ember az író filozófiájának az igazi alapja. Közben: de ez mégsem lehetséges – annyi kitűnő elme nem tévedhetett. És így tovább, vacillálva, apró kételyek és óriási csodálat közepette. És jött az *A tarantellákról* szóló fejezet. És itt eldőlt. Hogy ne mondjam, kibújt az a bizonyos szög. Arisztokrácia és aljanép. Látom, sajnos, ez Nietzsche vallása az emberről.

Lapszélre ceruzával írt, használható jegyzeteim közül:

1. Ez a fejezet – *A tarantellákról* – Nietzsche nagy, végzetes nagy elkanyarodása.

2. Ezt a gátat, a magáét, önmagát nem sikerült átugrania (utalás az író gondolkodását meghatározó társadalmi helyzetére). Node nem is adatik az megakárkinék – Hamvasnak például, aki egy Keletbe merült ezoterikus, az egyéni megváltást forszírozó Nietzsche-árnyék, s egy José Ortega Y Gasset nevű úrnak –, csak egy-két grófnak, a kápolnai „osztónak”, Leónak vagy a „farkas-arcú” és „bárány-lelkű” magyar homo Tibornak...

3. Nagyon zavaros és ellentmondással teli, s noha katolikusellenes (nem tudom, általában vallásellenes-e), lényegében a keresztény erkölcs és filozófia alapján áll, csak, költészetről lévén szó, úgy „keverednek a lapok”, hogy nehéz kiszálaszni ebben való lényegét. Más szóval és pontosabban: a keresztény erkölcs és filozófia polgáriasult, nagypolgári talaján egzisztál, illetve teremti meg ő az erre az alapra épült filozófiának egy sajátos, nietzschei változatát.

4. Nem az emberi, a humanizált, hanem a természet rendje, a darwini lételmélet szerinti, az erősebb-okosabb jogán alapuló társadalom híve és hirdetője.

5. Néhol csodálatosak, máshol meg elrettentőek a gondolatai. S mint előbb mondtam, úgy tűnik, az életet szinte a maga természetes voltában fogadja el és veszi védelmébe. S e mindent magában foglaló nagy egészben csak egy valaminek nincs keresnivalója: az egyenlőségnek és hirdetőinek. (Feltehetően a kor szociális, szocialista eszméi és szószólói ellen hadakozik ebben a kérdéskörben.)

Költészetről van szó ugyan, de az *Imígyen szóla Zarathustra* valamiféle „tanító költeménynek” mondható, s így gondolatai (tézisei) „tényként” esnek latba.

„Nem akarom, hogy összekeverjenek és összetévesszenek az egyenlőség eme prédikátoraival. Mert hozzám így szól az igazság:

»Az emberek nem egyenlők.«

És ne is legyenek azok! Miként szerethetném az emberfeletti embert, ha másként beszélnek?”

6. Igen-igen zavaros, mondja a ceruzám újra, más lapszélén. A bölcs intése: „Méltóbb ellenségre tartogassátok magatokat, ó, barátaim: ezért kell sokak mellett elmenetek, főleg a söpredék-félék mellett, akik a népről és népekről zajongnak fületekbe.”

[...]

„Leselkednek egymásra, ellesnek egymástól valamit – azt hívják »jó szomszédságnak«. Ó, boldog, messze tűnt idő, amikor egy nép még azt mondta: úr akarok lenni a népeken!

Mert, testvéreim: a legjobbnak uralkodnia kell, a legjobb uralkodni is akar! És ahol másként hangzik a tan, ott – hiányzik a legjobb.”

[...]

„Ha ezeknek – ingyen volna kenyérük, jaj! Akkor miért kiabálnának még? Megélhetésük – ez az ő igazi mulatságuk; csak hadd legyen nehéz a sorsuk!

Ragadozók ezek: még munkájukban is ragadozók, még »pénzkeresésükben« is alattomosak! Ezért hát legyen csak nehéz a sorsuk!”

(Az idézetekkel egyszerre az írónak az emberi és társadalmi egyenlőségellenes, tehát voltaképp emberellenes nézetét, felfogását és a gyakran oly kuszált gondolatait próbáltam illusztrálni.)

7. A nagy francia forradalmat élesen elítélő kritikája teljesen világos, egyértelmű, kétségtelen.

8. Egy kérdés: nincs-e ennek a Zarathustra-féle gondolkodásnak a mélyén egy általános pesszimista kiábrándultság a rendezhetetlen vagy rendezhetetlennek látszó élet következtetéseképpen?

Ami természetesen nem volna enyhítő körülmény, a lényegesen nem változtatna, azon, hogy Nietzsche igen elszánt közösségellenes, következtetésképp emberellenes, és talán pont ezért zavaros gondolatokkal, ellentmondással teli költő és filozófus.

Megint Nagy Lajosnak *A lázadó ember* című önéletrajzi könyvéből idézek: „Úgy látom, hogy az arisztokratizmus az ember útálatkultusza, de olyan nagy mérvű, hogy betegségnek is beválik.”

Május 25. Ha valami folytán elveszíteném ezt a kis „levest”, teljesen ki lennék szolgáltatva az „időjárás” változásainak... Ez jutott az eszembe most, amikor teavacsorámat fogyasztottam, már a harmadikat itt. Hol is? Itt Ludason, a Ludasi-soron, a Sor közepe táján, tehát Belső-Ludason, a Bognár-Szarapka Anti (hozám hasonló, de jóval fiatalabb öreglegény) házában, ahol két napja lakok szinte ősi, nagyon primitív körülmények közt. Node értem és láttam én már ennél (s ennél) sokkal rosszabb, nehezebb, nyomorúbb és szomorúbb napokat, de időket is.

Ma, május 25-én „szegtem meg” (keresztvetés nélkül) Huxley *Szép új világ* című regényét. Még nem akarok szólni róla.

Ágak kapkodnak a szélben.

Nincs ez, nincs az, semmi sincs, csak a nincs: van.

Tudja meg a világ, ez a kicsi, a mienk, legalább: én soha nem emeltem fel a szavam egy híderít, épületért – ha mégis, akkor értékét nem emberérettel hasonlítva össze –, de egy elütött kutyát már megsirattam... mert kutyaólat lehet csinálni százat, de életet visszaadni nem. Mert van-e drágább az életnél? Van, mondja a hazug és álnok, egy híd... És nem a saját, hanem a másik ember életére gondol. És van-e olcsóbb az életnél? Nincs, látom. De van, mondja ismét a hazug és álnok és megint más életére gondol.

Pásztor Sándor (számomra ismeretlen ember) írja a *Magyar Szóban* az első újvidéki áldozatról szóló cikkében: „Még hogy kollaterális² veszteség! Számomra legalább is nagyobb, mint, mondjuk, a hidak.

Ha életről van szó, ha feláldozódik, akkor egy is: sok.”

Ez a kis világ... Kicsi alatt nagy hazugságokat és ugyanakkora vagy még sokkal nagyobb gazemberségeket értek. Mind a kettő – hazugság és gazemberség – egyforma nagy és egyformán mély. Ma ennyit akartam mondani.

Május 26. Hallgat, néz és szomorú és hinni nem tud, nem mer a Szabadkai Városi Könyvtár takarítónője, Gizi. Aki mindig fél és egyformán árva: repülővel és repülők nélkül.

Félbolond Cassandra-filmek félbolond szereplői... Igen, csak felek, mert teljes hülyének mondani őket bűn lenne – felmentenénk őket a felelősség terhe alól. Egyszer, hiszem, a többi hasonlóval együtt – nem tudom, hol és mikor, de azt tudom, kik előtt, felelni fognak.

Ahogy éltek, úgy is haltak meg, privátul, maguknak... Sosem éltek, éreztek együtt másokkal, senkivel, a körön, saját köreiken belül, bezárkózva, saját köreikben éltek és aszerint, annak megfelelően gondolkoztak... Márai és a hozzá hasonló írók polgárai alkották ezt a réteget. És most újra eljöttek, itt vannak, szervezik, építik a köröket, önző és zárt köreiket.

Maguknak éltek és maguknak haltak meg. Semmi néven nevezhető értelmű s értéke nem volt az életüknek. Mert mit értek én az „érték”, az „értelem” alatt? Azt, ha valaki önmagán, családján, rokonain és osztályán, annak tagjain kívül másokra is gondol, ne mondjam: másokért is él.

Az ezüst eszcajg és más hasonló dolgok, tárgyak fényesítésével voltak elfoglalva és töltötték el életük java részét, továbbá e nemesfém nemes fehér ragyogásának esztétikai élvezésével. Hohó! Majd elfeledtem győri vitézségtek,

² Kollaterális = mellékes, csekély (elhanyagolható).

bocsánat: és kincsek szerzésével. Szép nagy munka volt! A „Hass, alkoss, gyarapíts!” szállóigéből csak az önös gyarapítás szót ismerték! Jó, jó, hallom, igaz, jogos a figyelmeztetés! Azt a munkát a szegény szolgáló végezte (ezt Kosztolányi is jól tudja, tapasztalatból [?], az *Édes Anna* mutatja), de attól még ezek az urak és hölgyek nyugodtan élvezhették, mint egyetlen e világi dolgukat az ezüst fényének simogató lágy esztétikumát.

Túl sokat aludtam én szalmában, szalmakazalban, mint a kutya, hogy értsem, elfogadjam, szeressem Márait. Nem vagyok én Sass László! Hogy másokat ne mondjak.

És sokkal több margarinos, megannyi sós-paprikás kenyeret ettem én meg, egy példa, a gödör – szélén ülve – falukakat ástunk Palicson, a mai Vikendtelep helyén –, hogy Márai Sándor író szavára hallgassak, az egész Magyarországgal, sőt a fél világgal, ha igaz. (Egyik sem igaz.) De nemcsak ezért, vagyis a kutya módon szalmában alvás meg a többi miatt, nehogy valaki azt higgye, ezeket örömmel vállaltam és vállalom ma és mindenkor, azokért, akik ott éltek és ma is ott élnek, akik és ahogy, szolidaritásból. Szóval nemcsak ezért meg azért, hanem mert Márai téved, nincs igaza és nem is lesz soha; Márai, vagyis az a világ téved, ezért és elvből... Ha nem születtem volna parasztnak, akkor melljük álltam volna, és a polgári középosztály és, följebb, a rendek által csöcseléknek nevezett – mert ha mozdult, fellázadt, hatalom-, vagyon- és tekintély-védő-féltő szemmel rögtön gyülevész tömegnek, aljanépnek, csöcseléknek nevezett (de mindig annak tartott) – városi dolgozó tömegek oldalára, mert amit és amiben én hiszek, amit keresek, az ott van, azon az oldalon. És ez Shelley, Heine, Petőfi, Rimbaud, Ady, József Attila stb. oldala, gyönyörű oldal, és Illyés Gyuláé is persze, érdemes ezt tudni odaát is, magyarhonban, a másik, az ellenkező, másokkal, a sok-sok többivel, az Máraié.

(És szerintem az igazi csöcselék, Ortegaék csöcseléke, az ellenkező oldalon található, ott gyülekezik, ott ugrál, zajog.

Aki azokat szereti és nekik hisz, mondjam azt, hogy nem kár érte, meg is érdemli? Ilyet nem mondok.)

Tudom, nehéz kibújni a bőrünkől, talán lehetetlen, de van akinek sikerült, hát akad példa, az általam ismertek közül Déry és Lukács György, úgy tudom, ők se születtek munkáscsaládban.

(Ellenkező esetben – kísért ez a gondolat –, nem tudom, nekem sikerült volna-e a személyes, a saját, a lelki megváltást jelentő csere, szintérváltás, az átlépés önmagamon. Remélem, igen. De gyakran kételyek gyötörnek. Ha rossz napom van, eszembe jut, vagy ha eszembe jut, rossz napom van. Az ellenkezőjébe szörnyű belegondolnom is.)

A tömeggel mint az emberi közönségesség egyik, elviselhetetlenül rút, leg-rútabb formájával számolni kell, mert itt van, mint az eső, a szél, a föld, mondja keserűen Márai Sándor *Füves könyvében*.

Arisztotelészt idézi – és ez Márainak immár betetőzi a hülyeség határára sodródott, elvakult polgári „emeleti” tudatát: „A nagy tömeg egészen rabszolga lelkületet mutat, s a barmok életmódját követi.” Két és fél ezer éve hangzott el ez a megállapítás – mondja –, ma érvényesebb, mint valaha.

Teljes egészében ide kellett volna másolnom az író gyönyörű jellemzésére *Füves könyvéből*, szégyentelen módra, nagyképpen, pofátlanul gyógyító erejű, tehát füves (fűvészs) könyvnek nevezett, arisztokratikus, előkelő polgári katekizmusából *Az emberi közönségességről* címmel írt kis gyöngyszemet, megérdemelné ezt a csúfságot, de elnéző módon, csak „törtem” belőle. Ennyi is elég abból.

Három óra múlva: Mégsem bírom ki, ide kell másolnom az említett írás teljes szövegét Márai *Füves könyvéből*:

„*Az emberi közönségességről*

A tömeg, mint társadalmi erő, oly mértékben hatalmasodott el az én időmben, hogy nincs barlang, magatartás, szemlélet, ahová még elvonulhatunk előle. Természetesen oktalan és esztelen az, aki megsértődik a tömeg tényétől, s valamilyen finnyás és fanyalgó egyénieskedés nyafogó magatartásába menekül. A tömeg itt van, mint az eső, a szél, a föld. Számolni kell vele. De Aristoteles azt mondja: »A nagy tömeg egészen rabszolga lelkületet mutat, s a barmok életmódját követi.« Két és fél ezer éve hangzott el ez a megállapítás; ma érvényesebb, mint valaha.

Az emberi közönségesség korunkban olyan reménytelen méreteket öltött, hogy nincs többé pedagógiai módszer, mely eredményesen tudna harcolni ellene. A tömeg reflexei már nem emberiek többé abban az értelemben, ahogyan a keresztény műveltség és klasszikus ókori nevelés értelmében ismertük meg az emberit. Vitatkozni nem lehet velük, mintha iszákosokkal vagy eszelősökkel vitatkoznánk, akik csak rögeszméiket dadogják válaszul. Érzelmekre hatni nem lehet; másként éreznek, mint eddig az emberek. A részvét, az együttérzés eltorzult lelkükben; a kapzsiság, a vérszomj uralkodik idegeikben, a korlátlan és mohón habzsoló, szomorú élvezetvágy. Az emberi közönségességnek nincs határa többé. Egy okkal több, hogy minden emberszabású ember makacson és bátran helyén maradjon, gondolkozzék, érezzen, ahogyan emberhez illik.”

1. Hogy ennyire buta legyen valaki! Egy zsenivé ütött nagyság! Egy fölkent!
2. Ezt csak hülyéknek kell magyarázni.

Azt gondolná az ember. Csakhogy ez nagy tévedés, mert akkor nem gyűrnék annyian Márait, ha nem kellene.

Körülbelül akkor gondolta és írta, írhatta ezt Márai, képzeljük csak el, amikor József Attila a *Tömeg* című versét.

„Jön a tömeg, a tömeg!
Mint a megriadt legyek
röpülnek róla a kövek.”

Talán nem a legjobb, de legyen megadva ez a hely és pillanat itt ahhoz, hogy megmondjam: számomra ez is József Attila, ha nem is a legjava, nekem ez is nagyon fontos, nem csak az *Altató, A Dunánál* című versek József Attilája. Ahogy Tökéczki hiszi, képzeli, gondolja...

Válasz Garainak és a Garai-féléknek: A pénz a dolgozó nép, a szegény munkás vére. Ahol gyülik és tömegben áll, ott vannak, ott keresendők, azok a nép vérszívói.

Aljanép. Ez az a szegény dolgozó, az állat és az ember közt, az ember határán tartott (ha kell, még fegyverrel is), odakényszerített, ott vergődő élőlény... e mocskos, gyülevész úri banda akaratából.

(Hát ez az a *másik oldal*, ha valaki az előbb nem értette volna.)

Az egyik legcsúnyább és legjobban elítélendő emberi tulajdonság a szerénytelenség, még akkor is, ha Goethe az ellenkezőjét vallja, vagyis védelmébe veszi a szerénytelen modort. Egy esetben, csak egyben fogadom el, kivételesen tehát: a nagyképűség, a buta kivagyiság ellen, azzal szemben, tehát akkor, ha a körülmények úgy kívánják meg.

Idézet, már harmadszor, Nagy Lajosnak *A lázadó ember* című önéletrajzi könyvéből:

„Igen, a feudalizmusban rablással, gyilkolással szereztek az urak vagyont, volt amelyik feljelentette saját testvérét a királynál, hogy összeesküvő, a testvért kivégezték és birtokait a feljelentőnek adták; a kapitalizmusban uzsorával, csalással, alkalmazottak kizsákmányolásával szereztek vagyont...”

Kelebia... ötven éve... Néha mintha most is ott lennék, mintha ott maradtam volna, ott hagytam volna egy részemet örökre, ott, azon a messzi kelebiai tanyán...

Én csak egy embert, egyet szerettem igazából: a szegényt, a nyomorult parasztot. S egy dolog bánt nagyon, egy gondolat, hogy tán nem eléggé.

Nálam soha senki nem utálta jobban az urat, az úriembert, a gazdagot. De volt egy különbség: a szegény, nyomorult ludasi paraszt.

Most, a földre nézve, kalapot emelek előtte.

No, nézzük, mit tudnak az új magyar fejek, az új magyar okosok! Az egyik azt mondja: nincsenek oldalak, jobb és bal, van csak az arany-közép, ami szerinte és szerintem is természetesen a jobb jobbat jelenti. A másik meg azt mondja: vannak ugyan oldalak, de nem az a fontos, hanem hogy minden jól menjen, ami ugyanaz, mint az előbbi fejnél, vagyis: csak minél messzebb a szocialista gondolattól és gondolkozástól, mert az maga az ördög, mert a szocialistaság fenyeget megint, és abból nem kér a magyar, mert a magyar az keresztény, és csak a keresztény látás, erkölcs, norma és nézetek szociáldemokráciával jól felöntve az igazi jövő szerint, számára és mindenkinek.

Pedig az isten se menti meg a szocialistáktól Magyarországot, azt garantálom, Tökéczki, Torgyán és Csurka!

Még a kutya meg a macska is – Fidesz, MDF, kölcsönvéve a kisgazdapárttól – kibékül és összefog, ha a szocialista kísértet megjelenik.

(Lásd fentebb: Pedig az isten se menti meg...)

„Teljes napfogyatkozás Magyarországon.” Még nem teljes! Lesz ennél sokkal sötétebb is!

Olyan, de olyan okos... kénytelen voltam mosolyogni.

„De az okos ember ott kezdődik, ahol az ügyvéd úr már véget ért, régen nem létezik.”

Kossuth rádió: „A bíróságon jogszolgáltatás folyik, nem igazságszolgáltatás.”

Nem is tudtam, hogy ezek, jog és igazság, oly távol esnek egymástól! Ekko-ra differencia volna a kettő között? Nem tudtam, ügyvéd úr... Sose gondoltam volna, ha nem mondja.

Mi és ki akadályozza ma Magyarországon a haladást? Az úttesten keresztbe forduló kamionok? Hát van valami más is, uraim, ami!

A Forum helyett a piacra vágyom. Holnap szombat, a Híd-díj átadása lent... Majd akkor megyek én oda, ha a Forumban némileg, csak némileg, mint köröm alatt a fekete, csak annyira igazságot fognak osztani. Le se köptek, de oda kellett ítélni a díjat, holott tudvalevő – hacsak azóta nem módosították az alapszabályt, nincs kizárva, hogy igen, kitelik tőlük (miattam), de szabálmódosítás nélkül is mindent megtesznek, megtehetnek – holott tudvalevő, hogy az előző év díjasa magától zsúritagnak számít.

Kommentár nélkül. Nézve a magyar tévéhíradót: Magyarországnak ma olyan emberekre van szüksége, akik nem tudják vagy nem akarják tudni, kicsoda Ady Endre és József Attila, állapítom meg látva és hallva a pörge bajszerű magyar NATO-nagykövetet.

Ahogy elnézem, még holnapután sem lesz itt holnap! (Egyszer azt írtam valahol: holnapután lesz itt a holnap. Nem, nem! Sokkal később!)

Ha ezt el tudnám adni, nem fájna úgy a fejem. (De mit?)

Nem vagyok többet magyar Magyaró számára, egyelőre, de délszláv mostoha-és féltestvéreimnek továbbra is az vagyok: magyar – de nem a javából, mint oly sokan most.

Május 27. Dungó, dungólégy (ahogy régen mondtuk) lakik velem a házban. Állandóan itt kóvályog. Az ajtóban várt lesben, ahogy kinyitottam valamelyik reggel, bevágódott, mint féltéglá egészben, úgy, hogy keményen oda is koppant valamihez. Azóta itt van. Nem lehet kiverni a házból, kizavarni seprűvel, inggel, más ruhadarabbal.

Az anyád ötvenit, te légy, hogy ilyen finom legyenek, hallod-e?, kiáltok rá mérgeesen, de okos vagy és milyen figyelmes, mint ősszel. Pedig hol van még az ősz!

„Vedd ki a részed a 130 millióból”, áll a Coca-Colás kétliteres üvegfélén. Te meg vedd be azt, amire én gondolok, mondom dühösen. (Megjegyzés: az üvegben ivóvizet tartok, a szomszédból hordom – amint hordtuk Ludason, a Kovács-tanyán a Szántaiéktól – egy idősebb, igen rendes, szegény krajjinai, ha jól saccolom, nálam fiatalabb házaspár fúrott kútjáról; különösen az asszony nagyon kedves hozzám, a férfi is az, de ő elég szótlan ember.)

Millió gondolatom támad, állandóan beszélek belül, magamban, mint Camus sivatagi alakjai... néha még hangosan is. Azt is írja a colás üvegen, hogy: „Nem visszaváltható.” (Hát az még majd elválík.) Továbbá: „Törv. Védve.” Én meg törv. leköpve.

Szóval nem vissza, mi?... Nono, lassabban úri barátaim. Csak ne legyünk abban olyan biztosak. Azt senki, igazán még maga az a jó öreg váltókezelő sem tudja, nem tudhatja előre. Mint azt a *nagyon jót*, ezt is csak hinni lehet, aki, nem mellékesen, közelebb áll a szocialistákhoz, mint magukhoz, uraim. Az ún. *Szentírásból* is százszor inkább a szocialista emberi és társadalmi elv és gondolat vehető ki, vonható le, mint a kapitalista, ha valaki tud levonni, elfogulatlanul.

„Egy fáradt golyó találta el, egy eltévedt, megpattant, gellert kapott golyó, csak megsebesült”, mondja valakiről a Kanizsai úton lakó öreg Halász, a híres legény, az újsori Pocok Kari egykori szomszédja és legénycimborája... A második világháborúról beszélgetünk az árokpárt zöld gyöpen félkönyéken, heverészve; kislibákat őriz, legelteti, pántlikás kis ustorával gardírozza, legyezgeti, terelgeti azokat, nehogy feltévedjenek a töredező, itt-ott már morzsás betonos útra a járművek kerekei alá. (Errefelé is vannak bolondok, mint a városban, úgy hajtanak ezen a keskeny úton, például a Kutya.) Tehát a második világháborúról beszélgetünk, illetve beszél ő, de a mai háború kapcsán.

A kést megfenni! (?)

Simon a kocsis, az asszony hajt – mondták valamikor itt a faluban gúnyosan a papucsférjre. Volt is ennek reális alapja. Lehetett látni – olyankor hangzott el ez az ismert találó mondás mosolyogva, a kabátgallérba, maguk elé mondván, néha meg jó hangosan, hogy hallja, akit illet; volt, akit ez nem zavart, gúnyolódót és gúnyoltat egyaránt, vagy ki tudja – lehetett látni a Ludasi-soron haladó kocsin a pokróccal letakart, leterített ülésdeszkán, *deszkán, nem karosülésen* elhelyezkedő, kuporgó férfit és nőt, férj-feleség, az ustor és a gyeplőszár az asszony kezében. (Ritkán, de előfordult, hogy a férfi cigányosan a kocsi-derékban gubbasztott.)

Nagyon különös, furcsa jelenség volt, emlékszem. (Ha nem láttam volna, el se hinném.) Szokatlan, visszás, nagyon visszatetsző érzéseket ébresztett bennem is, biztos a mindennapitól eltérő kép és a gúnyolódás okán.

A *Szép új világ*ról: jó, de azt hiszem, még nagyon az elején járok, hogy nem egy igazi nagy regény. Egyebek közt nem a gondolatvilága, de a formája túlságosan is egy adott pillanathoz kötött. Az alakjai...

De mégis van benne ma jól fogható, emberi, örök.

A NATO... A múltkor jól megdobálta, megverte, mint a jégeső a korai fa-
virágot, aztán még egyszer, mert ki merte nyitni a száját. Most itt van. Mint igazságtevő. Most nálunk tesz és oszt igazságot, a szemét!

A demokrácia, a nagy szabadság, a fennen hirdetett és hangoztatott másként
gondolkozás, úgy látom, mindenkit meggyőző, lenyűgöző idején és híres korá-
ban a NATO-s Angol-Amerikának miért nem smakkol a másként gondolkodó,
a másként gondolkodás? Kuba, Vietnam, Korea, egy darab Korea meg Kína
máskéntje? Meg az enyém? Jó, értem, Kína „kivétel”, mert hatalom, de a többi,
nem tudom, miért van örökké útjában az orcátlan angol-amerikás NATO-nak?!

Világigazgató, mondaná Huxley.

Igazság egy van, amit Németh István is elfogadhat, ha akar, mert tudom,
hogy más a véleménye: NATO csitt, kuss, mars, kifelé! A többi mind az igazság-
nak csak egy darabja, darabkája lehet, fél, negyed stb., kedves Pista, Újvidék
vagy Kishegyes.

Bertrand Henry Levy, még egyszer.

A francia író- és filozófusnak a *Magyar Szóban* 1991. október 20-án megje-
lent interjújából: „Én a háború elítélését kérem, nem azt, hogy az írók kiderít-
sék, ki a felelős, hanem, hogy a háború megszüntetését követeljük.”

Május 28. Szombaton, május 22-én jöttem ki Ludasra, már majdnem egy
hete. Ma 28-a van, péntek.

Rodić palicsi élelmiszerboltjában a csomagoláson egy számcsoport talál-
ható; nem az áru ára ez; oda kell menni a pénztárhoz, hogy megtudd a válasz-
tott cikk árát. Masinájába a pénztárosnő beleüti a titokzatos számokat, s az
ekránon megjelenik az ár, és akkor ő megmondja a vevőnek, ha az megkér-
dezi, mi mennyibe kerül. Ha sokalod valaminek az árát, akkor visszaviszed
a helyére, ha megfelel, kifizeted. Világos ugye, milyen remekül komplikálttá
válík így a vásárlás? Ide jutottunk, Huxley! *Szép új világ!* Közben hullnak a
bombák Palicsra.

Oh, Ford! Oh, Ford!, kiáltana fel Huxley az Istenhez.

Dél melegiben is kint kapáltunk, jut eszembe, ahogy a dülőút mellett a föl-
deken, kicsit beljebb meglátok egy csapat kukoricakapáló ludasit. A Zsidóúton
hajtok kifelé, élelem után megyek. Aggyisten!, emelem föl a kezem. Lehet-e,
lehet-e?, szólok oda. Muszáj, válaszolnak többen, és csapkodás közben látom,
emelik a fejüket, nézegetnek. Elhaladok mellettük. Valaki utánam kiált: Jóska!
Lefékezek. Régi ludasi, megismert. Váltunk pár szót így távolról, aztán tovább-

gurulok. Móvázni jött Hajdúból, vagy hogy is mondjam, visszaadni a múltkori segítséget. Mások is rámvélnék. Egy asszony. Olyan velemkorabeli. Valamikor lánykorában a Cvíjő-soron laktak. Homályosan én is emlékszem órá.

Milyen nagy dolgok voltak itt akkor, égbe nyúló nagy dolgok, és nem is vettük észre.

Egy hang: azért, hallod, mégiscsak van itt valami...

De akkor minden volt. Folyt az élet, az emberek dolgoztak, ittak-ettek, ha volt mit, danoltak, öltek, gyereket csináltak. Minden volt itt, még az is, ami nem volt... Rengeteg gyerek volt, az biztos. Most minden kihalt. Akkora ricsaj volt az iskola udvarán a tízperces szünetben, hogy Noszára is elhallatszott, ha olyan volt az idő. Most mit hallunk? Esnek a bombák Palicsra, repülők húznak át fejünk fölött, a kukoricát kapáló Ludas feje fölött.

Közben a fiatalon elhalt Dóró Sanyi barátom, író, költő, a kis Dóró jut eszembe, és vele kapcsolatban, hogy a csudába, rögtön felötlík egy vidám és nagyon pikáns kis epizód. Föl is nevetek, jó hangosan. Mondanom se kellene, emlékeznek rá, tudják, hogy egy alacsony, sűrű, tömött, gombóc gyerek volt, kis tökmag a Sanyi, kis Dórónak hívtuk (jóval később is). Aztán a Dóróból egyszer csak Hordó lett. Az oly furfangos és találékony eszű – néha rettentően vad és kíméletlen – ludasi gyerekek fejéből kipattant, és rögtön ráragadt, és rajta is maradt későbbi jó barátomon ez a csúfnév, rásült. Amit mondani akarok, amin az előbb, Uram bocsáss meg, olyan jóízűt és akkorát nevettem, az az, hogy a tízperces szünetben kint az udvaron egy csapat kölök (tán magam is köztük) elkezdte és teli torokból fújta mindenki, tanító néni, tanító bácsi füle hallatára, hogy: Hordó közepin a luk! Hordó közepin a luk!

Észre se vettem, hogy már kint járok a töredező aszfaltú Kanizsai úton.

Én lassú eszű, lassú észjárású ember vagyok, lassan és sokára kapcsolok; talán az a világ, ahonnan jöttem... a föld, a por és sár, nem tudom. Sokszor késve, nagyon későn, elkésve, esetleg csak napok múlva jut eszembe a helyes válasz valamire – mondom Deák Ferinek Pest felé vonatozva tavaly novemberben. Utaztunk a Magyar Írószövetség plenáris választmányi ülésére...

Szóval lassan reagálok. De néha meg, ritkán, roppant különös dolog ez, hihetetlen módon, hirtelen bekapcsol és megugrik az álmos mechanizmus. Hogy mi ez? No de, aztán ennek a lassú „járás”-nak, gondolom most, van jó oldala is. Sokszor tapasztaltam, hogy a rögtöni válaszok, különösen a bejáratlan vagy kevésbé kitaposott témákban, mennyire a felszínen mozognak, de akkor ott beszélgetés közben nincs idő megrágni és megemészteni jobban a dolgokat. Ebből aztán igen gyakran végzetes hiba keletkezik, az, hogy az első kimondott „szó”, megfogalmazott vélemény becsületbeli kérdéssé válik az ember számára, és ha kell, körömszakadtáig képes ragaszkodni tévedéséhez vagy butaságához. Így én mindig elégedetlen vagyok magammal, szereplésemmel, a kérdésekkel és az

adott gyors válaszokkal, biztos azért, vagy mert olyan alkat vagyok, éjjel mindig újra leperregnek bennem a nap eseményei, és akkor meglátom, képes vagyok meglátni, mit tettem vagy mondtam rosszul, mit és hol hibáztam.

[...]

Erre a számvetésre tehát nagyon alkalmas számomra az éjszaka, az ágy, az elalvás előtti, órákat vagy – az se ritka – fél éjszakát is kitevő idő, a nehéz, forgató, izzasztó, de hasznos órák, az „örlés”, mikor az ember, apám szavát használom, „megeszi magát, lerágja kezét, lábát”. Ebben az éjszakai „örlés”-ben, azt hiszem, bajnok lehetnék, apám is az lehetett volna, de remélem, az is volt valami gondolt versenyen, verhetetlen. Egy éjszaka elég volt számára, de annyi okvetlenül kellett, hogy, mondjuk, a család sorsfordulót jelentő kérdéseit a helyzethez, helyzetünkhöz mérten mindig a legjobban megoldja.

[...]

Lassú vagyok, így van... Másnap, többet mondok, megesik, hogy csak napok múlva jut eszembe a jó, a helyes válasz, viszont akkor, addig, ezt büszkén mondom, megoldom a feladatot, megfelelek a kérdésre, és mennél később, tán annál biztosabban. Apám is ilyen volt, már mondtam, és biztos tőle örököltém, ő se tudott a kellő pillanatban érdemben válaszolni se embernek, se életnek, de másnap (esetleg harmadnap) minden kérdésre, sorsfordító kérdésekre is megtalálta a helyes, az egyetlen helyes választ – megoldotta a kérdést.

Ilyenkor hajnalra készen állt fejében a terv, utána aludt valamit, ha bírt. Korán felkelt – egész éjjel törte a fejét, ette, rágta magát –, korán talpon volt, összekapta magát, evett valamit s elment, nyakába vette a falut. Korán elment, még aludtunk, este későn jött haza, majd leragadt a szemünk, de kivártuk érkezését. Harmad-, negyednap, ha nem esett, költözködhettünk, ha éppen az volt soron. És az gyakran volt soron nálunk... kétszer esett is a hó, szállingózott, február utolja, március eleje lehetett.

„Adjatok egy fix pontot, kimozdítom...” Nekem meg adjatok egy hosszú éjszakát, s megoldom a számomra fontos legnagyobb kérdést is; megtalálom a feleletet, megmondom, válaszolok, de ha nappal találkoztok velem, ne várjatok sokat, az se lenne csoda, ha a neveteket se tudnám...

A minap, ahogy rendezni kezdtem otthon a régi, 1952 és 1954 között írt naplóm, rájöttem, hogy: irka. Igen, irka és nem füzet! Ahogy én akkor írtam. A füzet városias, haladóbb, művelt környezet jelzője, az irka parasztkifejezés volt, emlékszem, ezért kerültük, s én is kerültem, jó messzire, szökve tőle egy időben, a város felé tekintve. Tehát *irkára* javítani ki a *füzet* szót régi naplómban! Vissza kell adni ezeknek az itteni, itt tanult és itt ma is használt eredeti szép szavaknak a létjogot.

(Szöktünk, menekültünk innen, ebből a világból, húzódtunk el a tisztességes, nehéz élettől, munkától, a kétkezi s talán az egyetlen tiszta, tisztességes

munkától; szavainkat is kicseréltük, igyekeztünk elfelejteni azokat, felváltani városi, a városban használt, előkelőbbnek hitt szavakkal. Aztán elhagytuk a falut és lassan kezdtük felejteni, próbáltuk elfelejteni, levetközni, lerázni magunkról, kiradírozni magunkból, az emlékeink közül... Most jönnénk vissza, de késő. Ezért [vagy miért?] sokszor magányosak és nagyon szomorúak vagyunk, és elveszettnek érezzük magunkat.)

A Tuki-ugarokban kapáltunk, kiskukoricát, épp az Ördög Pista földjén... Minden forduló után megálltunk s ültünk egyet, ki le is hevert, eldőlt. Ez általános, elfogadott, bevett szokás, sőt törvény volt a napszámosvilágban. A föld dülőhosszú volt, egy dülő. Oda-vissza az két dülő, s akkor járt és jött a „pipahuja”, leültünk, szusszantottunk egyet. Hogy mennyi egy dülő, meg nem mondom.

Az Akadémiának: kár volt a düllőből dülőt, a szöllőből szőlőt csinálni, mert bizony nagyon városias ízű okoskodás, abból következik. A jobbító, az alkalmassá, városivá, városiassá tevő, nemesítő, egyszóval a helyes magyarság felé közelítő, tételezzük fel, hogy jóhiszemű törekvés ellenére azonban téves, logikátlan, értelmetlen, egyáltalán nem végiggondolt, amint majd később látni fogjuk. Visszatérve: ezek a szavak itt keletkeztek, itteni dolgokat jelölnek, jelentenek, ide tartoznak, okvetlen meg kellett volna hagyni azokat eredeti, kiejtés szerint való formájukban, mint *düllő*, *szöllő*, ugyanúgy, ahogy annyi mindent megőriztünk archaikus, régi, nem módosított, népnyelvi, tájnyelvi formájában. Mi lenne például, ha erre a mintára átírtuk volna vagy csak kiigazítjuk kvázi értelem szerint a helyek és helységek régi, gyönyörű, sokszor csodaszép nevét vagy városaink neveit, népi elnevezését?

Félig gondolt gondolat, félmegoldás és egyébként is, nem átgondolt, mint annyi más nyelvtani kérdés (de hagyjunk belőle holnapra is). Mert arról nem is volt még szó – ez volna a félig gondolt gondolat, a felemás megoldás –, hogy a *dülő*, hiába csonkult meg (és pont ez a nagy kérdés, hogy akkor miért?), mert így, egy l-lel is tájszó maradt, népi nyelvforma (*dül*, *dől*).

Palics és környéke, úgy mint Királyhalom, Ludas, Hajdújárás, Nosza, Szabadka, Újvidék, Budapest... Igaz-e, Tolnai Ottó?

Pad alatt, pad alatt
egy kis ház,
abban lakik Mikulás,
süti-főzi a hurkát,
kérek tőle, de nem ad,
azt mondja, pofon vág

pofon ám a kiskutyát,
annak is a fél lukát,

hozd be Jani a baltát,
hadd vágom el a nyakát,
lepedőbe tekerjük,
úgy visszük a temetőbe,
két kutya húzza,
három macska tolja,
Mári néni siratja,
kiskutyája ugatja.

Nem tudom, apámtól vagy valaki mástól hallottam előbb ezt a versfelét, de énekelve mondogattuk itt Ludason.

Beérkezés időpontja: 2014. április 23.

Közlésre elfogadva: 2014. július 7.

Bence Erika

Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
erika.bence1967@gmail.com

A LUDAS KÖNYVE MINT KOMPLEX LÉTMETAFORA¹

Ludas könyve (The Book of Ludas) as a Complex Metaphor of Being

Knjiga Ludaša kao kompleksna metafora biti

A Gulyás József (1937–2014) által 2014 áprilisában gondozásra átadott kézirat két, *Ludas könyve I.* és *Ludas könyve II.* résznek elnevezett file-ban érkezett. A hagyatékban a nevezetesen kívül csak még egy elektronikus formában is létező kézirat van (a „zsengék”), s a két file-néven kívül nincs más adatunk, amely arra utalna, hogy a cím második tagját kis kezdőbetűvel írta, s hogy a két kéziratkötetbe rendezett műnek a *Ludas könyve* főcímet adta a szerző.

A kézirat harmadik, *Éjszakai feljegyzések, Ludas, 1999* című fejezetének egyik bejegyzése viszont arról szól, hogy „1952 és ’54 között írt”, azaz „régii” naplóját (a kézirat első fejezetét) rendezgetve rájött, korábban helytelenül nevezte „füzet”-nek, mert „irka”, s hogy át kell javítania. Az „irka”, „füzet”, „könyv” megnevezés csak három olyan viszonylati pont a Gulyás-hagyaték szerzői utalásai között, amelyek segítségünkre lehetnek a szellemi (szövegközi és műfaji vonzatai) és formai (terjedelmi) szempontból is grandiózus opus megértésében. A tanulmány a *Ludas könyve* működtette műfaji diskurzusokat értelmezi.

Kulcsszavak: Ludas könyve, napló(k), önéletrajz, feljegyzések, esszék, mondókák, versek, novellák

A RÁLÁTÁS TÁVLATA

„A minap, ahogy rendezni kezdtem otthon a régi, 1952 és 1954 között írt naplóm, rájöttem, hogy: irka. Igen, irka és nem füzet! Ahogy én akkor írtam. A füzet városias, haladóbb, művelt környezet jelzője, az irka parasztkifejezés volt,

¹ Gulyás József (1937–2014) *Ludas könyve* című művéből a *Létünk* 2014/2-es számában közöltünk részletet. A közlés előkészítésében a szerző teljes mértékben közreműködött, és a folytatás kapcsán is megegyezésre került sor, amit a publikáció utáni „Folytatjuk” megjelenés révén is kifejezésre juttattunk. Erre Gulyás József betegsége és 2014 novemberében bekövetkezett halála miatt nem kerülhetett sor. A jelen közlések a jogörökös engedélyével történnek.

emlékszem, ezért kerültük, s én is kerültem, jó messzire, szökve tőle egy időben, a város felé tekintve. Tehát *irkára* javítani ki a *füzet* szót régi naplómban! Vissza kell adni ezeknek az itteni, itt tanult és itt ma is használt eredeti szép szavaknak a létjogot” (GULYÁS, kézirat, 71).

Az idézetek a *Ludas könyve* harmadik, *Éjszakai feljegyzések, Ludas, 1999* című fejezetéből származnak, ahol az „itteni, itt” térmeghatározás természetszerűleg a könyv- és fejezetcím térbeli argumentumára vonatkozik, ám a topográfiai megjelölésen túl nyelvi hagyományteremtő (=eredeti), értékkijelölő (=szép) és szociális (=parasztkifejezés) tartalmakat is magában foglal, viszonyítási pontként szerepel a narráció különböző változataiban.

Az *Éjszakai feljegyzések* (1)² harmadik, május 25-ére datált bejegyzésében taglalja részletesebben a szerző a feljegyzések keletkezésének térbeli koordinátáit: „Ha valami folytán elveszíteném ezt a kis »levest«, teljesen ki lennék szolgáltatva az »időjárás« változásainak... Ez jutott eszembe most, amikor tea-vacsorámat fogyasztottam, már a harmadikat itt. Hol is? Itt Ludason, a Ludasi-soron, a Sor közepe táján, tehát Belső-Ludason, a Bognár-Szarapka Anti (hozzám hasonló, de jóval fiatalabb öreglegény) házában, ahol két napja lakok szinte ősi, nagyon primitív körülmények közt. Node értem és láttam én már ennél (s ebnél) sokkal rosszabb, nehezebb, nyomorúbb és szomorúbb napokat, de időket is” (58). Nagyon szűkszavúan, de a térségi közelmúlt történéseit ismerő olvasó számára egyértelmű jelzésekkel utal a gyermek- és ifjúkorának helyszínére való – ideiglenes – visszatérés körülményeire:

„Petróleum fénye mellett olvasom *Zarathustrát*. Este 10 óra 8 perc.

Nem szánnám pofon vágni! (Nem tudom kire, mire gondoltam.)

Nem kamelom a NATO-t, mégsem vagyok Milošević-párti. [...]

Hogy értsük, mit akarok mondani: arról van szó, hogy a NATO nem Miloševićet, hanem engem bombáz!” (58).

A fejezet utolsó „feljegyzése” a bombázások miatt újrafelfedezett ifjúkori, az életmű egészében az egyik *legfontosabb*, vagy a legfontosabb jelentésadó tér, Ludas újbóli elhagyását regisztrálja:

„1999. június 5-e, szombat. Megyek.

Itthon vagyok. Nem tudom, mi van velem. Szomorú vagyok. Végtelenül szomorú. És nem tudom, miért.

A NATO elment, de itt vannak, itt maradtak a szomszédok, a szomszédaim. És ez kicsit sem kevés. Talán, gondolom, mindig minden itt kezdődik, itt lent, egészen lent, mélyen, minden baj és bűn...” (88).

² Az *Ajánlás* és a *Végül* című bevezető és zárszó mellett a *Ludas könyve* kilenc fejezetre tagolódik, ebből kettő *Éjszakai feljegyzések – a Ludas, 1999* alcímű mellett a rá következő második, az *Éjszakai feljegyzések* (2) jelölést viseli. Tanulmányunkban mi is az arab számok megkülönböztetéssel élünk.

A kilenc fejezetre tagolt, változatos narratívákat, líriko-epikai beszédmódokat alkotó *Ludas könyve* valamennyi fejezetét áthatják a toponímiai, illetve a műfaji utalások, de sehol sem olyan (ön)reflexív hangsúllyal, mint az idézett fejezetben, ezért az *Éjszakai feljegyzések* (1) ilyen szempontból az opus értelmezői kerete, középpontja: a világra nyíló rálátás „ablaka”. Az *Éjszakai feljegyzések* (2)-vel az „irodalomban létezés” és az „irodalom létformái”-ról szóló elmélkedések csodálatos tárháza: olvasmánynapló, filozófiai eszmefuttatások (pl. Nietzsche-ről és a *Zarathustráról*), társadalom- és irodalomkritika (pl. Huxley *Szép új világáról*), etikai kódex, esztétikai értékelés etc. A sok közül álljon itt példaként az egyik gyöngyszem:

„A Krisztus-történet olyan, mint egy szomorú, drámai, de nagyon gyönyörű, felemelő, meseszerű éposz, az úgynevezett naiv vagy népi, amely írásos rögzítést nyervén s így teljes, inkább a szépség-jóság-igazság elve a domináns. Legenda, melyet a keresztény értelem abszolút ténynek tekint. A szépség, a költői közlési mód és a történet (drámai) szépsége nem mellékes, sőt határozottan állítható, a ténymeggyőző hatás legfontosabb eszközének is lehet tekinteni.

[...]

Az istálló, igen, az istálló, az külön! Minden szép, minden remek, de – mint istállót járt ember mondom – az istálló (motívum) az csodálatos benne. Istállóban születni gyönyörű szép és nagyon nagy, óriási dolog, felemelő, de sajnos, nehéz sorsot jelent, drámaikat. Példa rá a ludasi Bán Sanyi, Kelacska Petyi meg János – aki nem ludasi, de tőlem lehetne az is.

Azt mondják, én is istállóban születtem. El is hiszem. De ez nálam nem jelent semmit. Hogy mért mondom azt, hogy elhiszem? Ház volt az, de olyan, hogy más, büszkébb ember tán még a lovát sem kötötte volna be oda” (93). A sorsszerű kiválasztottságérzet és a belőle fakadó (ízlésformáló) hivatástudat évtizedeken át töretlenül van jelen és működik Gulyás József opusában. 1967-ben jegyzi meg: „Sokszor szégyenlem megmondani, hogy írok, hogy költő vagyok. Írni szégyen, pirulni kell miatta. Mert mi az, hogy író, hogy írni? Mi az? Semmi” (91). Ugyanezt a habitust és értékelvet jeleníti, szóllatja meg 29 évvel később, amikor jubileuma kapcsán mond kritikát – a kultúraalkotó attitűdöt kérve számon rajta – a *Magyar Szó* noszai ünnepségéről: „Egyszer, jut eszembe, volt itt egy régi este... ebben a teremben... Míg versek hangzottak a dobogón, lent némán ült a falu, csend volt, de mintha ezer egér örölné ebben a csendben, zizegett, halkán ropogott a terem, morzsolódott, mint egy egérrágtá avas göré: törögetett a nép. Szép volt, milyen szép, gyönyörű! Mink nem a Lady Shop voltunk, nem a Lady Shop volt akkor itt a Hinga alatt, csak mi, fiatal írók, költők. Mi, fiatal írók és költők, mi voltunk itt, nem a divatbemutató Lady Shop és jubiláló újságok. Mi nem a Lady Shop voltunk. Verseket mondtunk. Utána tánc volt. Magyar Szó és Lady Shop nélkül, tisztán, részegen, merészen, szép fiatalon,

vidám és szomorú írók és költők. Mi nem a Lady Shop voltunk, amely a Magyar Szó oldalán érkezik, egyik a másik oldalán. Nem a divatbemutató Lady Shop voltunk, mi akkor itt a Hinga alatt, mert mi fiatal írók és költők voltunk...” (92).

Versek – 1980 című, az Életjel gondozásában napvilágot látott kötetéért megkapta az 1997-es évi Híd Irodalmi Díjat. Meggyőződését, értékítéleteinek mi-
benlétét azonban nem változtatja, nem csorbítja és nem helyezi hatályon kívül az elismerés. Erről tanúskodik a Híd-díjról 1999 tavaszán papírra vetett megjegyzés: „A Forum helyett a piacra vágyom. Holnap szombat, a Híd-díj átadása lent... Majd akkor megyek én oda, ha a Forumban némileg, csak némileg, mint körmöm alatt a fekete, csak annyira igazságot fognak osztani. Le se köptek, de oda kellett ítélni a díjat, holott tudvalevő – hacsak azóta nem módosították az alapszabályt, nincs kizárva, hogy igen, kitelik tőlük (miattam), de szabálymódosítás nélkül is mindent megtesznek, megtehetnek – holott tudvalevő, hogy az előző év díjasa magától zsúritagnak számít” (65).

A(Z) (NIETZSCHE-)OLVASÓ ESSZÉI

Az *Éjszakai feljegyzések* (1) Nietzschéről és a *Zarathustráról* szóló részeit olvasva az juthat eszünkbe, hogy ha valaha sor kerül Gulyás József életművének monografikus feldolgozására, okvetlenül fel kell kutatni – ha lehet – ezeket a kiadványokat, mert gyaníthatóan fontos adalékokkal szolgálnak filozófiai tájékozódásának, irodalomértésének vizsgálatához és feltérképezéséhez. Ezt írja ugyanis a feljegyzésekben: „Sűrűn aláhúzgálom a szöveget és telefirkálom a margót (még szerencse, hogy a saját könyvem)” (55).

1999. május 24-én, két nappal azután, hogy olvasni kezdte a művet, amelyet „valamiféle »tanító költeménynek«” (57) tart – az Übermensch-elméletről szóló bevezető megjegyzéseket követően –, nyolc pontba foglalt rövid értékelést ír róla, leginkább *A tarantellákról* című fejezet téziseiből kiindulva. Hangvétele sokszor a gúny határait súrolóan ironikus. A *Zarathustráról* szóló bejegyzései (miként majd a Huxley-ről, a Márairól vagy a Petőfiről szóló részek is) (majdnem) szabályos kisesszévé állnak össze egy, az olvasás folyamatát követő, komparatív szempontú, szociokulturális kontextusba helyezett értelmezési eljárás mentén.

Az *Imígyen szóla Zarathustrát* (a teljes címet egyszer írja csak ki: „Imígyen...”-írásmóddal [56]) „óriási”, „zseniális mű”-nek (55) tartja, amelynek ugyanakkor *A tarantellákról* szóló fejezete „kisiklás”. „Ez volna hát az a sokat emlegetett, híres, hírhedt Übermensch? Itt lehull a lepel, és kiderül Nietzsche sokféleképpen értelmezett és magyarázott, de számomra világos, egyértelműen arisztokratikus világnézete. [...] Valószínű, forgattam az eszemet, hogy az örökké felfelé, a magasba, nem mások, dehogyan is mások, hanem önmaga fölé, kicsiny volta fölé törekvő és emelkedni vágyó gondolkodó ember az író filozófiájának az igazi alapja” (56) – mondja róla többek között „vacillálva, apró kéte-

lyek és óriási csodálat közepette” (uo.), majd a nietzschei emberkép társadalmi/világnézeti hovatarozása miatt csalódásának hangot adva: „Arisztokrácia és aljanép. Látom, sajnos, ez Nietzsche vallása az emberről” (uo.). Majd következik a nyolcpontos, rövidebb-hosszabb, (tőle tudjuk!) marginália; [1] a *Zarathustra* tarantellafejezete „nagy, végzetes elkanyarodás”, [2] saját társadalmi korlátait, „a gátat, a magáét, önmagát, neki sem sikerül átugrania”, [3] „noha katolikus-ellenes [...] lényegében a keresztény erkölcs és filozófia alapján áll”, [4] „az erősebb-okosabb jogán alapuló társadalom híve és hirdetője” (56), [5] Nietzsche lételméletében – értelmezése szerint: „csak egy valaminek nincs keresnivalója, az egyenlőségnek és hirdetőinek” (57). Részben az ötödikben is, de a hatodik pont alatt teljes egészében idézetekkel próbálja [6] „az írónak az emberi és társadalmi egyenlőségellenes, tehát voltaképp emberellenes nézetét, felfogását és a gyakran oly kuszált gondolatait [...] illusztrálni”, [7] „a nagy francia forradalmat élesen elítélő kritikája világos, egyértelmű, kétségtelen” (58). A nyolcadik pont kérdéssel kifejezett összegezés: [8] „Egy kérdés: nincs-e ennek a Zarathustra-féle gondolkodásnak a mélyén egy általános pesszimista kiábrándultság a rendezhetetlen vagy rendezhetetlennek látszó élet következtetéseképpen?” (58).

Nietzsche létértelmezését és emberképét annak arisztokratikus korlátai miatt nem tudja elfogadni, s elutasító véleménye alátámasztásául Nagy Lajos *A lázadó ember* (1949) című művéből vett hivatkozásokkal érvel, miként sokszor a *Ludas könyve* lapjain, ha a világ jelenségeinek szociokulturális vetületeire és életmodelljeire terelődik a figyelem. József Attila költészete és világtétele mellett a Nagy Lajos-i világgéppel azonosul legteltesebben: „Megint Nagy Lajosnak *A lázadó ember* című önéletrajzi könyvéből idézek: »Úgy látom, hogy az arisztokratizmus az ember utálatkultusza, de olyan nagy mérvű, hogy betegségnek is beválik.«” (58). Olvasása természetesen kontextusos, szövegek hálózatában nyer érvényt; mind a magyar, mind a világirodalomban keresi és megéli a negatív értelmű vonzatokat, alteregókat. Hamvas Béláról mondja, hogy „egy Keletbe merült ezoterikus, az egyéni megváltást forszírozó Nietzsche-árnyék” (56), a világirodalomban José Ortega Y Gasset ugyanez.

Nietzsche után Huxley *Szép új világ* (1932) című műve következik olvasataiban, de a *Zarathustráról* szóló „értekezésével” ellentétben megjegyzései nem állnak össze tömbbé; elszórt formában bukkannak föl más feljegyzések között. Viszont az *Éjszakai feljegyzések* (1) létrejöttének két hete alatt folyamatosan vissza-visszatér rá, míg a Nietzsche-műről való gondolkodását május 24-én írt két és fél kéziratoldalt kitevő kisesszéje megírását követően végérvényesen lezárja. Huxley világát közelinek érzi magához, megszólító erejűnek és a közvetlen jelenre mutatónak. Bejegyzéseiben többször él az invokáció eszközeivel: „Ide jutottunk, Huxley! *Szép új világ!* Közben hullnak a bombák Palicsra.

Oh, Ford! Oh Ford!, kiáltana fel Huxley az Istenhez” (68).

Másutt: „Íme Huxley *Szép új világ*ának egy tipikus, mai reklámszövege: Igyál futballt, lélegezz futballt és igyál Coca-Colát – áll a kétliteres kólásüveg címkéjén, vigyél el az ördög!” (82).

A *Szép új világ*ot a „technikai civilizáció kapitalista csődje”, a „fogyasztói társadalom” (77) kritikájának tartja: „Érdekes, Huxley mintha a mát írná le, az akkori, de valahogy a mindenkori, így a mai mát is. Élményei, tapasztalatai akkoriak és azok végiggondolása ad absurdum véve, egész a végkifejletig. A nyugati civilizáció akkori tendenciáinak végiggondolása tehát Huxley *Szép új világ* c. regénye, szögezem le” (75).

Noha szocializmusértelmezésével („állandóan célozgat rá gúnyolódva” [77]) nem ért egyet, és a regény formai („túlágosan is egy adott pillanathoz kötött” [67]) struktúrájával sem, mégsem tagadja, hogy Huxley-nak „Milyen igaza van!” (77). Más művéből is idéz, pl. a *Szép új világ* alap gondolatát értelmezve a jelölt helyeken, de csak napokkal és hét oldallal később (84. oldal) oldja fel, hogy a szerzőtől korábban *A végzet bábjátékát* (1928) [magyarul *Pont és ellenpont* címen is ismert] olvasta, és hivatkozott rá naplójában Gide *A pénzhamisítók* (1925) című regényével összevetve. Huxley-ra mondja, akiről egy verset is írt, „ő az én íróm inkább” (84). Nyomatásban napvilágot látott versesköteteit és összegyűjtött verseinek 1253 oldalas kéziratkötetét átböngészve a szabadkai Grafoprodukt kiadásában napvilágot látott *Forradalom és nagymise* (2006) című kötetében megjelent, illetve a kézirat negyedik kötetében szereplő *Szép új világ*³ című versére gondolhatunk, amely (mivel részletesebb datációt a kézirat nem tartalmaz) az 1981 és 1989 között keletkezett versek között tarthatunk számon⁴. Íme:

*a buszjegy és a világ
megváltása előtt
vagy legalább: után
ha lesz kedve pénzre
mi koldúsok vagyunk
/ez a mi bajunk*

³ Természetesen a kérdés – mely verséről beszél az *Éjszakai feljegyzésekben* a szerző – pontos megválaszolása további kutatásokat igényel.

⁴ A tanulmány megírásának idején hagyta el a nyomdát Gulyás József *Összegyűjtött verseinek* második kötete. A költői hagyaték második kéziratkötetete a nyomdai munkálatok miatt nem állt rendelkezésemre. A megjelenést követően azonban világossá vált, hogy nemcsak és nem elsősorban a *Szép új világ* című idézett vers reflektál a Huxley-olvasatra, hanem a második kötetben olvasható *Nyúlszáj és aranytoll* című költemény is. Korábban Gulyás József *Csillagok és patkányok* (Forum, 1981) című kötetében jelent meg.

*de nem a mi hibánk/
gondoljon egy nagyot
gondoljon miránk*

(szép új világ)

Gulyás József 1999 májusában, illetve júniusának első napjaiban keletkezett ludasi feljegyzései az Ady Endrére, Nagy Lajosra, József Attilára, Ortégára, Déry Tiborra, Pilinszkyre, Nemes Nagy Ágnesre, Torok Csabára történő szét-szórta utalások mellett még két hosszabb irodalmi kommentárt tartalmaz. Az egyikben Márai Sándor *Füves könyvéről* (1943) szól rendkívül elutasító kritikai hangnemben, a másik Prielle Kornélia *Ismeretségem Petőfivel* (1879) című visszaemlékezése kapcsán Petőfiről – elismeréssel.

Gulyás József (lírai) beszélőjének hangja, mind lírájában, mind lírai prózájában igen éles, ám a *Füves könyv* kritikájához hasonlóan durva hangot csak igen ritkán tapasztalni írói opusában; a *Forradalom és nagymise* több, a politikai/kulturális/irodalmi közélet „aktorai”-t megszólító, jellemző kisebb költeményében, az *Összegyűjtött versek* harmadik kötetének „kritikusaimhoz” címzett *Most és mindig* című hosszúversében, illetve a – még szerkesztés alatt álló – negyedik verseskötetnek a *Forradalom és nagymise* költeményeit is magában foglaló, illetve onnan kihagyott költeményeiben, pl. az *arról miért nem tudok itt ma élni* című versében.

A jelzett Márai-értelmezés elutasító kitételeinek alapja – mint Nietzsche esetében is – világnézeti: az arisztokratikus életformát és világra vetülő perspektívát – „hülyeség határára sodródott elvakult polgári »elméleti« tudatát” (61) –, a *Füves könyvet* mint „arisztokratikus, előkelő polgári katekizmus”-t (uo.) utasítja el. Indulatos, epébe mártott tollal mond véleményt. Leginkább *Az emberi közönységességről* című fejezet, a „tömegek”-ről szóló, arisztotelészi idézetekkel alátámasztott Márai-nézetek háborítják fel: [1.] „Hogy ennyire buta legyen valaki! Egy zsenivé ütött nagyság! Egy fölkennt!” [2.] „Ezt csak hülyéknek kell magyarázni” (62). Ellenérvként József Attila („számomra ez is József Attila, ha nem is a legjava, nekem ez is nagyon fontos” [uo.]) *Tömeg* című költeményét idézi, és a bírált társadalmi formáció szociális értelmét és indíttatásait fejti ki: „Aljanép. Ez az a szegény dolgozó, az állat és az ember közt, az ember határára tartott (ha kell, még fegyverrel is), odakényszerített, ott vergődő élőlény... e mocskos, gyülevész úri banda akaratából.

(Hát ez az a *másik oldal*, ha valaki az előbb nem értette volna)” (63).

FÜZET, IRKA, KÖNYV

Az *Éjszakai feljegyzések* (1) május 28-ára datált bejegyzései között a *Ludas könyve* több fejezetének keletkezéstörténeti és műfaji aspektusára is reflektál; kifejti és magyarázza azt az indikációt, amely ezeket a részeket, szövegeket létrehozta. „A minap, ahogy rendezni kezdtem otthon a régi, 1952 és 1954 között írt naplóm, rájöttem, hogy: irka. Igen, irka és nem füzet! Ahogy én akkor írtam” (71).

Gulyás József tehát hagyományos értelemben vett naplónak tekinti 1952 és 1954 között keletkezett feljegyzéseit; tartalmi szempontból elsősorban egy kamaszfiú (hiszen tizenöt évesen veti papírra az első sorokat) kulturális eszmélkedésének és identitása alakulásának folyamatait ismerhetjük meg – szociális értelemben nagyon erősen befolyásolt tájékozódásának, művészi habitusa érlelődésének forrásokat felfedő történetét. Nem egészen ismeretlen mozzanat, hiszen Gulyás 2014-ben egy kisinterjújában⁵ is kifejtette, hogy először a képzőművészet terén próbálkozott, festő szeretett volna lenni. „[...] 1954-ben azonban eldobtam az ecsetet, és tollat ragadtam” (Zámbó 2015: 22) – mondja, s bár a festészet iránti vonzalma – miként az idézett interjúból az is kiderülhet – sohasem szűnt meg, a naplót már egy új tájékozódás jegyében zárja: „[...] Így aztán minden piacot megnézhetek. Ott volt és ma is ott van az én kincsesbányám. Ott vannak a könyvek...” (33).

A „könyv”, illetve a „füzet” megnyitásának, naplóvá avatásának szertartásos pillanatát más ismert naplóírók is feljegyzik, pl. Csáth Géza: „Vacsora után édesapám ideadta ezt a naplókönyvet, amelybe jelen soraimat írom és rábeszél, hogy ezentúl írjak naplót. Ezzel javul az írásom, és ez igaz is.”⁶ Radnóti Miklós felesége, Gyarmati Fanni (Radnóti Mné. Gy., 2014. 5) ugyancsak ajándékba kapott „könyv”-ről beszél, amikor írni kezdi – mára legendássá vált – naplóját. Gulyás József a „naplókönyv”-vé avatott füzetnek (a külső formának) szociális értelmet ad, amikor negyvenhét év után, 1999-ben rendezni kezdi naplójegyzeteit: „A füzet városias, haladóbb, művelt környezet jelzője, az irka parasztkifejezés volt, emlékszem, ezért kerültek, s én is kerültem, jó messzire, szökve tőle egy időben, a város felé tekintve” (71).

⁵ Zámbó Illés: A tanítóm szerettette meg velem a verset. Interjú Gulyás József költővel. In *Jó Pajtás*, 2014. május 22. 22. Erre az interjúra hivatkozik „egy interjú” címén Farkas Zsuzsa „A legnagyobb szépség az Igaz”. *Gulyás József képgyűjteménye a palicsi könyvtárban és a szabadkai Török-féle alkotóházban – Halálának első évfordulóján emlékezünk jeles költőnkre* című, a *Magyar Szó Kilátó* című. mellékletében közölt cikkében. http://www.magyarso.com/hu/2877/kultura_kepzomuveszet/134880/A-legnagyobb-szepseg-az-igaz-.htm (2016. febr. 11.)

⁶ Csáth Géza: *Egy vidéki gimnazista naplójából*. Csáth Géza novellái. <http://mek.oszk.hu/00600/00634/00634.htm#54> (2016. febr. 11.)

A napló az én-elbeszélés változata, referenciálisan mutat aktuális szerzőjének világára. Ugyanakkor a *Ludas könyve* egésze messzemenően bonyolultabb szövevény; beszélője az időbeli rálátás távlatá révén képes egységbe foglalni a szerteágazó narratív struktúrákat; az emlékezet dokumentatív eljárásait érvényesítő műfajformák és beszédmódok révén (feljegyzés, kommentár, anekdota, rövidtörténet, esszé, napló, önéletrajzi elbeszélés, népköltészeti gyűjtés, karcolat, költészeti formák/lírai műfajok, novellák, breviárium etc.) egy öntörvényű szuverén világot alkotni. Az elmondott történet és a megjelenített világ „távolításának”, de hitelesítésének szándékára is utal, hogy a *Ludas könyve* második fejezetét „vendégszöveg”, Gulyás József gyermekkori barátja, Vlaovics József 1953-tól 1956-ig vezetett naplója alkotja. (Közismert irodalmi példa juthat eszünkbe: az *Iskola a határon* Both Benedekje és Medve Gáborja. Az Ottlik-regény 1959-ben látott napvilágot, öt, illetve három évvel azután, hogy ők ketten lezárták ifjúkori jegyzeteiket. Nem tudjuk viszont, hogy mikor került a két napló egymás mellé a *Ludas könyvében*.) Gulyás a Vlaovics-naplónak feltehetően azokat a részeit másolja be a *Ludas könyvébe*, amelyek saját naplójára reflektálnak, megegyező képet festenek az általa leírtakkal: leginkább filmélményekről, könyvvásárlásokról és -olvasásról, valamint a kora ifjúkori barátságok és szórakozás eseményeiről számolnak be – Gulyás többnyire részletesebb igénnyel, a szépirodalmi formák (rövid novella, anekdota), alakzatok (pillanatkép, metafora) stílusa felé közeledve, legtöbbször mégis mindketten a rövid bejegyzés, a krónika eseményláncolata mentén haladva. 1953. november 29-én, Urbán Jánosnál tett látogatásukról mindketten beszámolnak.

Gulyás József: „November 29-én bementünk Jószóval Szabadkára. Urbán János hívott meg bennünket. A múltkor erre járt felénk, és meglátta Jószó festett munkáit. Barátom elmondta neki, hogy én is festegetek. Akkor szólt, hogy keressük fel, majd elvezet minket egy festőhöz.

Elmentünk Urbán lakására. Örömmel fogadott bennünket. Beszélgetés közben adott egy-egy saját verseit tartalmazó kis könyvet. Utána pálinkával kínált. Elfogadtuk. Aztán a festőhöz mentünk. A neve: Petrik. Képeinket megnézve, csak annyit mondott, ha ráérünk, néha menjünk el hozzá, és vigyünk új képeket. Megígértük neki.

Utána moziba mentünk. Francia filmet néztünk, a címe: *Hulot úr nyaral*. Harminc dinárom bánta” (23).

Vlaovics József: „November 29., vasárnap. Szabadkán meglátogattunk egy újságíró (költő és író még), Urbán Jánost, meg egy festőt, Petriket. Urbán néptárustól kaptunk két könyvet emlékébe. Egyiknek címe *Életjel*, a másiké meg *Kalászkok*. A könyvek nagyobb részben az ő verseit tartalmazzák.

A látogatás után néztünk egy francia filmet, címe *Hulot úr nyaral*. Éjfélkor értünk haza” (39–40).

SZOCIOGRÁFIA ÉS NÉPKÖLTÉSZET

„Vissza kell adni ezeknek az itteni, itt tanult és itt ma is használt eredeti szép szavaknak a létjogot” – írja le Gulyás József azt a nyelvhasználati attitűdöt 1999-ben, amely a mai nyelvészeti/nyelhasználati kutatások egyik legfontosabb tételévé vált (RAJSLI 2014, KOVÁCS RÁCZ 2011). Gulyás a nyelvváltás jelen-ségének kulturális antropológiai jelentőséget tulajdonít. A magyarázatot – fontosságára ellenére, mintegy mellékesen – zárójelben fűzi korábbi megjegyzéséhez: „Szöktünk, menekültünk innen, ebből a világból, húzódtunk el a tisztességes, nehéz élettől, munkától, a kétkezi s talán az egyetlen tiszta, tisztességes munkától; szavainkat is kicseréltük, igyekeztünk elfelejteni azokat, felváltani városi, a városban használt, előkelőbbnek hitt szavakkal. Aztán elhagytuk a falut és lassan kezdtük felejteni, próbáltuk elfelejteni, levetközni, lerázni magunkról, kiradírozni magunkból, az emlékeink közül... Most jönnénk vissza, de késő. Ezért [vagy miért?] sokszor magányosak és nagyon szomorúak vagyunk, és elveszettnek érezzük magunkat” (71).

A fentiekben leírt magatartás a *Ludas könyve* létrejöttének, koncepciójának, konstrukciójának, műfajainak és tartalmainak legfontosabb teremtő elve. Ezt kötete ajánlásában egyértelműen kinyilvánítja: „Írtam szeretett falumnak és falumért, az ott élt emberekért, az ott élő embereknek, emberekért és annak, mindenkinek, aki nem sajnálja a drága időt és fáradságot, és kezébe veszi majd ezt a könyvet, és írtam Engi, Jancsó János, a ludasi Veres Péter emlékére” (*Ajánlás. A szerző aláírásával*). E magatartás jegyében formálja – ifjúkorában nyilván spontánul, hiszen orientációja épp ellenkező irányú; az urbánus felé való távolodás gondolata hajtja – szövegvilágait, a naplók, versek, novellák világát, hogy a nyolcvanas évek táján, hozzávetőlegesen akkor, amikor *Negyvenegy* című poémáját, illetve *Összegyűjtött versei* harmadik kéziratkötetének anyagát írja, tudatos vállalássá nemesüljön. Ennek jegyében gyűjti össze a ludasi mondókákat a következő ajánlással: „Itteni, itteninek ítélt, annak gondolt, hitt, idevalósinak képzelt, legfeljebb a környéken keletkezett s leginkább gyerekek által, általunk használt versikék, csattanós mondókák és gondolatok” (Számozatlan, ún. szennycímlapon [108]). A negyvenoldalas gyűjtés mind a folklór, mind a szociolingvisztikai kutatások érdeklődésére számot tarthat, miként *Ludasi sor 1* címen megírt önéletrajzi regénye (?) a szociográfiai tájékozódások figyelmére.

Nem véletlen, sőt nagyon hangsúlyos a – 110 kéziratoldalt kitevő alkotás – műfaji behatárolását követő kérdőjel, hiszen az én-elbeszélés formáinak, illetve az emlékezeti prózának, az önéletrajznak, a családragénynek és a szociográfiának bonyolult szövedékét alkotja, amit a lábjegyzetben közölt bejegyzések, magyarázatok, kommentárok, gyűjtött anyag nagy terjedelme, illetve a rajzok, képek szövegtörzsbe emelt sorozata teljesít komplex, szuverén világgá.

A *Ludas könyve* egészének – amelynek a *Ludasi sor 1* csak az egyik fejezete – perspektívájából nézve, még bonyolultabb műfaji diskurzussal állunk szemben. A fiataalkori naplók (Gulyás József és Vlaovics József), a kétrészes *Éjszakai feljegyzések* mellett „a könyv” tartalmazza *Mondókák* című népköltészeti gyűjtését és feljegyzéseit, *Egy rajzom alá* című – műfajtypusát tekintve behatárolhatatlan – hosszabb elbeszélését, visszaemlékezését, amely *Cvíjó sor* című eredeti rajzát értelmezi. A *Ludasi sor 1* című regény (?) mellett a kötet magában foglalja Ludason keletkezett, illetve Ludast tematizáló verseit, novelláit és elbeszéléseit, valamint 173 fényképet mellékletként, húsz, a szövegekhez kapcsolt rajzot, illetve festményt: tizenkét saját, eredeti alkotását, öt képzőművészeti munkát Vlaovics Józseftől, illetve két pasztellképet, amelyek képzőművészettanára, Macskovics Mária művésznő alkotásai. Mindemellett ún. „szövegközi” rajzokat, amelyek N. Petkovič szerb képzőművész munkái; mindez szabályos ajánlás és epilógus (illetve a regény előtti prológus) keretében.

A KÖNYV MINT METAFORA

Felületesség lenne Gulyás József *Ludas könyve* című művét naplónak, mi több, „naplófeljegyzések”⁷-nek nevezni. Mert nem csak az. És nem elsősorban az. Aki naplónak mondja, felületesen tekintett bele ebbe a világba; hamis metonímiát (szinekdochét) állított fel. A napló ugyanis csak rész az egészhez viszonyítva. És nem tükröződik benne az egész. Hogy ennél sokkal bonyolultabb szövevényről van szó, nagyon jól mutatja a kötet oldalszámozása, megszerkesztettsége, belső logikája, a szövegek, képek, jegyzetek, utalások, műfaji instrukciók, ajánlások egymásra épülése, együttes jelentésadása mindarról, amit Gulyás *Végül* című zárszavában fogalmaz meg: „Ez volt egy világ, Ludas egy világa, világi sorában, egy életnyi idő tán a lélek és korok közt, egyféle, egyoldalú, mert szubjektív idő...” (361). Tehát a metonimikus kép helyett helyesebbnek tűnik a metaforikus utalás. A *Ludas könyve* „világműfaj”: „életre komponált” könyv, ahol az írás és olvasás létforma, a könyv világmagyarázat, komplex létmetafora.

IRODALOM

- BENCE Erika 2014. A „körbezárt menekülő” költészetének első évtizede. = *Gulyás József összegyűjtött versei I.* Szerk. Bence Erika. Életjel, Szabadka, 194–199.
 BENCE Erika 2014. „Hosszú olvasás”. Gulyás József költészete: 1966–1972. = *Gulyás József összegyűjtött versei II.* Szerk. Bence Erika. Életjel, Szabadka, 270–281.

⁷ Vö. 5., Farkas i. m. Rajsli Ilona is naplónak nevezi a *Ludas könyvét* hivatkozott, a hivatkozás idején még kéziratos tanulmányában, de már az első bekezdésben rámutat arra, hogy „heterogén műfajú” naplóról van szó (RAJSLI 2016).

- GULYÁS József é. n. *Összegyűjtött versek I–IV*. Kézirat.
 GULYÁS József 2014. *Összegyűjtött versei I*. Életjel, Szabadka
 GULYÁS József 2015. *Összegyűjtött versei II*. Életjel, Szabadka
 KOVÁCS RÁCZ Eleonóra 2011. *Nyelvi attitűdök a vajdasági magyarság körében*. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
 Radnóti Miklósné Gyarmati *Fanni naplója 1935–1946, I–II*. 2014. Sajtó alá rendezte: Ferencz Győző, Nagy Zselyke. A jegyzeteket és az utószót írta: Ferencz Győző. Jaffa Kiadó, Budapest
 RAJSLI Ilona 2014. A kódváltás funkciói a vajdasági magyarok kommunikációjában. = *Hungarológiai Közlemények*, 2. 1–15.
 RAJSLI Ilona 2015. Fények és árnyak Gulyás József ludasi világában. = *Fény*. konTEXTUS Könyvek 10. Szerk. Csányi Erzsébet. Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 119–133.
 RAJSLI Ilona 2016. *Az otthon nyelve Gulyás József ludasi naplójában*. Kézirat.

Ludas könyve (The Book of Ludas) as a Complex Metaphor of Being

The manuscript that József Gulyás (1937–2014) handed in for editing in April 2014 arrived in two separate files entitled *Ludas könyve I* and *Ludas könyve II*. In his heritage, apart from these, there is only one manuscript in electronic form (“the fresh ones”), and besides the names of the two files there is no other information to confirm that the second word of the title was written beginning with a small letter, or that the work organized in these two volumes was given the title *Ludas könyve*.

In the third chapter of the book, *Éjszakai feljegyzések, Ludas, 1999, (Night-time Notes, Ludas, 1999)*, however, one of the notes says that “sorting out [his] old diary written between 1952 and 1954” that he wrongly called it ‘notebook’ since it is a ‘scrap book’, so he should correct it. The terms ‘notebook’, ‘scrap book’ and ‘book’ serve only as Gulyás references in his heritage which can aid us in the attempt to comprehend this grand oeuvre from an intellectual (relating to context and genre) aspect and that related to form (length).

The paper analyzes the genre discourses run in *Ludas könyve*.

Key words: Ludas könyve, diary/diaries, autobiography, notes, essays, children’s rhymes, poems, short stories

Knjiga Ludaša kao kompleksna metafora biti

Rukopis predat 2014. na uređivanje sa strane Jožefa Gujaša (1937–2014.) stigao je u dva fajla naslovljena kao Knjiga Ludaša I i Knjiga Ludaša II. U ostavštini osim imenovanih nalazi se još samo jedan rukopis (rani „izdanci”) koji postoji i u elektronskoj formi, a osim dva naziva fajla ne posedujemo druge podatke koji bi ukazivali na to da je u originalnom naslovu (*Ludas könyve*) drugi član (čije je značenje ‘knjiga’) napisan malim početnim slovom, te da je delu složenom u dva rukopisna toma autor dao glavni naslov Knjiga Ludaša.

Međutim, jedna beleška iz trećeg poglavlja rukopisa sa naslovom Noćni zapisi, Ludaš, 1999. govori o tome kako je autor u toku pregledavanja svog „starog” dnevnika

(tj. prvog poglavlja rukopisa) „pisanog između 1952. i 1954.” došao do zaključka da ga je pre greškom nazivao „sveskom”, pošto je u stvari „pisanka”, te da ga treba prepraviti. Nazivi „pisanka”, „sveska”, „knjiga” su samo tri relativne tačke među autorskim beleškama Gujaševe ostavštine, koje mogu da nam pomognu u razumevanju ovog opusa grandioznog i sa aspekta idejne građe (intertekstualnih i žanrovskih konotacija), kao i sa aspekta forme (volumena).

Studija vrši interpretaciju žanrovskih diskursa koji deluju u okviru Knjige Ludaša.

Ključne reči: Knjiga Ludaša, dnevnik (dnevnici), autobiografija, beleške, eseji, pesmice brojanice, pesme, novele

Beérkezés időpontja: 2016. február 13.

Közlésre elfogadva: 2016. február 20.

Rajslí Ilona

Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
rajsli@stcable.net

AZ OTTHON NYELVE GULYÁS JÓZSEF LUDASI NAPLÓJÁBAN

The Language of the Home in József Gulyás's Diary

Jezik doma u ludaškom dnevniku Jožefa Gujaša

Gulyás József két kötetbe rendezett – igen heterogén műfaji képet mutató – naplójegyzetei (*Ludas könyve I–II.*) az életmű kiemelkedően fontos részét képezik. A naplószövegek az író anyanyelvjárását képező észak-bácskai, Ludas és Palics környéki regionális köznyelven íródtak, melyben elevenen élnek az áthagyományozódott helyi nyelvi jellemzők: a sajátos fonémarealizációk, a valódi és alaki tájszavak, a lokális jellegű frazémák. A naplóbejegyzések vallomásai, leírásai szociografikus pontossággal őrizték meg a korabeli foglalkozások (pl. a halászat, nádvágás, földművesmunkák) menetét, ugyanakkor a vidék szokásrendjéről, hiedelméről, gyermekfolklor-kincséről is értékes néprajzi adatokat nyújtanak. A szövegekből – mára már szinte diakrón réteggé minősülő – helynévanyag bontakozik ki, a korabeli Ludas környéki világ mikrotoponimái, tájnevei elevenednek meg.

Kulcsszavak: lokalitás, regionális köznyelv, Gulyás József, Ludas könyve, napló

A 2014 őszén elhunyt Gulyás József írói-szellemi hagyatékának kiemelkedően fontos részét képezik a naplószövegek. E naplójegyzeteket még maga a szerző tervezte két kötetre, s a 371 oldalnyi szövegtörzset a *Ludas könyve* címet kapta. A napló szövegvilága igen heterogén műfaji és nyelvi képet mutat: a naplóbejegyzések közé versek, verstördékek, a gyerekkor emlékeit őrző mondókák, kiszámolók, nyelvtörők, lírai gyerekdalok, dramatikus jellegű játékszövegek; esetenként műfajilag nem is pontosítható, „célját vesztett, értelme-csorbuló ősi sámáni tördékek” kerültek. A személyes hangú szövegeket szociográfiai pontossággal lejegyzett néprajzi leírások tarkítják: pl. a századokon keresztül átörökített halászat, nádvágás, aratás, cséplés munkafolyamatának lejegyzése. Az *Ajánlásban* a naplóírás pontos célja is fellelhető: „Írtam szeretett falumnak és falumért, az ott élt emberekért, az ott élő embereknek...”

NYELVVÁLTOZATOK – REGIONALIZMUSOK – TÁJSZAVAK

A szülőföld, a Ludas környéki otthon hangját a híven megőrzött tájnyelvi elemek, az észak-bácskai regionális köznyelv teszi hitelessé. A nyelvjárási elemek minden rétege megjelenik a naplószövegekben: a fonémarealizációk több szintje, a tájszavak sokféle típusa, a helyi dialektust tükröző frazémák és szerkezetek sora fellelhető a naplóban. Gulyás naplójegyzeteinek ez képezi az alaphangját; nála a vernakuláris nyelvváltozat nem stílusjelölő vagy konnotatív jellegű, hanem a vallomások, emléksorok, történetek legtermészetesebb nyelvhasználat (vö. SZIKSZAINÉ NAGY 2007: 661). A hangtani jelenségek következtelenül, a naplóíró pillanatnyi hangulatának függvényében kerülnek be a szövegbe: *a lábod! alá nézz, sütt gyerek, cseszködtünk egymással, sindisznó, tüssökbe lép, kocorászik, belefűröcködtünk, mindég* stb. Vannak olyan lexikai elemek, amelyek kizárólag nyelvjárási változatban fordulnak elő: *pörnye, gyöp, citorál, dungólégy* stb. Más esetben változatokat találunk a szövegben: *bengéz ~ böngéz, kellelten ~ kölletlen, sündisznó ~ sindisznó, kenyér ~ kinyér* stb. A szerzőnél főként az *ő-ző* variánsok jelentik az otthon hangját: pl. *leghögyibe, gyöpre, Böge, vöteközik 'fényképezkedik'*. Mellettük – a tájra jellemzően – számos *i-ző* forma is előfordul: *imelygős, izent, kilső* stb. Úgy tűnik, hogy a naplójegyzetek dialógusos szövegeiben Gulyás folyamatosan küzd a nyelvjárási jelenségek lejegyzésével, keresi azt a megfelelő módot, mértéket, ami jól prezentálja a táji jellemzőket. Ezt láthatjuk a következő élőnyelvi betét rögzítésekor: „Egyszer csak Szikora Péter azt mondja: »Te Jóska, itt járt az anyád, hozott önni, de mán eemönt, mee nem győzött várni. Bent van nálunk, amit hozott«” (27). Máskor viszont olyan érzésünk támad, hogy nem is kísérli meg a tájnyelvi elemeket a köznyelvhez „szelídíteni”. A beszéltnyelviség különösen jellemző az emlékfolyam rögzítésekor; a feltoluló emlékeket helyenként minden igazítás, formálás nélkül jegyzi le (vö. KISS 2001: 173). Így kerül számos kiszólásszerű helyzetmondattal a szövegbe; például abban a szituációban, amikor nem jut eszébe egy-egy gyerekkori pajtás neve: „Minek hívták? Minek is hívták? Úristen, minek hívták? Hogy a fenébe hívták, dög bon a nevibe?! Itt forog a nyelvem körül...” (200). A tájszavak és regionalizmusok több rétege fellelhető a naplószövegekben: ilyen a *topa kés* szerkezet jelzője, amely jelentésbeli tájszóként ’tomba’ értelemben kerül az egyik leírásba. A *sublót* jövevénytájszó, melynek általában az ’almárium, fiókos szekrény’ a jelentése, Gulyásnál a következő formában jelenik meg: „Stafirungként hozta, hozhatta; ezenkívül kapott még otthonról egy

¹ Dolgozatunkban megőriztük a kéziratos naplószövegekben található helyesírási és írásképi megoldásokat. A hosszabb, idézett szövegrészt (idézőjelbe téve) oldalszámmal láttuk el. A példaként kiemelt lexikai elemeket és szintagmákat dőlt betűvel jelöljük.

nyoszolyát, hozzá dunnát, párnát meg egy »suglót«-ot, almáriumot (mondtuk így is, úgy is)” (204). A szerző a *sublót* szónak tehát az emlékeiben élő, torzult formáját jegyzi le, hiszen ez köti anya alakjához. Ugyancsak jövevényelem a *stelázi* szó is, amely ’konyhai, kamrai polcos állvány’-t jelent: „Ma csináltam egy stelázsit a könyveimnek, rajzaimnak, papírjaimnak” (9). Az anya-ábrázolások szövegrészeiben még inkább sűrűsödnek a nyelvjárási elemek: „Akármőre ment, mindig belénkbotlott” – írja anyjáról (203). Az anya említésével a *kenyér* szó is következetesen *kinyér* formát kap, ahogyan a sokszor ismételt mondatban is: „A kinyér már alszik.” Az anya emléke más szöveghelyeken anyagneveket asszociál, a gyerekkori ruházat megnevezései merülnek fel: az anyja által varrt *kanavác* vagy sárgavászson ing, a foltozott rossz gúnya, amit a viseltpiacról szerzett be az anya, mintegy szükséges tradícióként. A szűkszavú, racionális és tájidegen nyelvjárású anya ábrázolása egyfajta kései anyasírató is egyben Gulyás naplójában, ahogyan megjegyzi: a kiengesztelés lehetősége nélkül.

A regionális nyelvváltozat egyik összetevője a környezet nyelvének szituációfüggő betoldása, leginkább jelöletlen kódváltással (RAJSLI 2012: 144). A katonai előképzés naplőbejegyzéseiben a szerb lexémákat magyar megfelelőjükkel értelmezi: „Aztán, voljno, pihenj lett” (27) „Öt óra öt perckor zbor, sorakozó” (28).

ÉLETKÉPEK – PILLANATKÉPEK

A ludasi vízi világ egyik fontos tevékenységét, a nádvágást apja révén közelről ismerhette, így emlékeiben megmaradtak a munkaeszközök (pl. a *toló*, a *gyalázka*), a folyamatok nevei (pl. *vágás*, *kötés*), s megőrizte a mára feledésbe merült *halhé*, *halhéba rak* táji elemeket is, ami a nád kévéiből alkotott sort jelentette. Egy elbeszélés címében jelenik meg a *guba* szó, ami egy olyan kötésnyi, kévényi nád volt, amit a nádvágó ember este a munkából hazavihetett. Szép és szívszorító képet fest Gulyás a fekete, „hótlan” téli estéken cipekedő nádvágókról: „A hátán vitte, húzta ezt a nádat a szegény rétbe járó ember, néha, mint a hangya, eltűnt, elveszett a nálánál nagyobb kéve alatt; a nád farka csúszott lent a földön, a havon, ha hó volt” (359). Nevezték ezt a ludasiak *batyunak* is, innen ered a számos Ludas környéki Batyura családi csúfnév. A nádvágás pillanatképet rögzíti a következő dialógus is: „Még a feleúton se voltam, mikor az ember – megismertem, a Maskuli Misa volt –, mint aki nincs egészen magánál, úgy kezdett kiabálni:

– Kijé ez a nád? Hogy mertétök mámma vágni?! Nem tuggyátok, hogy mámma nem szabad vágni, mert mámma nádosztás van? Innen égy kévét sé visztök ee!

– Csönd! A nád nem a tietök! A nádhon né merjetök hozzányúni! – kiabált, és botjával az orrunk előtt hadonászott. Egy darabig folyt a vita köztünk, aztán egyszer csak az ember botját hirtelen fölemelve, Jóskát fejbekölíntotta. Úgy mókon vágta vele, hogy majdnem elesett” (13).

A nyelvjárási jelenségek használata tehát a narrációban is előfordul, itt leginkább a regionális köznyelvi változatok szintjén, míg az idézetszerű szövegrészekben Gulyás igyekszik híven átadni a ludasi tájnyelv hangzását, artikulációját.

LOKÁLIS ÉRTÉKEK – SZOCIÁLIS HOVATARTOZÁS

„És sokkal több margarinos, megannyi sós-paprikás kenyeret ettem én meg, egy példa, a gödör szélén ülve – falukakat ástunk Palicson, a mai Vikendtelep helyén –, hogy Márai Sándor író szavára hallgassak” – vallja egy helyen, s az írás, az írásba öntött vallomások értelmezését is megadja: „a »rideg nevelésünk« (Zákány) nem engedte, hogy beszéljünk a fájó dolgokról” (74). Hovatartozását többször is világosan definiálja, ezek inkább villanásnyi identitásjelzések, az olvasmányai kapcsán lejegyzett reflexiók: „Kelebia... ötven éve... Néha mintha most is ott lennék, mintha ottmaradtam volna, otthagytam volna egy részemet örökre, ott, azon a messzi kelebiai tanyán. [...] Én csak egy embert, egyet szerettem igazából: a szegényt, a nyomorult parasztot. S egy dolog bánt nagyon, egy gondolat, hogy tán nem eléggé” (63). „Nálam soha senki nem útálta jobban az urat, az úriembert, a gazdagot. De volt egy külömb: a szegény, nyomorult ludasi paraszt. Most, a földre nézve, kalapot emelek előtte” (65).

A lokális értékekhez, a honi, táji nyelvhasználathoz való ragaszkodás egyfajta hitvallásaként tekinthető a következő mondatok tartalma: „A minap ahogy rendezni kezdtem otthon a régi, 1952 és ’54 között írt naplómát, rájöttem, hogy: irka. Igen, irka és nem füzet! Ahogy én akkor írtam. A füzet városias, haladóbb, művelt környezet jelzője, az irka paraszt kifejezés volt, emlékszem, ezért kerültek s én is kerültem, jó messzire, szökve tőle egy időben, a város felé tekintve.

Tehát **irkára** javítani ki a **füzet** szót régi naplómamban! Vissza kell adni ezeknek az itteni, itt tanult és itt ma is használt eredeti szép szavaknak a létjogot” (71 – G. J. kiemelése).

Az itteniek, idevalósiak és az odaítaiak nyelvének – hallani vélt és megtapasztalt – különbségeit fejtegeti a következőkben: „Ja, és az »s«; gyönyörűen, tisztán mondja, nem úgy, mint ma már szinte az egész Magyarország: pöszén, sziszegve, selypítve, kényeskedve, selymesen, nyálasan, gügyén. A selymes beszéd van most divatban odaát, nem mindenki, még nem mindenki gyakorolja, de percek kérdése, és az egész ország így fog beszélni, vagyis orrból, torokból, rikácsoló »á«-kat kiáltva, foghegyről, selymesen, de ezt már mondtam. Új

raccs... Ludas itt magyar falu. A galamb, az én galambom, ezt a beszédet hallja, ezt tanulta, ez a »nyelve« (75).

Helyenként egyéni, sajátos lexémákra lelünk a naplószövegekben, a lírai alkotószellem alakít ki furcsa, valamely más, „szótárzott” szóhoz hasonló formákat, amelyeknek az értelmét mindig ki lehet a szöveggörnyezetből bogozni: „Ott guborogtam reszketve...” (175), itt a *kuporogtam* ~ *guborogtam* hangulatfestő igék fonológiai különbsége a zöngés és zöngétlen mássalhangzók cseréjén alapul. Hasonlóan sajátos képzésű a *csinálkozík* ige is (ahol a kontextusból kikövetkeztethető a ’tevékenykedik’ jelentés), a *pilkás gyalogút* jelzője – itt feltehetően a *pilkázás*² gyerekjáték eszközének, a kavicsnak az asszociációja adhat magyarázatot. Ugyancsak nyelvi lelemény eredménye a *bekandarodik* (*az iskola alá*) kifejezés is, kontextuális jelentése feltehetően a ’bekanyarodik’. Felderíthetetlen jelentésű és eredetű, tehát hapaxnak is tekinthető szavai is számosak: pl. „Fél napokat is ott kuzmérkodtam...” (171). A szöveggörnyezetből kikövetkeztethető a ’piszmog, babrál’ jelentés, az ÚMTsz.³ a *kuszmitál* szót említi ’babrál’ jelentésben.

A szövegekben többször előkerül az apa szólásalkotó kedve: „jellemző volt rá, hogy egykettő vagy ahogy nagy csodálkozásomra sokan mondták itt, áncvánc képes volt valamit definiálni, szólást alkotni” (101). A gyakori és közismert szólások, közmondások mellett az élőnyelvet közvetítő – főként dialógusos – szövegrészekben sorjáznak a pragmatikus helyzetmondatok, a szituációs klisék (vö. BÁRDOSI 2012). Kitűnő példa erre a II. kötet végén levő – a szerző emlékezetéből kibontakozó, konstruált (s helyenként kissé erőltetettnek tűnő) – *Beszélgetés* című szövegrész⁴, melyben az apa és az anya dialógusa villantja fel a ludasi mindennapokat:

„– Majd csak lesz valahogy, no.

– Lábbeli is kellene a kölköknek.

– De honnan? Tudod, hogy nincs rávaló. Ott a kumpla, hogy koptassák a jégen, karistolják vele.

– Hogyne. Úgy még sose volt, hogy valahogy ne lett volna.

– Dehogy is nem volt. De ha nem, még lehet.

– Csak beszélj te is.

– Nincs messze már a tavasz...

– Azt várhatod. És ugyan mit segít az rajtunk? Az a posza homok ott fönt a vasútnál... Mi terem meg abban? Semmi.

– Valami csak csöppen. – (Magában hozzátette: száz forintból ötven)” (352).

² A pilkázás kavicsal vagy cserépdarabbal játszott ügyességi gyerekjáték.

³ *Új Magyar Tájszótár 1–5*. Főszerk.: B. Lőrinczy Éva. Budapest, 1979–2010.

⁴ A pragmatikus helyzetmondatok aláhúzással jelöltük.

Ez a frazématípus egyféle átmenetet, határsávot képez az idiomatikus elemek és a szabad szókapcsolatok között, ugyanakkor sok közös vonást mutat a közhelyekkel, hiszen az ide sorolható elemek egyrészt axiomatikusak, másrészt tipikus helyzetekhez köthetőek.

HELYI SZOKÁSOK – NÉPRAJZI LEÍRÁSOK

A naplóíró visszaemlékezik a régi aratások, cséplések eseményeire, amikor gyerekjáték formájában elkészítette a *körmös* traktor, a *tüzesgép* 'cséplőgép' kicsinyített mását. Mivel gyerekkorában kovácsnak, lópatkolónak készült, emlékezetébe véste a Tentás kovácsműhely rekvizitumait, hangjait, fényeit: a fűjtató hangját, a bőrkötényes mester reszelőjének, vésőjének a formáját, a hevített, megkalapált patkó „hiccelését”, a „sertyogó”, füstölő patkó szagát, a patkószegek számát. Még egy ide vonatkozó babonát is megemlített: „A hét-lukú szerencsét hozó volt, azt tudtuk, minden gyerek tudta, annak aki találta, szerencsét jelentett. Ez volt a **szőröncsepatkó**” (86 – G. J. kiemelése).

A gyerekkor szép emlékeit idézik a naplóbejegyzések közé ékelődő mondókák, csúfolók, rigmusok, dalok és egyéb gyermekirodalmi szövegek, amelyeknek néprajzi hátterét (pl. az ünnepekhez kapcsolódó szokásokat, lakodalmas szövegeket, gyermekjátékok kísérődalát) marginális glosszában ismerteti, magyarázza a szerző, vizuálisan is elkülönítve az alapszövegtől. E kis terjedelmű versikék, mondókák – így egybegyűjtve, önmagukban is – értékes folklórányagot képeznek, a szerző azonban ismeretei, emlékei alapján az elmondás szituációját, körülményeit is feljegyzí, hiszen a mondókák bevezetésében is meghatározó momentum az „itteni” megjelölés: „Itteni, itteninek ítélt, annak gondolt, hitt, idevalósinak képzelt, legfeljebb a környéken keletkezett s leginkább gyerekek által, általunk használt versikék, csattanós mondókák és gondolatok” (101). Arra törekedett, hogy a gyerekkori folklóralkotások helyi, ludasi változatát jegyezze le, ezért a hozzá fűződő – esetenként akár szociolingvisztikai fontosságú – megjegyzéseit is glosszázta.

S ahogyan ízlelgette a visszaemlékezés során előkerülő szavakat, velük számos néprajzi elem is felbukkant: ilyen pl. a 'hétfő' jelentésű *kisvasárnap*, ami az apaábrázoláskor gyakran előkerül, a „Szent Heverdel napja”⁵, amikor „még a gép is költetlenül mozdult” (188). A mára részben feledésbe merülő, vagy már elfelejtett gyerekjátékok felsorolása, leírása is néprajzi értékkel bír, amilyen a *pajázás*, *nagyvajaszolás*, *süttürlő*, *humócska*, *fogócska*, *zavarócska*, *lovazás*, *kusskitekézés*, *dudellázás*, *seggreverőcske* autentikus ábrázolása (215).

⁵ A *Magyar Néprajzi Lexikon* ezenkívül még a *korhelyhétfő*, *Blaumontag* kifejezéseket említi. (<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-741.html>)

Az átörökített hiedelmek, babonák mellett a hétköznapi lét berögződései, sztereotípiái is felelevenednek: ahogyan az anya az almáriumterítő alatt tartja a pénzt, a fontos iratokat, hivatalos papírokat; mindezek olyan szokásrendet mutatnak, amelyek a korabeli egyszerű paraszt-, illetve munkáscsaládoknál egyértelmű volt. A szinte fájó őszinteségű és aprólékos leírások révén a szegénysorsnak olyan rekvizitumai is felsejlenek, mint a bolhaport pumpáló, szív alakú, kis kemény papírdoboz alakja (174), vagy pedig az a mozzanat, amikor az anya az aprópénzt, ahogyan azt a szülőtől otthon látta, a zsebkendője csücskébe kötve viszi a piacra (255). A mélységes szegénység képei között furcsa ellentmondásnak számít az *énekes koldus* leírása⁶, hiszen elevenen él a szerző emlékezetében, hogy még a szegény háznál is kijárt egy merőkanál liszt a koldusnak.

AZ OTTHON „SZENT HELYEI”

Az „örökös vándorlás”, a „hurcolkodás” állomásainak toponimái Gulyás József életének stációiként vonulnak fel a naplójegyzetek oldalain. Az emlékek, események felidézése nyomán az 1942–43-as évek helyszínei kerülnek elő, a szülői ház elhagyásától a Kővágóig (1957-ig) terjedő időszak tájai, amikor is „a flaszter és a vasút közti sömlyékben, a Böge szélén újra hont foglaltunk” (187). Egyes helyek megnevezése Gulyás számára szinte mágikus erővel bír: *Pörösi sömlyék, Apáca-kaszáló, Baka-út, Kántor-tanya, Halomi-sor, Tuki ugar, Cvíjórósi Fehér kereszt, Talánterem* stb. A gyerekkori állomások közül kiemelhető az *ONCSA-sor, a Blancs-telep*, ahol a háztípus a szegénység metaforizációja, a legszegényebb réteg megőrző azonosítása is egyben. Gulyásnak voltak sajátosan „szent” helyei: a *piactér*, a *rongyos*, a sikeres könyvportyázás színtere, ezt a legkorábbi naplóbejegyzésektől kezdve részletesen leírja; ugyanakkor szent hely volt számára a *Ludaspusztá* is, ahol mindvégig a valamikori otthon helyét kereste, ahova a világ felfedezése, a kamaszkori csavargások emléke kötötte.

IRODALOM

- BÁRDOSI Vilmos 2012. *Magyar szólások, közmondások adatbázisa*. 14 000 szólás, közmondás, helyzetmondát magyarázata stilisztikai jelzéssel, a típus feltüntetésével, fogalomköri szömutatóval. Budapest
- KISS Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest

⁶ „Levett sapkával, alázatosan álltak a kiskapuban, és reszketeg hangon imádkoztak, énekeltek. Miféle énekes koldusnak nevezték őket” (242).

RAJSLI Ilona 2012. Regionális jellegű lexémák és frazémák a vajdasági magyar prózában. = Csányi Erzsébet (szerk.): *Habitus. konTEXTUS Könyvek* 8. Újvidék, 143–155.
 SZIKSZAINÉ NAGY Irma 2007. *Magyar stilsztika*. Budapest

The Language of the Home in József Gulyás's Diary

József Gulyás's diary entries organized in two volumes (Ludas könyve I–II) – showing quite a heterogenous genre – present an exceptionally significant component of his oeuvre. The diary entries were written in the author's dialect, the regional language of Northern Bacska, i.e. the broader area of Ludas and Palics. It is a lively reflection of passed-down local linguistic characteristics: specific realization of phonemes, real and formal dialect words, as well as phrasemes of local origin. The accounts and descriptions of the diary entries have kept with sociographic accuracy the work process of certain trades (e.g. the art of fishing, reed cutting, and farming). At the same time, they also give us insight into the ways and habits of the locals, their beliefs, and children's folklore, which provide a veritable treasure for folklore research. From the texts we can get – a now unfortunately diachronic – layer of place names, the microtoponyms of the contemporary Ludas area.

Key words: locality, regional vernacular, Gulyás József, Ludas könyve, diary

Jezik doma u ludaškom dnevniku Jožefa Gujaša

Dnevnički zapisi Jožefa Gujaša složeni u dva toma (Knjiga Ludaša I–II) – koji pokazuju veoma heterogenu žanrovsku sliku – čine istaknuto važan deo ovog životnog opusa. Tekstovi dnevnika su pisani piščevim matičnim dijalektom, odnosno severno-bačkim regionalnim varijetetom standardnog jezika koji se koristi u okolini Ludaša i Palića u kojem živo deluju tradicijom prenešene lokalne jezičke karakteristike, specifične fonematske realizacije, prave i formalne dijalekatske reči, kao i frazeologizmi lokalnog karaktera. Dnevnički opisi i svedočenja su sociografskom preciznošću sačuvali elemente vršenja radnji tadašnjih zanimanja (npr. ribarenja, žetve trske, zemljoradničkih poslova), dok istovremeno pružaju i dragocene etnografske podatke o običajima i verovanjima, kao i o riznici dečjeg folklora opisanog predela. Kroz tekstove se nazire građa – danas već skoro dijahronog sloja – toponima – mikrotoponima koji oživljavaju lokalne nazive predela iz okoline tadašnjeg Ludaša.

Ključne reči: lokalnost, regionalni standard, Jožef Gujaš, Knjiga Ludaša, dnevnik

Beérkezés időpontja: 2016. január 29.

Közlésre elfogadva: 2016. február 14.

Hágen András

Magyarországi Németek Általános Művelődési Központja –
Bereczki Máté Élelmiszeripari és Mezőgazdasági Szakképző Iskola és Sportiskola, Baja
hagen13@freemail.hu

EGY KÖZÖS MAGYAR–SZERB KUTATÁS: A MILANKOVIĆ–BACSÁK-CIKLUS¹

A Joint Hungarian-Serbian Research: The Milanković–Bacsák Cycle

*Zajedničko mađarsko-srpsko istraživanje:
ciklusi po metodi Milankovića i Bačaka*

A 19. század óta számos kutatót megihletett az éghajlatváltozás csillagászati okainak kutatása. A 20. század elején Milutin Milankovićnak sikerült matematikai formába öntenie. A számításokat Bacsák György pontosította. A számítások főképp az utolsó jégkorszak idejére tehetők. Ezeket az eredményeket a matematikai számítások igazolták. Milanković és Bacsák vizsgálatai igazolták, hogy ha a Föld jövőbeni éghajlatát akarjuk kiszámítani, akkor, ha nem is teljesen, de döntő mértékben dinamikailag értenünk kell a múlt éghajlatát. Ezért elengedhetetlenek a paleoklimatológiai vizsgálatok a Milanković–Bacsák-módszer segítségével.

Kulcsszavak: Milanković–Bacsák-ciklus, extraterresztrikus okok, éghajlatváltozás, földtan

BEVEZETÉS

A 20. század első felében – eltekintve az első világhégtől – töretlenül fejlődött a természettudományok ismerete, ugyanakkor a csillagászatra és a földtudományokra is jellemző volt e tendencia.

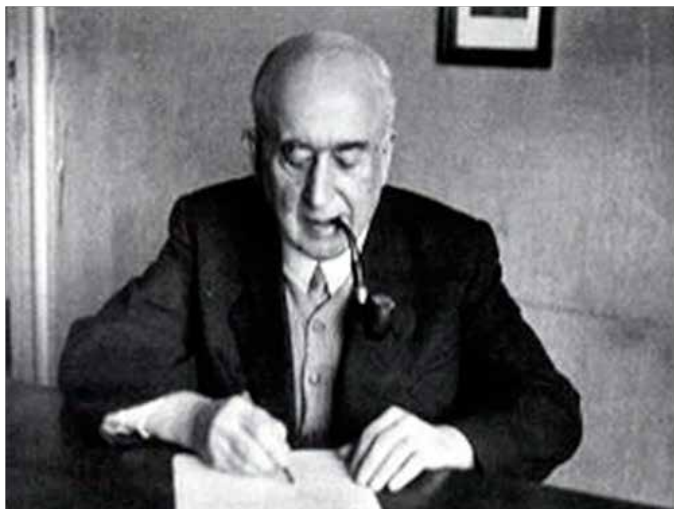
E tudományfejlődés lényegében érintette a tágabb értelemben vett Kárpát-medencét is, ahol egy szerb származású tudós (Milutin Milanković) csillagászati megfigyeléseket végzett, amelyből következtetéseket vont le az éghajlatváltozásra. Ezeket az eredményeket egy magyar tudós (Bacsák György) matematikailag kiegészítette.

¹ Módosított közlés. Első közlés: Hágen A. 2013: Milanković–Bacsák-ciklus és a földtan. *Magyar Tudomány*, 2013/2. 200–205.

E cikk szerzője 2013-ban a *Magyar Tudomány* 2. számában (HÁGEN 2013) kifejtette a Milanković által megfigyelt csillagászati paraméterek hatását a földtörténeti múlt rétegeiben. Jelen cikk elsősorban a közös szerb–magyar kutató-sokra helyezi a hangsúlyt, azzal a szándékkal, hogy képes közös tudományos munkára a két szomszédos nép.

MILUTIN MILANKOVIĆ ÉS A MATEMATIKA

Milutin Milanković (1. ábra) 1879-ben egy viszonylag jómódú szerb család gyermekeként született, Eszék közelében, a Duna partján lévő Dálya községben. A viszonylagos jómód miatt egyfajta kötelezettség volt a felsőfokú végzettség megszerzése, valamint a családi vállalkozás továbbvitele. Mezőgazdaságot tanult, de inkább a természettudományok vonzották. A szenvedélyének hódolva 1904-ben Bécsben mérnöki diplomát szerzett.

1. ábra. Milutin Milanković (1879–1958)

Öt év múlva visszatért Belgrádba, s az ottani egyetem matematikaprofesszora lett. Milanković fő perspektívája elsősorban a kutatás volt, ezért folyamatosan kereste a problémákat. 1911-ben egy barátját látta vendégül, és akkor fogalmazódott meg benne az a gondolat, hogy a klímaváltozás és a naprendszer bolygóinak mozgása közötti kapcsolatot matematikai formába önti.

A professzor tanulmányozta a korábban írott munkákat. Folyamatosan konzultált Ludwig Pilgrim német matematikussal, akinek 1904-ben megjelent egy dolgozata, amely számítási paramétereket tartalmazott a Föld tengelyének fer-

deségéről és tengely körüli forgásáról. Pilgrim is próbált összefüggéseket találni az orbitális pályaelemek és a jégkorszakok között.

Milanković egyetemi munkája mellett a gyakorló építészeti tevékenységét is folytatta a Monarchia területén. Itt érte az első világháború kitörése, amikor a Monarchia hatóságai mint szerb állampolgárt letartóztatták és elhurcolták a feleségével egyetemben. Internáltként hamarosan Budapestre került. A Magyar Földrajzi Társaság egykori elnökének (1891–1893, 1900–1914) és a Magyarhoni Földtani Társulat titkárának (1898–1920), id. Lóczy Lajosnak köszönhetően tovább folytathatta a kutatómunkát. Ebből kifolyólag felkereste a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárát és a matematikai osztály titkárát, aki segítette abban, hogy zavartalanul folytathassa 1912-ben megkezdett tudományos munkáját. A háború alatt közzétette néhány ötletét a Mars és a Vénusz éghajlatáról.

1915 végére már elkészült egy monográfia kéziratával. Arra számított, hogy a háború hamarosan véget ér, és publikálhatja a munkáját.

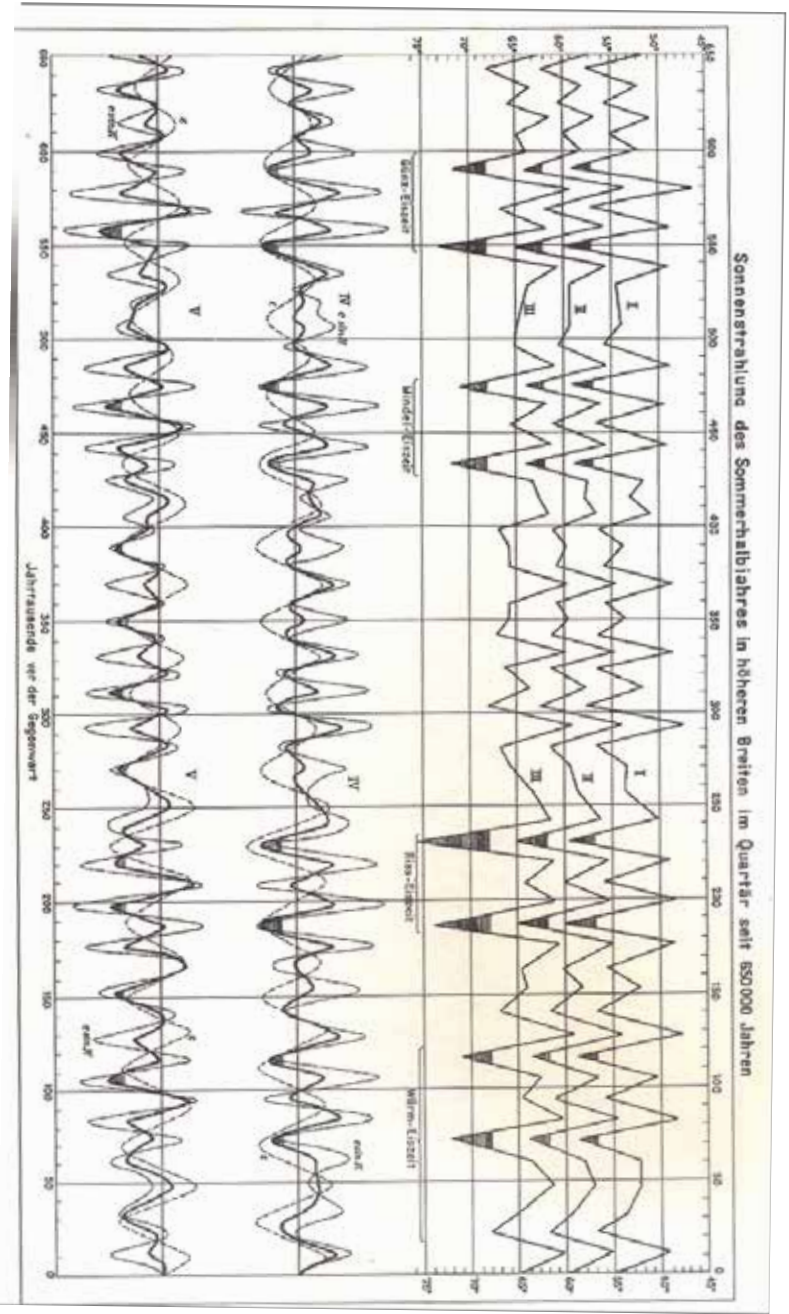
A CIKLUS CSILLAGÁSZATI OKAI

A háború három év múlva véget ért, a szabadon bocsátást követően hazatért Szerbia fővárosába, Belgrádba. A hazatérést követően 1920-ban publikálta elméletét *Mathematische Theorie der durch Sonneneinstrahlung ausgelösten Wärmephänomene* (Matematikai teória a napsugárzás által okozott termikus jelenségekre) címmel. Milanković anyanyelvi szinten írt németül, a kézírata is német nyelvű volt, de a háború után a Szerb Királyságban a közhangulat elutasította a német nyelv használatát, ezért (Szerbia hadban állt az Osztrák–Magyar Monarchiával, valamint Németországgal is) a Párizsban történő publikációt várta el.

Elméletében a következőket feltételezi:

- csillagászati paraméterek változásai okozzák az eljegesedést;
- a paraméterek befolyásolják a napenergia mennyiségét a Földön, különösen nyáron az északi féltekén (az 55–65. északi szélességi fokok között);
- a változásokat ki lehetett számolni, és így ki lehetett számítani a múltra vonatkozó éghajlatot.

Wladimir Köppen és Alfred Wegener (1924) híres német meteorológusok támogatták az új elméletet, és megjegyezték, hogy az Albrecht Penck és Eduard Brückner által posztulált négy eljegesedés nem véletlenül esik egybe a számított görbével (2. ábra).

2. ábra. A nyári direkt napsugárzás változásai az utóbbi 650 000 évben. A diagram vízszintes tengelyén az évek látszódnak. A függőleges tengelyen pedig a jégár előrenyomulása szélességi fokok szerint, az utolsó három vonalon pedig a napsugárzás ingadozásai (Köppen–Wegener 1924)

A jégkorszakok csillagászati eredetét már az 1840-es években felismerték, és olyan híres és elismert tudósok fogalmazták meg alapjait, mint Louis Agassiz gleccserkutató vagy Joseph Adhemar francia matematikus, ugyanakkor a híres magyar államférfi, Kossuth Lajos is próbálta alkalmazni (HÁGEN 2011a, b, 2012). Közel egy évszázaddal később Milutin Milanković geofizikus és építész matematikai formába öntötte ezt a hipotézist. Szerinte a csillagászati ritmusszabályozásnak három összetevője van:

Az első a Föld forgástengelyének hajlásszöge. A forgástengely iránya jelenleg 23,5 fokos szöget zár be a Föld keringési síkjára állított merőlegessel. Ez a szög 41 000 éves periódussal ingadozik 21,5 és 24,5 fokok között. Minél nagyobb a hajlásszög, annál szélsőségesebbek az évszakok mindkét félgömbön: a nyarak melegebbek, a telek pedig hidegebbek.

A második összetevő a Föld pályájának alakja, amely 100 000 éves periódussal változik. Egyszer megnyúlik, és nagy excentricitású ellipszis alakját ölti, majd ismét szinte kör alakúvá válik. Ha nő az excentricitás, akkor nő a különbség a Nap és a Föld legkisebb és legnagyobb távolsága között. Jelenleg a Föld akkor távolodik el legjobban a Naptól, amikor a déli félgömbön tél van, ennek következtében a déli félgömbön a tél valamivel hidegebb, a nyár viszont valamivel melegebb, mint az északi félgömbön.

A harmadik összetevő a precessió, vagyis a földtengely – a Nap és a Hold forgatónyomatékának hatására bekövetkező – elmozdulása. A forgástengely 23 000 év alatt ír le egy teljes kört a csillagokhoz képest. A precessió határozza meg, hogy egy adott félgömbön a nyár a földpálya napközeli vagy naptávolsági pontjára esik-e, vagyis, hogy a Föld éghajlatának a tengely ferdesége miatti évszakosságát erősíti-e vagy gyengíti a pálya excentricitásából adódó évszakosság. Ha az évszakosság e két meghatározója (a tengelyferdeség és pályaeccentricitás) az egyik félgömbön szinkronban van egymással, akkor az ellentétes félgömbön aszinkronban kell lennie. Tehát a két pólus térségére vetítve az eljegesedési ciklusok ellentétesek.

Milanković kiszámította, hogy e három tényező együttes hatására a nyári napsugárzás mennyisége az északi sarok közelében akár 20%-kal is változik. Ez pedig elegendő ok lehet az északi félteke szárazföldjének északi részét borító jégmező előrenyomulására, amikor hűvös nyarak és enyhe telek váltogatják egymást. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy Milanković nem volt kellően jártas az elméleti csillagászatban és az égimechanikában, ezért a számításokat Vojislav Mišković munkatársa végezte (MAJOR 2006).

BACSÁK GYÖRGY PONTOSÍTÁSA

Milanković munkáiban csak a legutóbbi jégkorszak 9 eljegesedési csúcsára koncentrált, amelyek összes ideje a 600 000 évig tartó időszaknak hatodát sem tette ki, s a köztes interglaciálisokra nem fordított figyelmet. E hiányosságokat az 1870-ben Pozsonyban született Bacsák György pótolta (BACSÁK 1940). Ebben a munkában csillagászati alapon vizsgálja meg az eljegesedések közötti enyhe időt (interglaciális). E számításokat bekalkulálva megismételte Milanković és Mišković számításait az elmúlt 600 000 évre vonatkozólag. A két tudós 1938 és 1955 között élénk levelezést folytatott. A Szerb Tudományos Akadémia Belgrádban Milanković hagyatékai között 29 levelet őriz Bacsák Györgytől. Bacsák családja 16 levelet őriz Milankovićtól (MAJOR 2006).

A Milanković–Bacsák-elmélet a barlangok kialakulásának kronológiai datálását is jelentősen előbbre vitte. Ezért Bacsák Györgynek a Bécsben, 1961-ben megrendezett III. Nemzetközi Szpeleológiai Kongresszuson e témakörben megtartott előadása nagy nemzetközi figyelmet keltett, és újabb megbecsülést szerzett nemcsak az idős tudós, de a magyar barlangtudomány számára is.

Életvitelére jellemző, hogy idejének jó részét a városoktól távol töltötte fonyódi villájában. Mindig korán kelt, későn feküdt, és tisztában volt azzal, hogy az elmélyült szellemi tevékenységnek elengedhetetlen kiegészítője az intenzív fizikai munka és a megfelelő sport. Ezt a frissítő kurzust naponta gyakorolta is. E szellem napjainkban is követendő példa (GÁDOROS 1970).

Bacsák Györgyre nagy tisztelettel emlékezik a Magyarhoni Földtani Társulat és a Magyar Földrajzi Társulat is. E két szervezet emléktáblát helyezett el a tudós fonyódi házában (3. ábra). A Magyar Tudományos Akadémia Földtudományi Osztálya 1997-ben emlékülést tartott tiszteletére.

3. ábra. Emléktábla Bacsák György fonyódi házában

Milanković nagyszerű munkáját Bacsák kiegészítése tette teljessé. A munka nagy része Milutin Milankovićot dicséri, azonban Bacsák György nélkül ezen elmélet teljesen feledésbe merült volna, ezért hivatkoznak Milanković–Bacsák-ciklusként az elmélet lényegére.

ÖSSZEFOGLALÁS

Milankovićot a halál 1958-ban érte utol Belgrádban. Végrendelete szerint koporsóját 1966-ban átszállították Dályába, ahol örök álmát alussza a családi sírban ősei között. Összességében elmondhatjuk, hogy a vérzivataros 20. században Milutin Milankovićnak sikerült matematikai módszerekkel kimutatnia az extrateresztrikus okokat az éghajlatváltozásban.

Sajnálatosan nem fogadta el mindenki a Milanković–Bacsák-elméletet felfedezők életében, csak 1976-tól kezdődően, amikor is az empirikus kutatásokkal (műszeres mérési sorok alapján, illetve paleoklimatológiai analógiák keresésével), valamint tengerfenéki fúrások rétegeinek oxigénizotóparány-vizsgálatával sikerült számításait igazolni (MÉSZÁROS 2011).

Milanković hazájában (Szerbiában) kiemelt szerepet tölt be a tudósok között. A Szerb Köztársaság, hogy tiszteletét kifejezze iránta, bélyeget szentelt neki (4. ábra), és a 2000 dináros pénzjegyen is az ő arcképe látható.

4. ábra. Szerbia és Montenegró-i bélyeg Milutin Milanković tiszteletére
(Forrás: Pošta Srbije i Crne Gore, 2004)

Az Európai Geofizikai Társaság (EGU) 1993-ban létrehozta a Milutin Milanković-díjat azok számára, akik kimagasló eredményt érnek el az éghajlatot befolyásoló hatások felfedezésében. A NASA „óriásai” között Milanković bekerült a Top 15-be. A csillagászok Milanković tiszteletére egy-egy krátert neveztek el a Holdon és a Marson. Az UNESCO 2009-ben Milanković születésének 130. évfordulója alkalmából neki szentelte az évet.

Ha a Föld jövőbeni éghajlatát akarjuk kiszámítani, akkor, ha nem is teljesen, de döntő mértékben dinamikailag értenünk kell a múlt éghajlatát (MAJOR 2006). Természetesen nem a teljes földtörténeti múlt éghajlatát, hanem az utóbbi néhány százezer évre vonatkozót. Azonban minél közelebb érünk napjaink éghajlatához, annál több tényező játszott, akár külön-külön is meghatározó szerepet, pl. a Milanković–Bacsák-ciklus, a Nap aktivitásának ciklusai, a hegységképződés vagy kontinensvándorlás, az óceáni cirkuláció változásai, a bioszféra hatásai, a légkör összetételének különböző eredetű változásai, az emberi tevékenység fokozódó hatása. A sort még folytatni lehetne, de akkor sem érnék a végére.

A tanulmány zárásaként szerepeljen itt Bacsák György (1940) mondata:

„Az elméleti számítások tehát olyan jól vágnak a természet megfigyelés eredményeivel, hogy Milankovitch elméletében kételkedni nem lehet.”

Bacsák állítása részben igaz, hiszen a megfigyelések részben igazolják Milanković elméletét, azonban a kutatók nem ismerik az éghajlatváltozás hatásmechanizmusát. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Milutin Milanković száz évvel ezelőtt kezdte el matematikai formába önteni az éghajlatváltozás csillagászati okait.

E ciklus bizonyításával létrejött a közös magyar–szerb kutatás, a Milanković–Bacsák-ciklus.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet a szerb Postának, amiért engedélyezte a Milutin Milankovićot ábrázoló bélyegkép használatát, valamint Džuverović Natáliának, a Szerb Posta levelének tökéletes fordításáért.

IRODALOM

- BACSAK György 1940. *Az interglaciális korszakok értelmezése I, II, III.* Időjárás, 8–16, 62–69, 105–108.
- GÁDOROS Miklós 1970. *Dr. Bacsák György.* Karszt- és Barlangkutató Tájékoztató. 1970. 3.
- HÁGEN András 2011a. *Kossuth Lajos és a klimatológia.* Élet és Tudomány. 32, 1001–1004.
- HÁGEN András 2011b. *Kossuth Lajos éghajlati jövőképe.* Légkör, 56, 2, 78–80. <http://www.mettars.hu/wp-content/uploads/2012/02/Legkor1102.pdf>

- HÁGEN András 2012. *Kossuth Lajos és a földtani korok*. Magyar Tudomány, 2012/6. 692–698. <http://www.matud.iif.hu/2012/06/06.htm>
- HÁGEN András 2013. *A Milanković–Bacsák-ciklus és a földtan*. Magyar Tudomány, 2013/2, 200–205. <http://www.matud.iif.hu/2013/02/08.htm>
- KÖPPEN, Wladimir & WEGENER, Alfred 1924. *Die Klimate der geologischen Vorzeit*. Borntraeger, Berlin, 256.
- MAJOR György 2006. *A Milanković–Bacsák-elmélet és az éghajlatváltozások*. Légkör. 51. 20–23. <http://owww.met.hu/legkor/legkor20060k.pdf>
- MÉSZÁROS Ernő 2011. *A természettudományok rövid története*. MTA Történettudományi Intézet. Természettörténelem 3. 215.
- NAGY Imre 2007. *A Kárpát-medence régiói: Vajdaság*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 76–107.

A Joint Hungarian-Serbian Research: The Milanković–Bacsák Cycle

Since the 19th century, many scientists have been inspired to research the astronomical causes of climate change. At the beginning of the 20th century, Milan Milanković succeeded in putting this into a mathematical form. The calculations were verified by György Bacsák. They mostly lead back to the last ice age, and the results were proven by mathematical calculations.

Milanković and Bacsák's investigations show that if we wish to calculate the Earth's future climate, we need to know the climate in the past – if not fully, then quite dynamically. Therefore paleoclimatological research is indispensable, following the Milanković–Bacsák methodology.

Key words: cycle, extraterrestrial causes, climate change, geology

Zajedničko mađarsko-srpsko istraživanje: ciklusi po metodi Milankovića i Bačaka

Od 19. veka mnoge je istraživače inspirisalo istraživanje astronomskih uzroka klimatskih promena. Na početku veka Milutinu Milankoviću je pošlo za rukom da ih pretoči u matematičku formu, dok je Đerđ Bačak precizirao njegove proračune. Kalkulacije se mahom odnose na period zadnjeg ledenog doba. Matematički proračuni su ove proračune verifikovali.

Istraživanja Milankovića i Bačaka su pokazala da ukoliko neko želi da izračuna Zemljinu klimu u budućnosti, trebalo bi, ako ne i u potpunosti, bar u dovoljnoj meri da shvati dinamiku klimatskih karakteristika u prošlosti. Iz tog razloga su geoklimatska istraživanja po metodi Milankovića i Bačaka nezaobilazno bitna.

Ključne reči: ciklusi po metodi Milankovića i Bačaka, ekstraterestrijalni uzroci, klimatske promene, geologija

Beérkezés időpontja: 2016. január 22.

Közlésre elfogadva: 2016. február 3.

Lendák-Kabók Karolina

Újvidéki Egyetem, Társadalmi Nemek Központ
karolina.lendak@uns.ac.rs

A VAJDASÁGI MAGYAR DIÁKOK GENDER SZEMPONTÚ TOVÁBBTANULÁSI SZÁNDÉKAI

Gender Aspect of Hungarian Students' Faculty Choices in Vojvodina

Rodna perspektiva nastavka školovanja mađarskih učenika u Vojvodini

A dolgozat célja bemutatni a magyar nemzeti közösségből származó végzős diákok gender szempontú továbbtanulási preferenciáit a Vajdaság területén. A dolgozat kérdőíves kutatáson alapszik, amelyet 818 magyar végzős diák töltött ki a Vajdaság tizenkét községében a 2013/2014-es tanév végén. A kérdőív húsz kérdésből állt. E dolgozat a kérdőív négy kérdésére fókuszál, amelyek a diákok továbbtanulását vitatják. A diákok válaszainak elemzése férfi-női bontásban történt meg. A dolgozat rámutat arra, milyen arányban folytatják a lányok és a fiúk tanulmányaikat a középiskolai diploma megszerzése után, és hol szeretnék folytatni tanulmányaikat. A dolgozat elemzi, hogy miért döntenek a végzős diákok a hazai, illetve a magyarországi felsőoktatási intézményekben való továbbtanulás mellett, illetve mi az, ami a lányokat otthon tartja, és mi az, ami a fiúk döntését befolyásolja. A kutatás megerősíti a már több évtizedes tendenciát a Vajdaságban, név szerint azt, hogy a nemzeti közösségekből származó diákok növekvő számban tanulnak az anyaországban. A kutatásból kiderül az is, hogy a diákok nagy száma nem a többségi (szerb) nyelv ismeretének hiánya miatt hagyja el az országot, hanem az Európai Unióban szerzett oklevél vonzza őket. Azok a diákok, akik Szerbiában folytatják tanulmányaikat, úgy gondolják, hogy az otthon szerzett oklevéllel jobban tudnak majd érvényesülni Szerbiában, valamint a családhoz és barátokhoz való kötődés is befolyásolja döntésüket. A Szerbiában tanulás nem feltétlenül jelenti azt, hogy a hallgatók Szerbiában fognak maradni, viszont az anyaországban való továbbtanulás növeli az elvándorlás esélyét. A dolgozat néhány külön intézkedést javasol, melyek megakadályozhatják az elvándorlást, mint amilyenek a specializált szerb nyelvi felzárkóztatási programok és az oktatási stratégia felülvizsgálata is.

Kulcsszavak: végzős középiskolás diákok, lányok, fiúk, továbbtanulási preferenciák, elvándorlás

BEVEZETŐ

A vajdasági magyar közösségről számos kutatás készült, melyek fókuszában nemcsak a magyar közösség egyre csökkenő létszáma szerepelt, hanem a felsőoktatási rendszer különböző jellemzőinek vizsgálata is, pl. a vajdasági

magyar hallgatók egyetemválasztása és tanulmányi migrációja is. A dolgozat célja a magyar nemzeti közösségből származó diákok helyzetének elemzése a középiskolai tanulmányaik végén, továbbtanulási preferenciáik, tanulmányi migrációjuk okai, illetve az otthoni továbbképzés iránti bizalmuk elemzése. A dolgozat első része a vonatkozó statisztikai adatokat ismerteti, valamint áttekinti a vonatkozó szakirodalmat. A dolgozat második része a szerző által folytatott kérdőíves kutatás eredményeit mutatja be, amely a Vajdaság tizenkét községében zajlott, 818 magyar ajkú végzős diákkal. Az adatok elemzése férfi-női bontásban történt. A dolgozat arra próbál rávilágítani, hogy a diákok miért hagyják el Szerbiát és mi az, ami befolyásolja tanulmányi migrációjukat, illetve a dolgozat a gender szempontra is fókuszál, tehát külön elemzi a lányok és a fiúk tanulmányi szándékainak hátterét. A dolgozat kitér majd arra, hogy mit kell tenni annak érdekében, hogy a magyar közösség felsőfokon (értsd egyetemi végzettség) képzett rétege fejlődni tudjon és megmaradjon a Vajdaságban. A dolgozat kiemeli a kétnyelvűség adta előnyöket, és további módszereket is javasol, amelyek serkenteni tudnák a fiatalok otthon maradását és olyan szakok választását, amelyekkel könnyebb munkához jutni. Olyan szakokat kell választani, amelyekkel könnyebb sikeresnek lenni a környezeti (szerb) nyelv tökéletes ismeretének hiányában (is). Ilyenek például a műszaki tudományok, melyek zöme ma igen keresett, és nagy esélyt biztosít a munkaerőpiacon. A nők bevonása a kutatásba és az innovációba egyik előfeltétele a haladásnak és a fejlődésnek, hiszen csak akkor tud egy társadalom, illetve közösség haladni, ha a megfelelő módon tudja kiaknázni az emberi potenciált.

MÓDSZERTAN

A kutatás első részének alapját az Újvidéki Egyetem négy tanévének (2009–2012) statisztikai adatai képezik, és a Szerb Köztársaság Statisztikai Hivatalának anyaga is. Második részét kvantitatív kérdőíves kutatás képezte, melyet magyar diákokkal végzett a szerző. A kérdőívet harmadikos (harmadik fokozaton) és negyedikes végzős osztályos diákok töltötték ki. A kérdőív húsz kérdésből állt, melyek a személyes adatok mellett (a diák neme és születési éve), az anyanyelvükről, szüleik/gyámjaik iskolai végzettségéről, a többségi nyelv ismeretének szintjéről, kulturális azonosulásukról, továbbtanulásról, illetve a nőkről a neveléstudományokban és a műszaki tudományokban szóltak. A kérdőíveket Vajdaság tizenkét községében töltötték ki a diákok: Adán, Óbecsén, Csókán, Törökkanizsán, Magyarkanizsán, Zentán, Szabadkán, Zomborban, Topolyán, Temerinben, Újvidéken és Nagybecskerekén. A kérdőívezést a szerző 2014 májusában és júniusában végezte.

A dolgozatban bemutatott elemzés négy kérdésre fókuszált:

1. A középiskolai diploma megszerzése után gondolkodtál-e a továbbtanulás lehetőségén?
2. Hol szeretnél továbbtanulni?
3. Miért választod a Szerbiában való továbbtanulást?
4. Miért választod a Magyarországon való továbbtanulást?

A szerző az eredményeket százalékos arányban mutatta ki. A fenn említett 3. és 4. kérdéskor az eredmények százalékos értékét a lányok, illetve a fiúk teljes létszámához viszonyítva kapta.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A vajdasági lét kihívásait kiválóan summázza a következő idézet: „A magyarsághoz való tartozás a határon túli kisebbségiekben naponta fölkavaró, eldöntésre váró kérdéseket vet föl, megkerülhetetlenül jelen van a mindennapi életben, szüntelen állásfoglalásra késztet, sokszor a lét és a nemlét közötti sors-harcot jelenti” (HÓDI 2014: 15).

A Vajdaság legnagyobb állami egyetemén, az Újvidéki Egyetemen tanuló magyar egyetemisták tudományterület szerinti szakválasztása már évtizedek óta jellegzetes szerkezetet mutat: legtöbbször a társadalom- és humán tudományokat választják, a természet- és matematikatudományok, illetve a művészetek részaránya nagyobb a vajdasági átlaghoz képest, viszont a technikai-technológiai tudományok esetében alulképviseltek, és ez az egészségügyi tudományokra is jellemző (GÁBRITY-MOLNÁR 2009). A magyar nők alulképviseltek a műszaki tudományokban, és ennek több oka is van, elsősorban a sztereotípiák és az otthoni nevelés, amelyek a nőket inkább a „biztos” tanári pálya felé irányítják, főleg ha azt még anyanyelven is tanulhatják (LENDÁK-KABÓK 2014). A vajdasági magyar hallgatókkal/fiatal diplomásokkal készített beszélgetések során újra megbizonyosodhattunk arról, hogy a Magyarországon tanuló, oklevelet szerző hallgatók érvelése között sokszor szerepel, hogy bizonyos képzés „csak Belgrádban van”, vagy „csak szerb nyelven” tanulható, viszont ők „saját anyanyelvükön szerettek volna tanulni” és oklevelet szerezni, „minőségi, színvonalas oktatás keretein belül”, színes kínálat mellett (TAKÁCS 2013). „A szakválasztás során a hallgató szakmai érdeklődése mellett döntő az oktatási intézmény közelsége, sőt tannyelve is” (GÁBRITY-MOLNÁR 2005: 225). „A nyelvi gátlások leküzdése több erőfeszítést követel, és nagyobb lemondásokkal jár, így azon hallgatók, akik nem anyanyelven tanulnak, hátrányos helyzetbe kerülnek” (LENDÁK-KABÓK 2014: 143).

A STATISZTIKAI ADATOK ELEMZÉSE

A Statisztikai Évkönyv adatai alapján a Vajdaságban a 2011-es évi népszámlálás szerint a magyar lakosság száma 251 136¹ volt, ez a szám állandóan csökken, részben a negatív szaporulat, de nagyobbrészt az elvándorlás miatt. A magyar lakosság a Vajdaság Autonóm Tartomány összlakosságának 13%-át alkotja. A vajdasági összlakossághoz viszonyítva a magyarok aránya fokozatosan csökken, és részben e demográfiai tény hatására is, a magyar hallgatók részaránya az összes vajdasági hallgatók számában egyre kevesebb (GÁBRITY-MOLNÁR 2009).

Az Újvidéki Egyetemen tanuló magyar egyetemisták részaránya kisebb a magyar nemzetiségű lakosság arányához viszonyítva, például a 2012/13-as tanévben a magyar hallgatók száma az összes hallgatói létszámhoz viszonyítva mindössze 6,77%. Ezek az adatok csak az ÚE 14 karára vonatkoznak, a főiskolák nem tartoznak az Újvidéki Egyetemhez, és az ott tanuló diákok adatait nem elemezte a szerző – sem a többségi nemzethez tartozókat, sem a magyarokat. Arra, hogy kisebb a magyar hallgatók száma a vártnál, kihat az is, hogy nagy számuk Magyarországon folytatja egyetemi tanulmányait: a „vajdasági magyar hallgatók magyarországi tanulmányokban a '90-es évektől egyre nagyobb arányban vesznek részt, pl. 2010-ben összesen 1385 délvidéki hallgató tanult Magyarországon, a vajdasági magyar hallgatók 30%-a” (TAKÁCS 2013). Az anyanyelvi felsőoktatás hiányában ez a tény nem meglepő. Gábrity-Molnár szerint a vajdasági magyarok viszonylagos lemaradása iskolavégzettségük terén nem a gyengébb képességeik miatt történik, de esélyegyenlőtlenségük növekszik az államnyelv ismeretének hiánya és az anyanyelvű iskolai tagozatok, vagy a minőségi tanári káder, tankönyvek hiánya miatt (GÁBRITY-MOLNÁR 2009).

A Magyarországon tanuló vajdasági magyar diákok érvelése elgondolkodtató, ugyanis nagy számuk tervez a diplomaszerzés után hazajönni. „A Magyarországon szerzett oklevéllel – az Európai Unió országainak munkaerőpiacán – jobb elhelyezkedési esélyeket remélnek a fiatalok, a szülőföldön viszont (a visszatérés esélyét is latolgatva) munkaerő-piaci integrációs problémákkal, a környezetnyelv (szerb) ismeretének hiányával, valamint a honosítási folyamatok hazatérést ellehetetlenítő, bürokratikus folyamataival szembesülnek” (TAKÁCS 2013a: 118).

A magyar hallgatók összlétszámát figyelve a legtöbben (mind nő, mind férfi) az Újvidéki Egyetem legnagyobb karain tanulnak, mégpedig a Közgazdasági Karon, a Természettudományi Karon, illetve a Műszaki Karon. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a Közgazdasági Karon létezik

¹ A Szerb Köztársaság Statisztikai Hivatalának adatai.

magyar tannyelvű csoport (SZALMA 2005), így egyesek egyetemválasztására ez a tényező is jelentősen kihat.

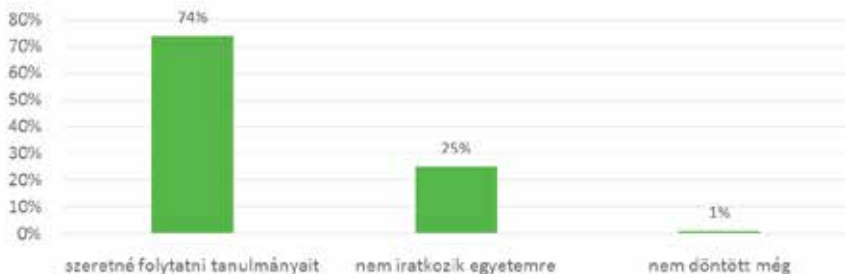
A vajdasági, magyar hallgatónők képviseltsége az Újvidéki Egyetemen belül az ún. „hagyományos pedagógus szakmákban” a legkifejezettebb. A szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karon és a zombori Pedagógus Karon (ahol részleges anyanyelvű oktatás létezik) a magyar nők képviseltsége több mint 85%-os a magyar férfiak 15%-ával szemben. Ezek az adatok egyértelműen arra engednek következtetni, hogy a fiatal nők szakválasztására az anyanyelvi oktatás nagy jelentőséggel bír. A többségi nyelv megfelelő ismeretének hiánya hátrányos helyzetet és önbizalomhiányt eredményez, mely a „könnyebb út” (értsd pedagógus szakok, illetve magyarországi továbbtanulás) választását eredményezi. A magyar nők érdeklődése kifejezett a Bölcsészettudományi Kar és a Természettudományi Kar iránt, ahol úgyszintén a pedagógus szakokat részesítik előnyben. A nők százalékos aránya a vajdasági magyar hallgatók összlétszámához képest a következő: a Technológia és az Orvostudományi Karon mintegy 70%-os, a Műszaki, az Építőmérnöki, a Mezőgazdasági és a Testnevelési Karon viszont átlagosan alig valamivel több mint 30%-os. A fenn felsorolt karokon a hagyományos „férfias foglalkozások” tanulására van lehetőség, amelyeket a fiatal magyar nők nem szívesen választanak. Ennek két oka is van, a sztereotípiák és az otthoni nevelés, amelyek a nőket inkább a „biztos” tanári pálya felé irányítják, főleg ha azt még anyanyelven is tanulhatják (LENDÁK-KABÓK 2014). Az anyanyelvű tanulás hiánya felismert probléma a nemzetközi szakirodalomban is. Az angol nyelvterületen a nem angol anyanyelvű egyetemisták körében észlelhető a hallgatók alulteljesítése, hiszen nemcsak az angol nyelvet kell elsajátítaniuk, hanem a szakterminológiát is (CRAWFORD–CAUNDLIN 2013). A nyelvi gátlások leküzdése több erőfeszítést követel, és nagyobb lemondásokkal jár, így azon hallgatók, akik nem anyanyelven tanulnak, hátrányos helyzetbe kerülnek már a tanulmányaik kezdetén (LENDÁK-KABÓK 2014).

EREDMÉNYEK

A kérdőíves kutatás a 2013/2014-es tanévben magyar nyelven tanuló és érettségiző diákokat ölelte fel. Összesen 818 diák töltötte ki a kérdőívet. A megkérdezett diákok nemi aránya szerint 53%-ban szerepeltek fiúk és 47%-ban lányok, illetve 433 fiú és 385 lány töltötte ki a kérdőívet. A Vajdaság területén a tavalyi tanévben 1370 végzős diák volt², tehát a szóban forgó kérdőívet az összlétszámnak 59,7%-a töltötte ki.

² Forrás: A Tartományi Oktatásügyi Titkárság hivatalos statisztikai adatai a 2013/2014-es tanévre.

Ahogy az 1. diagram is mutatja, arra a kérdésre, hogy a középiskolai diploma után szeretnék-e továbbtanulni, a diákok 74%-a jelentette ki, hogy igen. A diákok 25%-a viszont azt válaszolta, hogy nem iratkozik egyetemre. Ez az adat nem biztató, hiszen a Bolognai rendszer bevezetésével a felsőoktatási rendszer megváltozott, és az egyetemi diploma megszerzése már nem jelent kivételt, hanem szinte alapértelmezett. Sok helyen a mesterfokozat is követelmény a munkaviszony létesítésénél, és a PhD-fokozat is már követelménynek bizonyulhat a tudományos karrieren kívül is. Ha a leírtakat tudomásul vesszük, akkor azok a diákok, akik nem folytatják tanulmányaikat, illetve megelégednek a középiskolai diplomával, hátrányos helyzetbe kerülnek a munkaerőpiacon, és csak a leggyengébben fizetett munkahelyekre tudnak majd pályázni, és a szakmai előrehaladásuk esélye is kisebb.

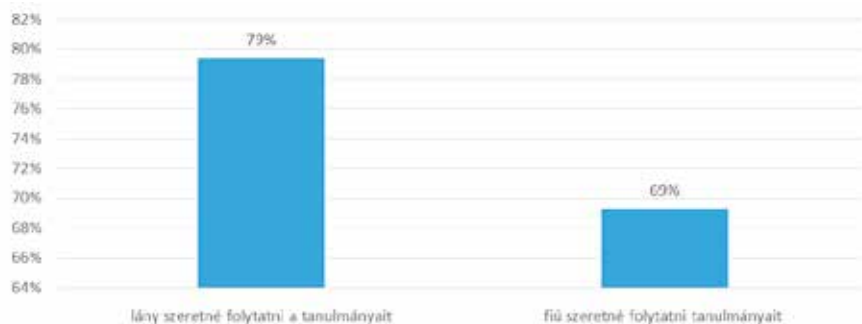

1. diagram. A diákok továbbtanulására vonatkozó adatok.

Forrás: A szerző által végzett kérdőíves kutatás a 2013/2014-es tanévben

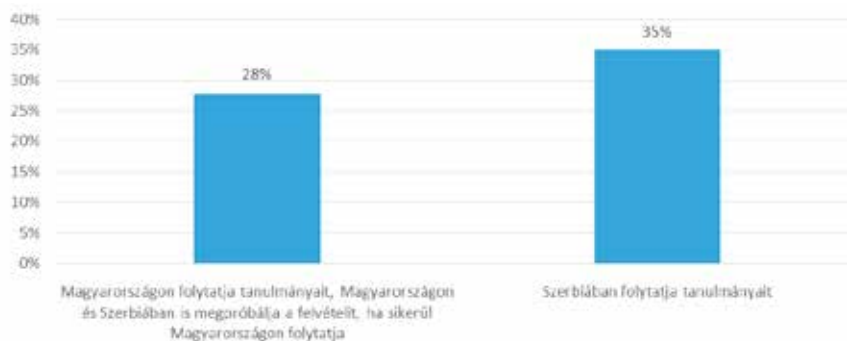
Ahogy a 2. diagram is mutatja, több diáklány folytatja majd tanulmányait. Ez nemcsak a magyar nemzeti közösségből származó diákokra vonatkozik, hanem általános jelenség. A fiúk már a középiskolai diplomával is munkát tudnak kapni, mivel az ún. „főfiás” szakmákban szereztek középiskolai diplomát. A lányok nagyobb számban iratkoznak gimnáziumba, így a továbbtanulás szinte feltétel számukra.

A 3. diagramon a diákok tanulmányi migrációja látható. A magyar diákok mintegy 30%-a Magyarországon szeretné folytatni tanulmányait. Ez már állandó problémát jelent a vajdasági magyar közösségnek, hiszen az „agyelszívás” nagyon jelentős. A diákok zöme nem tér haza a diploma megszerzése után, hanem Magyarországon áll munkába, vagy az EU-s diploma ugródeszkeként szolgál más EU-s országokban történő munkavállaláshoz. A 4. diagramon láthatjuk, hogy több diáklány iratkozik Magyarországra, viszont többen iratkoznak az itthoni felsőoktatási intézményekbe is, illetve többen is tanulnak tovább.

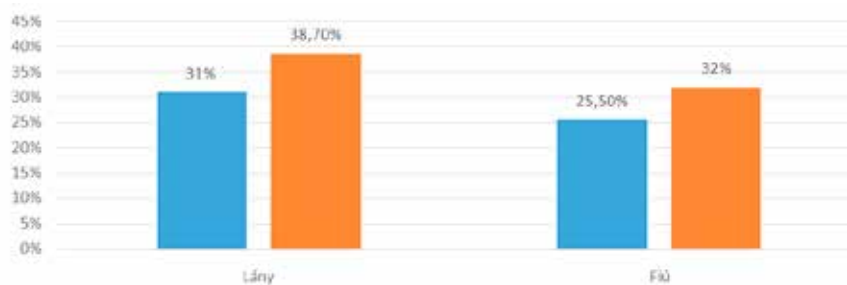
2. diagram. Továbbtanulás férfi-női bontásban.

Forrás: A szerző által végzett kérdőíves kutatás a 2013/2014-es tanévben

3. diagram. Hol tanulnak tovább a diákok?

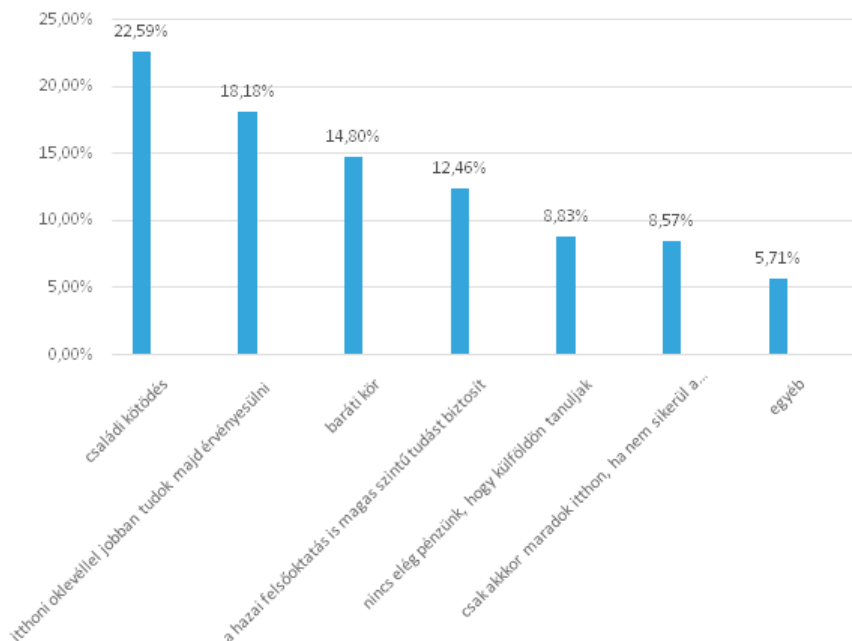
Forrás: A szerző által végzett kérdőíves kutatás a 2013/2014-es tanévben

4. diagram. A továbbtanulási preferencia nemek szerinti bontásban.

Forrás: A szerző által végzett kérdőíves kutatás a 2013/2014-es tanévben

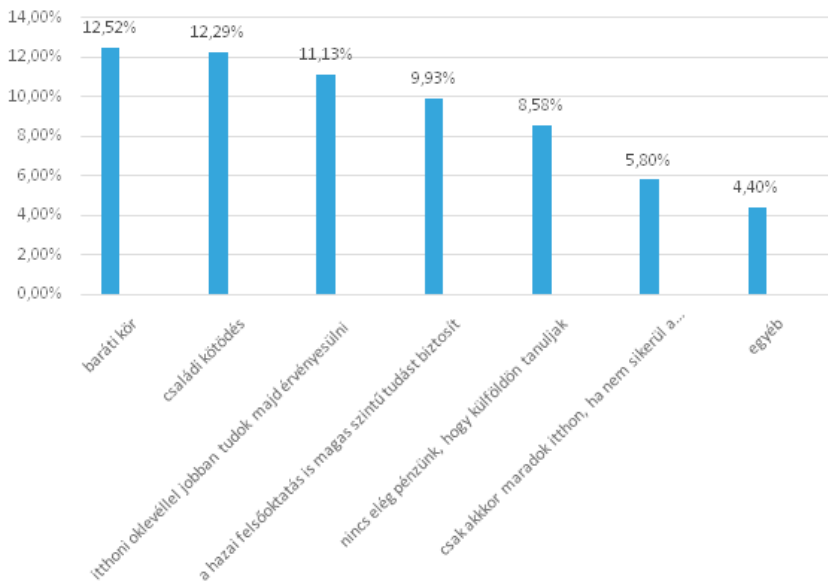
A 4. diagramon láthatjuk, hogy 5,50%-kal több diáklány iratkozik Magyarországra a fiúkhoz képest. Mint már ismertettük (2. diagram), több lány folytatja tanulmányait a középiskola után, ezt a 4. diagram is megerősíti. Ami még igen fontos, hogy a lányok 21%-a és a fiúk 31%-a nem folytatja tanulmányait.

5. diagram. Szerbiában való továbbtanulás (lányok)

Az 5. és 6. diagram a diákok azon válaszait térképezi fel, miért választják az otthoni felsőoktatási intézményeket, a 7. és 8. diagram pedig, hogy miért iratkoznak Magyarországon egyetemre. A Szerbiában maradást elsősorban a családi kötődés befolyásolja, ez kimondottan jellemző a diáklányokra. A fiúk számára a baráti kör és a családi kötődés a döntő tényező, hiszen befolyásolja a fiatalok véleményét és döntéseiket is, míg a lányok úgy gondolják, hogy az itthoni oklevéllel jobban tudnak érvényesülni Szerbia munkaerőpiacán. A Magyarországon szerzett oklevél honosítása gondot okozhat a friss diplomások számára, hiszen nemcsak költséges, de hosszan tart, és sok energiát vesz igénybe. A diákok a következőként a hazai felsőoktatási intézmények iránti bizalmat jelölték be. A szülők anyagi helyzete is sokat nyom a latban, hiszen a külföldön való tanulás (általában) nagyobb költségekkel jár. Költséges az itthoni továbbtanulás is, hiszen az Újvidéki Egyetem intézményeinek nagy többsége

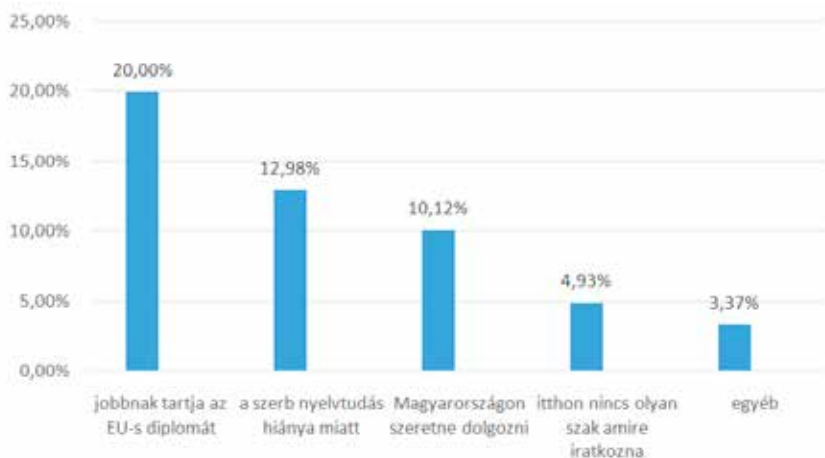
Újvidéken van, viszont az elsőéves magyar hallgatók zöme nem Újvidéken él, hanem utazik vagy Újvidékre költözik tanulmányai alatt. Itt meg kell említeni azt a tényt is, hogy az elsőéves hallgatók még nem is jogosultak kollégiumi szállásigénylésre, hanem csak a második tanévtől nyílik meg ez a lehetőség a számukra, persze a tanulmányi eredményük sikerének függvényében. Ezen a tényezően már azóta változtatott az újonnan megnyílt Európa Kollégium. Végül mind a lányok, mind a fiúk az itthonmaradást a magyarországi felvételi sikeréhez kötötték, miszerint csak akkor maradnak itthon, ha nem sikerül nekik a felvételi Magyarországon. Legutolsónak az „egyéb” alatti válaszok maradtak, ahol a diákok nyílt válaszokban fejthették ki véleményüket az itthonmaradással kapcsolatban.

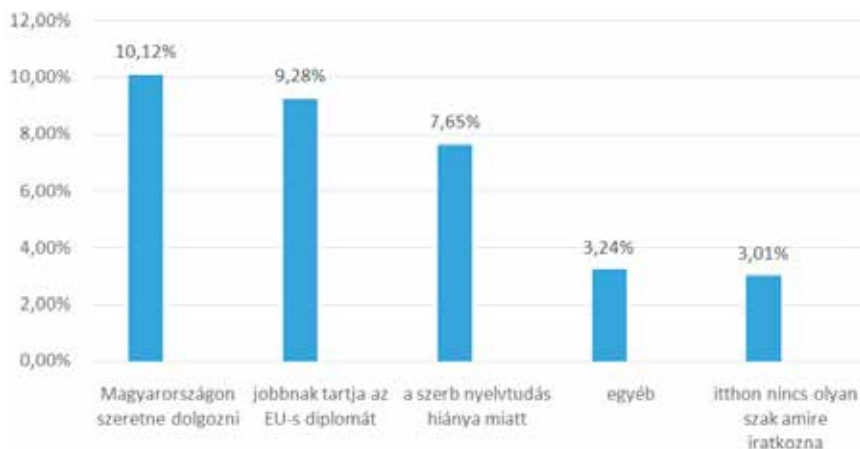
6. diagram. Szerbiában való továbbtanulás (fiúk)

A 7. és 8. diagramon láthatjuk, hogy a diákok nem az anyanyelvű oktatás, illetve a szerb nyelvtudás hiánya miatt hagyják el az országot, hanem a lányok esetében a Magyarországon megszerezhető EU-s oklevél a döntő szerep, a fiúk esetében pedig a Magyarországon való munkavállalás. A lányok esetében második helyen van a környezeti nyelv hiányos ismerete, míg a fiúknál ez a harmadik helyre került. Mint ismeretes, régebben a környezeti nyelv hiányos tudása döntően befolyásolta a diákok tanulmányi migrációját. A magyar diákok az általános és középiskolai tanulmányaik alatt nem sajátítják el a környezeti

nyelvet. Ennek több oka is van, főként a tantervek által előírt szakirodalom az, amin változtatni kellene, hiszen szinte nem is különbözik a szerb anyanyelvű diákok tantervétől, és ebből kifolyólag nagyon nehéz a magyar ajkú diákok számára a szerb nyelv tanulása, illetve a tankönyvekben szereplő irodalmi szövegek olvasása, megértése.

7. diagram. Magyarországon való továbbtanulás (lányok)

8. diagram. Magyarországon való továbbtanulás (fiúk)

A lányok utolsó előtti válaszként a megfelelő szak hiányát jelölték meg, hiszen Magyarországon több szak közül választhatnak, és vannak olyan szakok, amelyek kifejezetten modernnek és ígéretesek. A fiúknál a nem megfelelő szak van az utolsó helyen, míg az „egyéb” válaszok azok, amelyek utolsó előttiként szerepelnek. A nyílt válaszukban mind a lányok, mind a fiúk a Szerbiával kapcsolatos negatív hozzáállásukat fejtették ki, a jövőkép hiánya jelent meg legfőképpen az ország elhagyásának okaként.

KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatás eredményei egy most már évtizedeken át tartó jellegzetes tendenciára világítanak rá, arra, hogy a magyar anyanyelvű diákok zöme Magyarországon folytatja tanulmányait, és ez már csak egy ugródeszkát jelent számukra, hiszen az EU-ban elismert diploma több munkavállalási lehetőséget biztosít számukra nemcsak Magyarországon, hanem az unió többi országában is. A diákok nagy többsége még mindig a többségi nyelv megfelelő ismeretének hiányával küzd, és ez a szerb mint környezetnyelv nem megfelelő általános és középiskolai oktatásának a következménye. A környezetnyelvet a diákok nem sajátítják el megfelelő szinten, hiszen a tankönyvek nem megfelelőek, elavultak, valamint az irodalom alig különbözik a szerb anyanyelvű diákok számára előírt irodalomtól (vagyis „túl nehéz”). A diákok továbbá nem látnak perspektívát Szerbiában, a gazdasági helyzet bizonytalan, magas a munkanélküliség, az egyetemi diplomával rendelkező egyének is éveket várnak állásra, az állások zöme viszont rosszul fizetett és bizonytalan. A diákok válaszaiból az is kitűnt, hogy nem is nagyon bíznak a szerbiai felsőoktatási rendszerben, így ez is egy oka lehet annak, hogy elhagyják az országot.

A Szerbiában maradó magyar diákok elsőként a családi és baráti körhöz való kötődést emelik ki itthon maradásuk fő okaként. A családi kötődés kimondottan jellemző a magyar diáklányokra, akik inkább vállalják a szerb nyelvű felsőoktatási rendszert, minthogy elhagyják családjukat és barátaikat. A diákok tisztában vannak azzal, hogy otthon könnyebben tudnak majd érvényesülni hazai diplomával. Fontos tényező, hogy a magyarországi oklevél honosítása költséges és sokáig tartó folyamat is lehet, ez részben már változott némely karokon az Újvidéki Egyetemen, de továbbra is jelen van. A megkérdezett diákok tisztában vannak azzal, hogy a külföldön való tanulás nagyobb költségekkel jár szüleik számára, és sokaknál ez is az otthon maradás egyik fontos oka.

HOGYAN LEHET MEGAKADÁLYOZNI AZ „AGYELSZÍVÁST”?

Az „agyelszívás” sokat vitatott téma a vajdasági magyarok körében. Az „agyelszívás” megakadályozásához vagy legalább lassításához a kétnyelvűséget előnyként kell felismerni, és nem kell tartani tőle. Lényeges lenne még felismerni a szakválasztás fontosságát, hiszen a munkaerőpiac túltelített egyes szakmákkal (pedagógusszakmák). Itt ki kell hangsúlyozni, hogy emiatt a nők vannak hátrányosabb helyzetben, hiszen ők azok, akik nagy számban választják azokat a szakokat, amelyekkel ma már nehezebb munkát találni.

A szerb nyelvi felzárkóztatási program már életbe lépett a Magyar Nemzeti Tanács (MNT) által, viszont a program általános és nem elgendő ahhoz, hogy a diákok kellő tudást szerezzenek az előttük álló egyetemi tanulmányaikhoz. A szerb nyelvi tanfolyamot specializálttá kellene tenni, hogy a jövőbeli egyetemi hallgatókat a választott szakterületükre készítse fel. Természetesen az ilyen szintű tanfolyam több költséggel járna és nagyobb számú szakembert követelne, akik oktatni tudnák a diákokat.

Az „agyelszívás” megakadályozásához sokrétű beavatkozás szükséges, az MNT már intézkedéseket tett, a magyar állam segítségével bevezette az ösztöndíjazást mindazon hallgatók számára, akik az otthoni felsőoktatási intézményekbe iratkoznak. Ez pozitív lépés a fiatalok, illetve a közösség számára is. Viszont ami a közösség „modernizálását” illeti, itt is számos beavatkozásra lenne szükség. Ismeretterjesztő előadásokra van szükség annak érdekében, hogy a magyar közösség szakválasztási preferenciáit befolyásolja, illetve a nőket jobban kellene motiválnia arra, hogy olyan szakokat válasszanak, amelyek nem függenek a környezeti nyelv tökéletes ismeretétől, és a munkaerőpiacon is nagyobb esélyt biztosíthatnának számukra. A civil szervezeteknek nagyobb szerepet kell vállalniuk az ismeretterjesztő publikációk és előadások megszerzésében.

Emellett fontos lenne az egyetemi szintű anyanyelvű oktatás is. Az anyanyelven történő oktatás mellett a környezeti nyelven való párhuzamos oktatásra is szükségük lenne a magyar fiataloknak, hiszen a munkaerőpiacon való sikerhez a környezeti nyelv tudása szinte elengedhetetlen. Viszont a magyar anyanyelvű oktatás egyetemi szinten fontos a magyar közösség számára is, főleg a fiatalok számára, hiszen ez biztonságot jelentene a magyar hallgatóknak, akik magyarul elvégzett általános és középiskola után magas fokú önbizalomhiánnyal küzdenek, amikor az Újvidéki Egyetemre kerülnek. Ezt az önbizalomhiányt csak az anyanyelven való felsőoktatással tudnák áthidalni.

A magyar nemzeti közösség csak akkor tud igazán fejlődni és megmaradni ezen a térségen, ha újítani és követni tudja legújabb a tendenciákat. Előnyös lenne a nőket a műszaki tudományok felé irányítani, mert a műszaki tudomá-

nyokban szerzett diplomával manapság könnyebb munkát találni. Emellett a műszaki szakok befejezése lehetséges a környezetnyelv tökéletes ismerete nélkül is, vagyis sikeresek lehetnek azok a hallgatók is, akik gyengébben beszélnek a szerb nyelvet.

A társadalom kutatási és az innovációs potenciáljának teljes kiaknázásához szükség van mindkét nem egyenlő részvételére. Ehhez fel kell ismerni a nőkben rejlő potenciált, és segíteni kell nekik, hogy ki is tudják azt használni. A magyar közösség példamutató lehetne, illetve ezáltal önmagát is meg tudná őrizni a Vajdaság területén.

IRODALOM

- CRAWFORD Tonia–CANDLIN Sally 2013. *A literature review of the language needs of nursing students who have English as a second/other language and the effectiveness of English language support programmes*. Nurse education in practice, 13 (3): 183–185.
- GÁBRITY-MOLNÁR Irén 2005. A magyar vagy multietnikus egyetem alapításának indoklása Vajdaságban = Kontra Miklós (szerk.): *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja–Dunaszerdahely, 211–228.
- GÁBRITY-MOLNÁR Irén 2009. Továbbképzési esélyek a kisebbségi létben – A vajdasági magyarok esélyegyenlőségének példáján = Káich Katalin (szerk.): *Az esélyegyenlőség és a felzárkóztatás vetületei az oktatásban – Általános kérdések – (anya)nyelvi oktatás*. Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Újvidék, 15–25.
- GÁBRITY-MOLNÁR Irén 2011. Vajdaság népességének háború okozta attitűdjei = Gábrity-Molnár Irén (szerk.): *Magyarságkutató Vajdaságban*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 34–87.
- HÓDI Sándor 2014. *Mint oldott kéve – A demográfiai problémák társadalmi és lélektani háttere*. Stratégiai Füzetek 9. A Széchenyi István Stratégiakutató Társaság és a Magyar Nemzeti Tanács közös kiadványa, Újvidék
- LENDÁK-KABÓK Karolina 2014. *Magyar egyetemi hallgatónők Vajdaságban – az Újvidéki Egyetem tudományterületeinek helyzetképe a társadalmi nemek szempontjából*. Régió és kultúra. Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, 136–147.
- MIRNICS Károly 2001. Betelepítések, kitelepítések és vándormozgalmak = Gábrity-Molnár Irén–Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Fészekhagyó vajdaságiak*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 9–77.
- MIRNICS Zsuzsa 2001. Hazától hazáig – A Vajdaságban és Magyarországon tanuló vajdasági magyar egyetemi hallgatók életkilátásai és migrációs szándékai. Gábrity-Molnár Irén–Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Fészekhagyó vajdaságiak*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 163–204.
- REPUBLIČKI ZAVOD ZA STATISTIKU REPUBLIKE SRBIJE 2012. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. godine u Republici Srbiji. Beograd
- SZALMA József 2005. Magyar tannyelvű felsőoktatás az Újvidéki Egyetemen = Kontra Miklós (szerk.): *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja–Dunaszerdahely, 203–209.

- TAKÁCS Zoltán 2013. *Határok nélküli felsőoktatás. Kisebbségi egyetemek regionális és elitképzési szerepe a Kárpát-medencében*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem
- TAKÁCS Zoltán 2013. *Felsőoktatási határhelyzetek*. Magyarországi Tudományos Társaság, Szabadka

Gender Aspect of Hungarian Students' Faculty Choices in Vojvodina

The aim of this paper is to examine studying intentions of Hungarian high-school graduates in Vojvodina from a gender perspective. The paper analyzes whether Hungarian high-school graduates will enroll at higher education institutions, and if they decide to do so, which parameters affect their choices. The research is based on a questionnaire completed by 818 Hungarian students finishing their secondary education in the Hungarian language in 12 municipalities in Vojvodina, Serbia, in the 2013/2014 school year. The questionnaire consisted of 20 questions. This paper focuses on four questions on the students' choices regarding higher education. The data collected from the questionnaires were analyzed regarding gender structure (i.e. male vs. female). The paper shows how many of the high school graduates planned to enroll in a higher education institution and in which country. Furthermore, the paper looks into the reasons why high-school graduates opt for higher education institutions at home (in Serbia) versus studying in Hungary, as well as what affects girls and what affects boys when choosing a faculty. This research backs up a multiple decade-long tendency in Vojvodina, namely that the number of high school graduates from Vojvodina preferring to study in Hungary is growing continuously. The research shows that the high school graduates are not leaving their home country because of insufficient knowledge of the majority language (Serbian). Instead, as the main reason for leaving Vojvodina, the students identified the chance to obtain a Hungarian university degree accepted in the European Union, which tendency is mostly true for high-school girls. Students staying in Serbia stated that they expect to have better employment opportunities with a Serbian diploma. Family and friends also influence their decisions towards remaining at home in Serbia. Finishing their studies in Serbia will not necessarily prevent them from migrating to another country, but studying in Hungary increases the chance of not coming back to Serbia. The paper proposes measures to stop migration, suggesting introducing specialized Serbian language courses, and revising the educational strategy of the Hungarian community in Vojvodina.

Key words: Hungarian high school graduates, girls, boys, choice of higher education institutions, migration

Rodna perspektiva nastavka školovanja mađarskih učenika u Vojvodini

Cilj rada je da se prikaže rodna perspektiva nastavka školovanja maturanata iz mađarske nacionalne zajednice na teritoriji Vojvodine. Rad se zasniva na istraživanju pomoću upitnika, koji je popunilo ukupno 818 đaka iz mađarske nacionalne zajednice u dvanaest opština u Vojvodini, na kraju 2013/2014 školske godine. Upitnik se sastojao od ukupno dvadeset pitanja. Ovaj rad se fokusira na četiri pitanja, koja se odnose na nastavak školovanja učenika/ca. Odgovori maturanata/maturantkinja su analizirani po

polu. Rad prikazuje u kom procentu nastavljaju školovanje devojke, a u kom procentu dečaci nakon završetka srednje škole i gde nameravaju da nastave školovanje. Rad analizira uzrok odlaska maturanata na fakultete u Mađarskoj, kao i razloge njihovog ostanka u Srbiji, odnosno šta utiče na devojke da ostanu kod kuće, a šta utiče na odluku dečaka da ostanu kod kuće. Istraživanje potvrđuje tendenciju koja u Vojvodini traje već jednu deceniju, a to je da učenici iz nacionalnih zajednica u povećanom broju idu na studije u maticu. Istraživanje pokazuje da veliki broj učenika ne napušta zemlju zbog nedovoljnog znanja jezika većine, već ih privlači diploma Evropske unije, a ova činjenica najviše karakteriše devojke. Učenici koji nastavljaju školovanje u Srbiji, imaju mišljenje da će domaćom diplomom lakše doći do uspeha u zemlji, odnosno vezanost za porodicu i prijatelje takođe utiče na njihovu odluku. Nastavak školovanja u Srbiji ne znači da će studenti i ostati ovde, ali odlazak u maticu povećava šanse za emigraciju. Rad predlaže mere kako da se emigracija zaustavi, kao što su kursevi jezika većine, ali i preispitivanje obrazovne strategije pripadnika mađarske nacionalne zajednice u Vojvodini.

Ključne reči: maturanti iz mađarske nacionalne zajednice, devojke, dečaci, izbor fakulteta, migracija

Beérkezés időpontja: 2016. január 31.

Közlésre elfogadva: 2016. február 14.

Jakus János

Nyugállományú alezredes, Budapest
jakusj@t-online.hu

A „Z” HIPOTÉZIS

A központi hatalmak és Románia háborúja Kelet-Magyarországon 1916-ban

I.

Military Operation “Z”

The War between the Central Powers and Romania in Eastern Hungary in 1916

Hipoteza „Z”

Rat Centralnih sila i Rumunije u Istočnoj Mađarskoj 1916. godine

Románia, amely 1883-tól a központi hatalmak szövetségese volt, az első világháború kirobbanását követően az aktív semlegesség állapotában, hadseregét folyamatosan magas szintű készenlétben tartotta. A román állam vezetése 1916. augusztus 17-én az antanthatalmakkal megkötött bukaresti egyezménynek megfelelően, augusztus 27-én elérkezettnek látta az időt arra, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben területi követelésének a fegyverek erejével is érvényt szerezzen. Törekvéseit az antanthatalmak sokoldalúan támogatták. A nem provokált román katonai agresszió nagyjából Kelet-Magyarország területeit érte, míg kisebb erőkkel Dobrudzsában Bulgária ellen vonult fel. A Monarchia hadvezetése a megtámadott terület védelmének megszervezésére és vezetésére az orosz frontról a veszélyeztetett területre vezényelte br. Arz Artur tábornokot és törzsét. A sebtében odairányított II. és III. vonalbeli landwehr és honvédsapatok eredményesen lassították a románok térnyerését, és biztosították a szövetséges erők (9. német hadsereg) felvonulását, valamint az ellentámadás megszervezését és végrehajtását, amely Erich v. Falkenhayn tábornok, a volt német vezérkari főnök irányítása alatt zajlott le. A jól szervezett ellentámadás eredményeként előbb Nagyszebennél és Persánynál, majd pedig Brassónál megsemmisítő vereség érte a betolakodó román csapatokat. A támadáshoz a br. Arz tábornok által vezetett osztrák–magyar I. hadsereg is felzárkózott, és felelősségi területéről kiszorította a Prezan tábornok által vezetett románokat. A harcokba beavatkozott a románok oldalán három orosz hadsereg is, amelyek lelassították a szövetségesek Moldvában történő térnyerését. A hadműveletek elhúzódtak ugyan, de az oroszországi események jelentős mértékben felgyorsították a román vereséget. A romániai hadműveleteknek az 1918. május 8-án megkötött bukaresti béke vetett véget.

Kulcsszavak: hadműveletek Kelet-Magyarországon 1916-ban, br. Arz Artur, Erich v. Falkenhayn, nagyszebeni csata, brassói ütközet, bukaresti egyezmény, bukaresti béke

BEVEZETŐ

A dolgozat elkészítését az első világháború kirobbanásának századik évfordulójával kapcsolatosan Magyarországon, illetve Európa számos országában folyó megemlékezések, konferenciák sora indokolta. Magyarországon Európa Nagy Háborúja és az új világrend születése címmel, nemzetközi tudományos konferencia megrendezésére került sor 2013-ban. A konferencia előadásából *Európai testvérháború* címmel, konferenciakötet jelent meg 2014-ben. A kötetet Markó György és Schmidt Mária szerkesztették. Az első világháborúval foglalkozó rendezvények sorába illeszkedve „Z” hipotézis címmel a Média Mecénátúra támogatásával 2015-ben eredeti helyszíneken dokumentumfilm forgatására került sor, amely alkotásban – mások mellett – szakértőként kaptam lehetőséget az 1916. augusztus 27-én Ausztria–Magyarországot ért nem provokált román katonai agresszióval kapcsolatos elemzésre. (A „Z” hipotézis az 1916. augusztus 27-én bekövetkezett román támadás tervének fedőneve, amely Magyarországon a Köpeczi Béla professzor nevéhez köthető háromkötetes *Erdély története* című tudományos munka vonatkozó részében jelenik meg első alkalommal.)

Úgy ítélem meg, hogy a témával kapcsolatos, közelmúltban megjelent hazai és külföldi szakirodalom csupán érintőlegesen ad tájékoztatást a román katonai akcióról. Tanulmányommal szeretném a tisztelt érdeklődő olvasó figyelmét ráirányítani a román támadás politikai és katonai előkészítésének folyamatára és a háborús események – különösen a Magyarország területén lezajlott összecsapások – lefolyására. Terjedelmi okok miatt ugyanakkor a történet jobb megértésének elősegítése céljából, csupán utalásokat teszek a politikai előzményekre és a Regátban folytatott hadműveletekre. A katonai cselekmények tárgyalásakor a fő hangsúlyt az egykori Magyarország keleti területén lefolytatott hadműveletek előkészítésének és végrehajtásának bemutatására fordítottam.

Dolgozatom számos egykori szereplő/részrtvevő nevét tartalmazza, akiknek az életrajzi adatai megtalálhatóak a Szíjj–Ravasz szerkesztőpáros által jegyzett, 2000-ben a Petit Real Könyvkiadó gondozásában megjelent, *Magyarország az első világháborúban* című lexikon címszavai között. Az érdeklődő olvasó az említett személyeken túl az osztrák–magyar tábornokok adatairól részletesen tájékozódhat továbbá Balla Tibor *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai*, a HM-HIM Könyvtára sorozatában, az Argumentum Kiadó gondozásában megjelent kiadványból is, amelynek a második kötete előkészületben van. (A dolgozat végén található névmutató rövid ismertetőt ad a történet fontosabb szereplőiről.)

A tanulmány elkészítéséhez felhasználtam a korabeli szakirodalom néhány összefoglaló anyagát és az újabb keletű hazai és külföldi szerzők köte-

teit. Munkám során igyekeztem mellőzni azokat a honi és külföldi szakértők által jegyzett kiadványokat, amelyek a témát illetően nyilvánvalóan téves és a tárgyilagosságot nélkülöző megközelítéseket tartalmaznak. A hadműveletek menetének bemutatásához alapműnek tekintetem nagybaconi Nagy Vilmos *A Románia elleni hadjárat 1916–1917.* című háromkötetes munkáját. Ugyanakkor felhasználtam a HM-HIM levéltárában fellelhető, a tárggyal foglalkozó eredeti dokumentumokat és helyzetnyilvántartó térképek adatait.

A dolgozat számos, a témához kapcsolódó, a politikatörténet témakörébe tartozó adatot tartalmaz anélkül, hogy azok részletes kifejtését elvégeztem volna. (Pl. román nemzeti mozgalmak Magyarországon, vagy Ferenc Ferdinánd és körének államreformmal kapcsolatos elképzelései stb.) Úgy gondolom, hogy a tárgyalt eseményeket megelőző korrajz részletes kifejtésének elmaradása nem zavarja a téma egészének követhetőségét és megértését. Terjedelmi okai is voltak ennek az eljárásnak, ugyanakkor az volt a szándékom, hogy az olvasó érdeklődését felkeltsem a téma további tanulmányozása iránt.

A tanulmány olvasmányélményének színezéséhez felhasználásra kerültek kevésbé ismert, a szerző által tanulságosnak, érdekesnek ítélt tényadatok is, amelyek az eseményekben érintett személyekhez, intézményekhez kapcsolódnak. Ilyenek pl. Czernin Ottokár sztorija, Ervin Rommel tevékenysége a tárgyalt hadműveleti területen, a közös 82. szé. gy. e., vagy a közös 7. hu. e. részvétele a harcokban, a Magyaros-tető elleni rohamtámadás bemutatása, Arz és Falkenhayn tábornokok vitája a hadműveletek menetében, vagy éppen a német és az osztrák–magyar vezérkarok közötti nézeteltérés a Regátban folytatandó hadműveletek tárgyában. Ugyancsak az olvasóközönség érdeklődését szeretném felkelteni a téma iránt bizonyos irodalmi alkotásokra, például Cseres Tibor *Vizaknai csaták* című kötetére, vagy Maderspach Viktor könyvére történő utalással.

POLITIKAI ELŐZMÉNYEK

Azt már a XIX. század második felében és a XX. század elején is lehetett tudni, hogy Ausztria–Magyarország politikai-gazdasági hatókörének kiterjesztésére jó esetben a Balkán-félsziget felé nyílhatott lehetőség, ahol csupán a közelmúltban alakultak meg új államalakzatok, amelyek a XIX. század második felétől intenzíven keresték önazonosságuk gyökereit, és féltve őrizték az e területen elért csekély eredményeiket. Ilyenek voltak a közvetlen szomszédságban Szerbia és Románia is, amelyek önállóságukat elnyerve és frissen öntudatra ébredve területszerző akciókba kezdtek. (Mindezt jól példázzák az I. és II. balkán háborúkat megelőző politikai akciók, valamint a fegyveres felkelések, ame-

lyek a török hatalom megtörésére irányultak a térségben.) Az Osztrák–Magyar Monarchia (OMM) geopolitikai törekvései ütköztek mindkét szomszédos állam távlati terveivel. (Például Szerbia az antanthatalmak [AH] képviselőiben e térségben zajló folyamatok iránt élénk érdeklődést mutató Oroszország támogatását tudhatta maga mögött, és ezt nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Románia kezdetben a központi hatalmak [KH] felé kereste a kibontakozás lehetőségét, majd élesen Párizs felé fordult. Bulgária, mint a balkán háborúk legfőbb vesztese, egyértelműen a KH felé orientálódott.)

Ugyanakkor Németország érdekei szempontjából sem volt lényegtelen kérdés, hogy milyen szándékok vezérlik a balkáni népek politikai döntéshozóit. A színtalpak mögött, a Török Birodalom kárára, az egymással élesen szemben álló két európai hatalmi tömb meghatározó országai – az Egyesült Királyság és Franciaország, illetve Németország és az OMM – törekedtek a térség fölötti ellenőrzés megszerzésére. Az Egyesült Királyság és Franciaország a XIX. század végén még az egyre nyilvánvalóbbá váló orosz térnyerést kívánták fékezni, majd Németország és az OMM törekvéseivel szemben léptek fel immár Oroszországgal karöltve. Ez a küzdelem a XX. század elején egyaránt zajlott diplomáciai módszerekkel és a fegyverek erejével, amelyben Románia szerepe, különösen a II. balkán háborút követően, felértékelődött.

Nyilvánvaló volt, hogy a szerb és román területszerző törekvések, az első világháborút megelőző veszélyeztetettségi időszakban – Románia esetében még azt követően is – mint a politikai és katonai zsarolás legfontosabb eleme a Monarchiát, azon belül pedig Magyarországot érintették leginkább, amennyiben Kelet-Magyarország (Erdély) megszerzésének aspirációi kiteljesedhettek. Bukovina, mint a románok által szintén bekebelezni szándékozott terület, koronatarományként volt az OMM része, vagyis államjogi szempontból az uralkodóház birtokaként volt ismeretes. A szerbek dél-magyarországi területeket, Bácska és Bánát megkaparintását vették célba. Ezentúl pedig a délszláv egység megvalósítása – az OMM részét képező Horvátország, Szlovénia és egyéb, az odáig a térségben „gazdátlan területek és népek” bekebelezése – vált stratégiai céljukká. Jól ismert, hogy Szerbia a fent említettek túl nyíltan aspirált Macedónia, Montenegró, a Szandzsák, Dalmácia és az OMM által a közelmúltban annektált Bosznia-Hercegovina, de még Albánia fölötti uralom megszerzésére is. Ezen területek egy részét az I. és II. balkán háborúban Szerbia már megszerzte, de még nem érte el a végső célkitűzéseit.

Miután Szerbia megnyerésére, a KH felé barátságos politikát folytató Obrenović-dinasztia kiirtását követően (1903), a Karadorđević uralkodócsalád irányítása alatt nem lehetett számítani, mivel az új uralkodóház vezetése alatt a szerb külpolitika élesen oroszbarát irányt vett. Ennek okán a KH-nak új

lehetőségek után kellett nézni, így kézenfekvő volt Románia helyzetének felértékelődése. Románia földrajzi fekvése lehetőséget kínált az európai nagyhatalom számára a kis-ázsiai térség felé történő „kitörés” megvalósításához, már amennyiben a lehetséges szállítási útvonalak egyike éppen e balkáni országon át vezethetett. Bulgária és Törökország megnyerése a német céloknak – tegyük hozzá, hogy az OMM-nak is érdekei fűződtek e két ország partnerségéhez – nem okozott különösebb gondot. A két balkán háborúból mindkét ország vesztésként került ki, és természetes törekvésnek volt tekinthető részükről, hogy keresték a megfelelő nagyhatalmi támogatókat biztonságuk és az ahhoz kapcsolható érdekeik alátámasztására. A felek törekvéseit előmozdította, hogy a bolgár uralkodó, hasonlóan, mint a görög király, közeli rokonságban volt a német uralkodóházzal, és mint az akkoriban nyilvánvaló volt, az uralkodódinastiák egymáshoz fűződő családi kapcsolatai jelentős mértékben befolyásolhatták az aktuálpolitikai szándékok formálását. Ennek a jelenségnek a Nagy Háború véget vetett. Természetesnek tekinthető tehát, hogy a KH nem késlekedtek a kínálózó lehetőség megragadásával, a románok megnyerését illetően. Ugyanakkor a Balkán-félsziget fontossága a geopolitikai előnyök figyelembevételével nem került el az AH figyelmét sem. (Aggházy–Stefán: 12–26./1934.)

A román igényeket szem előtt tartva, a KH fő erejét képviselő Németország, dinasztikus érdekek alapján – a román uralkodó, I. Károly a német Hohenzollern-Sigmaringen uralkodóházhoz tartozott – politikai és területi engedményekre biztatta első számú szövetségesét, az OMM-t. Felmerült kelet-magyarországi területek, pontosabban Erdély, valamint Bukovina egy része átadásának ötlete, amellyel szemben gróf Tisza István, Magyarország miniszterelnöke, a leghatározottabban fellépett. De Bukovina, mint koronataromány átadásának lehetősége sem váltott ki egyöntetű lelkesedést az osztrák kormányzati körökben. Nem kétséges, hogy a már említett indokokon túl, Németország számított a kis balkáni ország nyersolaj- és élelmiszer-, főleg gabonaszállítmányaira, amelyeket a románok „aranyárban” és meglehetősen hektikusan biztosítottak is a számára. A kereskedelmi és közlekedési kapcsolatok elmélyítésében az OMM is érdekelt volt.

Az OMM és a Román Királyság között 1883-tól titkos katonai szövetség állt fenn, amelynek egyik legfontosabb alapelvét a kölcsönös fegyveres támogatás képezte. A szerződést Kálnoky Gusztáv, az OMM külügyminisztere és Dimitre Sturdza román külügyminiszter kötötte meg, amelyet öt évente meg kellett újítani. Az egyezmény célja a Monarchia részéről az volt, hogy távol tartsa a balkántól Oroszországot, míg román részről az ország „de facto” elismerését jelentette az európai nagyhatalom, az OMM részéről. A megállapodást utoljára 1913-ban újították meg. Az első világháború kirobbanásának időszakában a Monarchia

szorgalmazta a szövetséges ország uralkodójánál a megállapodásnak a román parlament által történő törvénybe iktatását, amelyre az események további alakulására való tekintettel érthető okokból nem került sor. Az egyezményben foglalt alapelvek, vagyis a katonai együttműködés formáinak és lehetőségeinek a kölcsönös támogatáson alapuló kötelezettsége a balkáni háborúkat követően – különösen Romániának az 1913-ban kirobbant második balkáni háborúban játszott méltatlan szerepvállalása után – jelentős mértékben sérült. Éppen a Monarchia bukaresti nagykövete volt az, aki az egyik korabeli jelentésében arról tájékoztatta felettesét, hogy háborús helyzetben a vonatkozó szerződés alapján román fellépésre az OMM oldalán számítani nem lehet.

Nem véletlen tehát, hogy a magyar miniszterelnök, aki politikai döntéseit és intézkedéseit illetően általában maga mögött tudhatta az uralkodó támogatását, egyéb kifogásai mellett lesújtó véleménnyel volt a bukaresti követ diplomáciai munkájáról, amelyet a későbbi események minden kétséget kizáróan visszaigazoltak.

Gróf Tisza István jó időben érzékelte Románia területszerző aspirációit és ezzel összefüggésben a honi román értelmiség vezető képviselői törekvéseinek lényegét. A kialakult belpolitikai nézeteltérések megoldására, kezdeti lépéseként, a magyarság számára elfogadható mértékben tett gesztusokat a hazai román nemzetiség képviselőinek a velük való megállapodás érdekében. A miniszterelnök kezdeményezése nem talált fogadókészségre. A magyarországi román népesség és annak politikai képvisellete, mind a magyar országgyűlésben, mind a közélet különböző fórumain, nyilvánvalóan szembehelyezkedett a magyar politikai törekvésekkel. Vagyis az ország szuverenitásának egyre nagyobb mértékű kiterjesztésével a Monarchia keretein belül addig a mértékig, amíg az teljes egészében megegyezett volna Ausztria államjogi státusával. (Félreértés ne essék, a dualista állam osztrák oldalán jelentős politikai erők, például Ferenc Ferdinánd trónörökös és köre Magyarországot koronabirtokként tartották számon.) A román nemzetiségű politikai elit nagy része ezzel szemben támogatta Románia területszerző politikáját, amelyhez – Budapestet megkerülve – Bécs és Berlin támogatását igyekezett megnyerni. Főbb képviselőik voltak például J. Maniu, Pop, Goga és Vaida-Voevod. Ugyanakkor az ország román nemzetiséghez tartozó férfilakossága nagy részben teljesítette kötelezettségét a Monarchia védelmében. (Ugyanakkor számos román nemzetiségű lakos – jelentős számban hadköteles férfiak – illegálisan elhagyta az országot, és Románia határközeli területein telepedett le, és amikor elérkezett az ideje, ezek a dezertőrök nem késlekedtek fegyverrel a kézben rárontani a cserbenhagyott szülőföldre.) A Nagy Háborúban például 489 544 magyarországi honos román nemzetiségű férfi teljesített katonai szolgálatot a honvédségben, illetve

a közös alakulatokban. Körükből 41 739 fő elesett a frontokon, 1784 fő internálásra került katonai bűncselekmények elkövetése miatt, 3436 fő dezertált, 11 270 fő hadifogságba esett, eltűnt 29 829 fő, 25 406 fő megsebesült. Körükből hősiességükért 44 191 katonát részesítettek különböző kitüntetésekben. Az elismerésben részesültek számarányának megállapítása nem szól arról, hogy hány katona részesült többször is kitüntetésben. (Botár: 194./évszám nélkül.)

Románia legfontosabb szándéka volt az ország területi megnövelése, amelyhez minden eszközt és módszert megfelelőnek tartott. A politikai élet legfőbb képviselői, többek között Bratianu, Ionescu, Filipescu minden lehetséges fórumot kihasználtak szándékaik nagy nyilvánossággal való megismertetéséhez. A német- és monarchiabarát politikai szereplők (P. Carp, A. Marghiloman) a háború kirobbanását követően elveszítették előnyös politikai pozícióikat, háttérbe szorultak, miközben az antant politikai és katonai befolyása egyre erősödött, amely a román területi igények és a hadsereg felfegyverzése maradéktalan teljesítésének ígérvényeiben és konkrétumokban nyilvánult meg. Oroszország hezitált ugyan a román elvárások teljesítésében, mert saját érdekeit is veszélyeztette azok esetleges teljesülése. (Ilyen volt Bukovina Romániához csatlakozásának szándéka a háború győztes befejezését követően, amelyre Oroszország is aspirált, de bármikor felmerülhetett Besszarabia iránti igény is, amelynek a megszállására, az 1918-ban bekövetkezett román vereség ellenére, a KH asszisztálása mellett sor is került. Ezen a helyen csupán említést teszünk a románok fő terjeszkedési célterületeiről, Magyarország keleti és déli vidékeiről – Erdély, a Partium és Bánát –, amelyek értelemszerűen nem tartoztak ugyan az orosz területszerzés kereteibe, ennek ellenére, például Bánátot az oroszok már korábban a szerbeknek ígérték.) Az első világháború kirobbanásával tehát a balkáni „kis gömböc” étvágya érzékelhetően megnövekedett, ugyanakkor a zsarolási potenciálja mind az AH, mind a KH felé kiszélesedett.

KITÖRT A NAGY HÁBORÚ

Románia fegyveres semlegességének kinyilvánítására az 1914. augusztus 3-án, I. Károly sinaiai nyári rezidenciáján megtartott koronatanács ülésén került sor. A király a Kálnoky–Sturdza-féle szerződésre hivatkozva szorgalmazta Románia KH oldalán történő hadba lépését. (Szijj–Ravas: 321./2000.) Ion Bratianu miniszterelnök azonban, arra hivatkozva, hogy a Ferenc Ferdinánd trónörökös ellen Szarajevóban elkövetett merényletet követően a Monarchia nem kérte ki a román véleményt sem a Szerbiával kapcsolatos követendő eljárásról, sem pedig a hadüzenetről, elutasítani javasolta a koronatanács résztvevőinek a király indítványát. (Meg kell jegyezni, hogy a szóban forgó, 1883-ban

megkötött megállapodás nem tartalmazott ilyen kötelezettséget egyik szerződő fél számára sem.) A miniszterelnök javaslatát a koronatanács egy szavazat ellenében elfogadta. A nevezetes ülést követően I. Károly 1914. október 10-én váratlanul elhunyt, de még tanúja lehetett annak, amikor szeptember 23-án az olasz követ a román partnerével egyezményt írt alá a két ország politikai és katonai lépéseinek összehangolásáról. Ugyanakkor 1914. október 1-jén baráti semlegesség kinyilvánítására és megállapodásban történő rögzítésére került sor Románia és Oroszország között. Ezek a megállapodások mind az aktív semlegesség állapotában, mind a háború menetében a politikai és a katonai frontokon általában működőképesek maradtak. Az aktív (fegyveres) semlegesség rendszabályai elvileg vonatkoztak Szerbia felé is. Románia ugyan nem csatlakozott az OMM katonai fellépéséhez a szerbekkel szemben, de baráti semlegességet tanúsított a nyilvánvalóan antantbarát politikát folytató szomszéd ország felé. A semleges státusra hivatkozva megtiltotta német és osztrák–magyar hadfelszerelések szállítását területén keresztül Törökország és Bulgária számára, viszont nem állította le a Németországnak történő nyersanyagszállításokat: gabonát, petroléumot stb., ugyanakkor megengedte az orosz hadianyag eljuttatását a Dúnán Szerbiának, amely nyilvánvalóan barátságtalan lépésnek volt tekinthető a KH, mindenekelőtt az OMM számára. Az aktív semlegesség biztosításához a román hadsereg részleges mozgósítását két éven át fenntartották.

AZ ANTANTHATALMAK ÉS ROMÁNIA MEGÁLLAPODÁSA A HADBA LÉPÉSRŐL

Az 1916. év kedvezőtlen háborús helyzetet hozott a KH számára mind a nyugati, mind a keleti fronton. A Bruszilov-offenzíva Galíciában, a 6. isonzói csata, a Verdun környéki anyagcsaták és a Somme menti ütközetek mind-mind jelentős anyagi, valamint élőerő-veszteséggel jártak. (Keegan: 398–443./2014.) Az OMM a háborús vereség rémképével szembesült, az elszenvedett veszteségek pótlásához német támogatás igénybevételére volt szükség, amely az önálló döntéshozatali képesség részleges feladásával járt, amennyiben a tervbe vett hadműveletek előkészítését és végrehajtását, különösen pedig a vezetés rendjét, folyamatosan egyeztetnie kellett német szövetségeseivel, amelynek során több esetben is éles súrlódásokra került sor a két hadviselő ország vezérkara között. (Lásd például Conrad és Falkenhayn elmérgesedett viszonyát, amely a tervegyeztetések egyoldalú volta miatt alakulhatott ki.) Magyarország keleti területei (például Erdély) szinte teljesen kiürültek, nem maradt az országrészben a védelemhez elegendő

első vonalbeli erő, bár korábban 40 000 katonát terveztek ott állomásoztatni az esetleges román betörések elhárítására. A járható irányokban, szorosokban és hágókban csupán csendőr- és vámőrkülönítmények álltak szolgálatban. (Keegan: 444–447./2014.)

Világosan kell látni, hogy a román politikai és katonai vezetés az aktív semlegesség kinyilvánítását követően folyamatosan elemezte a frontokon kialakult helyzetet és az aktuális erőviszonyokat. Több alkalom is kínálkozott a háborúba történő bekapcsolódásukhoz, de minden korábbi esetben visszariadtak a végső döntés meghozatalától. Ezek a körülmények szinte kivétel nélkül a KH pillanatnyi kudarcaihoz voltak köthetők. Ez alkalommal azonban nem volt visszaút a román döntéshozók számára. (Paléologue: 301–321./1982.) Oroszország ugyanis világossá tette számukra: ha a románok továbbra is elodázzák az AH oldalán történő hadba lépést, akkor számolniuk kell azzal, hogy az orosz csapatok megszállják az országot. (*Osztrák–magyar vörös könyv*, 78./111. sz. dok./1916., lásd még: Dr. Merényi, 12./1994.) Az oroszok az egyezmény megkötésének előkészítését szolgáló tárgyalások során félreérthetetlené tették azt is, hogy a háborúba történő bekapcsolódás ellentételezéseként Románia számíthat Oroszország támogatására a területi igények kielégítésekor. Mindez visszatükröződött az AH-kal való megállapodás szövegezésében. Bár Franciaország és Oroszország titokban megállapodtak abban, hogy a háború győztes befejezését követően újra fogják értelmezni a románoknak tett ígérvények ügyét, már csak azért is – mint ahogyan arra már utalás történt az előzőekben –, mert például Bánátot az oroszok már egyszer odaígérték a szerbeknek, Bukovinára pedig ők maguk is igényt tartottak. Besszarábia persze szóba sem került. A román hezitálásnak egyszeriben vége szakadt, és 1916. augusztus 17-én aláírták az ún. bukaresti egyezményt.

A megállapodás hét cikkelybe foglalva tartalmazta azokat a feltételeket, amelyek alapján Románia vállalta a hadba lépés kockázatait. A bukaresti egyezmény teljes szövegének magyar nyelvű változata:

„A politikai megállapodást egyrésztől a kormányuktól különleges felhatalmazással bíró alulírottak: Sir George Barclay, Nagy-Britanniának a román király őfelségéhez delegált rendkívüli követe és teljhatalommal megbízott minisztere, Gróf de Saint-Aulaire, a Francia Köztársaság elnöke által a román király őfelségéhez delegált rendkívüli követ és teljhatalommal megbízott miniszter, Báró Carlo Fasciotti, az olasz király által a román király őfelségéhez delegált rendkívüli követ és teljhatalommal megbízott miniszter, Stanislas Poklevski-Koziell úr, őfelsége a minden oroszok cárja által a román király őfelségéhez delegált rendkívüli követ és teljhatalommal megbízott miniszter; másrésztől Jean J. C. Bratianu, a Román Királyság minisztertanácsának elnöke között az alábbiak szerint:

1. cikkely. Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Oroszország a Román Királyság területét a jelenlegi határai között minden tekintetben garantálja.
2. cikkely. Románia hadat üzen Ausztria–Magyarországnak és a jelen szerződés katonai egyezményében megállapított módon és feltételek szerint meg is indítja ellene a hadműveleteket. Románia a hadüzenettel egyidejűleg megszakítja minden gazdasági és kereskedelmi kapcsolatát az antanthatalmak ellenségeivel.
3. cikkely. Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Oroszország elismeri Románia jogát a 4. cikkelyben meghatározott, az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó területek bekebelezésére.
4. cikkely. Az előző cikkelyben említett területek határai a következők szerint határozottak meg: Ez a határvonal kezdődik a Prutnál lévő jelenlegi határ ama pontjánál, amelyik Románia és Oroszország határát jelenti Novosekitza mellett, majd követi a Prut folyását Galícia határáig, addig, ahol a Prut és a Caremos folyó összeömlik. Innentől kezdve a vonal követi előbb Galícia és Bukovina, majd Magyarország határát Slogig, az 1655-ös magaslatig. E magaslati ponttól a Tisza és a Visó vízválasztóján vonul és Trebusa községnél eléri a Tiszát, ahonnan a folyó jobb partján megy tovább addig a pontig, ahol a Visó a Tiszába ömlik. Ettől a ponttól kezdve mindenütt a Tisza folyását követi, egészen a Szamos beömlése után négy kilométerre lévő pontig, majd – Vásárosnaményt Romániának hagyva – dél–délnyugat felé fordul és egy Debrecentől hat kilométerre, keletre lévő pontig húzódik. Irányát hozzávetőleg megtartva, folytatódik a határvonal a Körös, a Fehér- és a Sebes-Körös beömlése után három kilométerre levő pontig, majd három kilométerrel nyugatra, Orosháza és Békéssámson községektől megy tovább, hogy egy kisebb ívet írva le Algyő magasságában érje el a Tiszát. Ettől kezdve mindenütt a Tisza folyása mentén halad a vonal egészen a Dunába való ömlésig, s végül a Duna mentén követi Románia jelenlegi határát. Románia kötelezi magát, hogy Belgráddal szemben, egy később meghatározandó területen nem létesít erődítéseket, és ebben a zónában csupán rendőri szolgálatot ellátó erőket tart. A román királyi kormány kötelezi magát, hogy a bánáti területet a békekötéstől számított két éven belül elhagyó és vagyonukat ott visszahagyó szerbeket kártalanítja.
5. cikkely. Egyrésről Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Oroszország, másrésről Románia kötelezi magát, hogy sem különbékét, sem általános békét másként, mint együttesen és egy időben, nem kötnek. Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Oroszország

ugyancsak kötelezik magukat arra is, hogy a szerződés 4. cikkelyében meghatározott osztrák–magyar terület a román korona birtokaként kebelezetetik be.

6. cikkely. Románia a béke előkészítésében, annak tárgyalásában, valamint azoknak a kérdéseknek a megvitatásában, amelyek a békekonferencia határozataival kapcsolatosak, ugyanolyan jogokat élvez, mint a többi szerződő fél.
7. cikkely. A szerződő hatalmak kötelezik magukat arra, hogy e megállapodást az általános béke megkötéséig titokban tartják.
E megállapodás öt példányban készült, Bukarest, 1916. augusztus 4–17-én.
G. Barclay, s. k.
Saint-Aulaire, s. k.
Faskiotti, s. k.
S. Poklevski-Koziell, s. k.
Jon J. C. Bratiánu s. k.” (Romsics: 36–37./2000.)

Úgy gondolom, hogy a szerződés pontjait ezen a helyen nem kell részletes magyarázattal ellátni, egyrészt, mert annak szövegezése magáért beszél, másrészt pedig, mert a szöveg értelmezése nemzetközi jogi szaktanulmány kidolgozását igényelné, különös tekintettel a 2., a 4. és az 5. cikkre, amelynek a Románia és a KH között 1918. május 8-án megkötött ún. bukaresti béke, valamint a háborút lezáró békeszerződések értelmezése szempontjából lehet jelentősége. Ugyanis a legyőzött és megszállva tartott Románia 1918. november 9-én hadat üzent a vereségét elismerő Németországnak, hogy reményei szerint biztosítani tudja az 1916. augusztus 17-ei egyezményben foglalt területi igényeinek teljesítését. Mindez annak ellenére történhetett meg, hogy a bukaresti béke megkötése – véleményem szerint – elvileg semmissé tette az AH-kal történt megállapodást, vagyis a románok által ismételten napirendre hozott területi igények jogvesztettek voltak.

A konvenció katonai melléklete részletezte a román haderő fellépésének összetevőit, amely szerint az OMM elleni támadásnak legkésőbb augusztus 28-án meg kellett kezdődnie, amelyre a határidő lejártá előtt egy nappal, augusztus 27-én került sor. Az egyezmény meghatározta, hogy a román támadás fő célja Budapest elfoglalása legyen. Ennek elősegítésére az orosz 3. Hadsereg (HDS) offenzívát indít Galíciában, míg az AH Szaloniki térségéből a bolgár fronton fejtenek ki aktív tehermentesítő katonai tevékenységet. Ugyanakkor az oroszok vállalták, hogy három hadosztályt küldenek Romániába a hadsereg megerősítésére. Lényegében ez a katonai megállapodás tette szükségessé az ún. „Z” hipotézis néven ismeretes román hadműveleti tervnek a pontosítását, illetve ki egészítését. (Kiritescu: 216./1989.)

A terv kidolgozása Vasile Zottu tábornok, a román Nagy Vezérkar főnökének a nevéhez köthető. Az eredeti tervváltozatot 1916. július 23-án Chantillyben Rudeanu ezredes, a román vezérkar megbízottja referálta az AH katonai képviselőinek. Röviddel ezt követően a bukaresti osztrák–magyar hírszerző állomás emberei megszerezték a dokumentum egy példányát, és eljuttatták azt Franz Conrad v. Hötzendorf tábornagyhoz (tbngy.), az OMM hadseregének vezérkari főnökéhez, aki egyebek mellett erre a dokumentumra hivatkozva 1916. július 28-ára tanácskozássra hívta német partnerét, Erich v. Falkenhayn vezérezredest (vezezds.), aki hosszú időn át azt a véleményt képviselte, hogy Románia hadba lépése a KH ellen már csak dinasztikus okokból is teljes képtelenség (Botár: 245–248./évszám nélkül). Tévedett: 1916. augusztus 28-án a német uralkodó, II. Vilmos császár felmentette vezérkari főnöki állásából. (nagybaconi Nagy: 41–55./1922.) A román hadüzenet az utolsó csepp volt a pohárba, amely a német vezérkari főnök menesztéséhez vezetett. A nyugati fronton lezajlott események, a verduni és a Somme menti csaták óriási anyagi és élőerő-áldozattal jártak, és nem hozták meg a várt eredményt, vagyis Franciaország összeomlását. Ugyanakkor Falkenhayn Románia magatartásával kapcsolatban bizton állította a német uralkodónak tett jelentéseiben a balkáni ország távolmaradását a háborútól, vagy esetleges megnyerésének lehetőségét a KH oldalán. Számításai nem voltak reálisak, így meg kellett válnia beosztásától.

A román koronatanács 1916. augusztus 27-én, vagyis a hadüzenet átadásának napján ülésezett, hogy döntésre jusson a háború megindításáról az OMM ellen. A tanácskozáson a királyon és a fián (I. Ferdinánd és a majdani II. Károly) kívül még 18 politikus vett részt. Többek között jelen volt Bratianu, Duca, Carp, Filipescu, Take Janescu, Marghiloman, valamint több aktív és volt miniszter, a parlament, a szenátus pillanatnyi és volt elnökei és a parlamenti pártok elnökei. A tanácskozás rövid ideig tartott. Az ülést követően a király kiáltványt intézett a néphez, amely az ország hadba lépésének tényével foglalkozott. A kiáltványt „Istennel előre” szavakkal zárta. (Botár: 248./évszám nélkül.)

A diplomáciai fronton tehát a KH Romániával kapcsolatban nem tudták érvényesíteni az akarataikat. Lényegében idővesztéséget szenvedtek el az ellenintézkedések meghozatalában, amit igyekeztek orvosolni azzal, hogy Törökországgal történt egyeztetést követően 1916. július 29-én egyezményt kötöttek Bulgáriával a közös hadviselésről. A megállapodáshoz értelemszerűen Törökország is csatlakozott. Mindezt jelentős mértékben elősegítette, hogy Szerbiának az 1915-ben elszenvedett vereségét követően az antant csapatokat tett partra Szalonikiben a nem titkolt szándékkal, hogy egyrészt kiindulási bázist képezzenek a Törökország elleni hadműveletekhez, másrészt megakadályozzák Görögország bekapcsolódását a háborúba a KH oldalán, harmadrészt pedig,

Románia megnyerését követően, a hadműveletek megindításakor ezek biztosítékként szolgálhattak a macedón fronton harcoló német és bolgár csapatokkal szemben, megakadályozva azok átcsoportosítását a román frontra. A görög földön állomásozó 150 000 katonát számláló antant kontingensnek – amely hamarosan kiegészült azzal a 140 000 szerb katonával, akiket Korfu szigetéről szállítottak oda – a román támadással azonos időben való fellépésével tiszta helyzetet kívántak teremteni a Balkánon, elősegítve ezzel az OMM kikapcsolását a háborúból. (Keegan: 366–371./2014.)

Mi okozhatta ezt a késlekedést az OMM döntéshozatali rendszerében? Ennek megválaszolása hosszú időn keresztül foglalkoztatta a korrall foglalkozó kutatókat. A válasz talán abban az összefüggésben található meg, ha tisztázzuk, hogy a politika és a stratégia, vagyis a katonai cselekvés milyen viszonyban volt egymással a vizsgált korban. Adódik a válasz: nem volt egyensúlyban! Az egyensúly állapota az első világháborúban a hadviselők körében talán egyedül Németország esetében állott fenn, de ott is csupán a háború második évétől a Hindenburg–Ludendorff-korszaktól kezdődően, de akkor már késő volt. Az idősebb Moltke hadtudományi munkásságához köthető az az elméleti alapvetés, amely szerint a politika feladata háborús időkben, hogy meghatározza a stratégia részére (az állam fegyveres ereje), hogy mit kíván elérni a haderő alkalmazásával, de azt követően nem avatkozhat a megvalósítás, vagyis a háború megvívásának menetébe, mert az felesleges zavart, végső esetben katonai kudarcot idéz elő. Ez a felfogás a háború gépi korszakában már nem állta ki a gyakorlat próbáját, de még aktívan jelen voltak ennek az iskolának a képviselői mind a politika, mind a hadvezetés területén.

Esetünkben, vagyis az OMM-t ért román agresszió elleni, idejekorán történő fellépés tekintetében, feltétlenül diplomáciai kudarcról lehet beszélni, amelynek jól azonosítható felelőse, minden felhozható mentség ellenére az OMM Bukarestbe akkreditált nagykövete, gróf Czernin Ottokar, valamint előljárói, gróf Berchtold Lipót, valamint utóda, báró Burian István külügyminiszterek voltak. A konfliktusforrás közvetlen közelében gróf Czernin Ottokar nagykövet tartózkodott, ő volt hivatva a helyszínen alakuló politikai, katonai mozgások minden részletre kiterjedő feltárására. Amint az tudható, ezen a téren súlyos hiányosságok voltak tapasztalhatók. A külügyminiszterek feladata volt, hogy a beérkező nagyköveti jelentéseket lefordítsák a politika és a stratégia nyelvére, ugyanakkor az állam mindenkori politikai és katonai célkitűzéseinek megfelelő, azokat elősegítő utasításokkal kellett ellátniuk a követet. A folyamat nem volt zökkenőmentes, mert nem voltak minden esetben egyértelműek a központba befutott jelentések. Ezért – nézetem szerint – a nagykövet felelőssége az események alakulásában vitathatatlan. Mint ahogyan a vezérkar sem állott a

helyzet magaslatán akkor, amikor a kész helyzetre, vagyis a román támadásra nem volt képes kellő időben határozott válaszlépések megtételére sem az adott pillanatban, sem pedig az eseményeket megelőzően. Vagyis nem volt meg a kiegyensúlyozott összhang a politika és a stratégia között, amelynek súlyos következményei lettek. (A témával foglalkozik az 1916-ban kiadott *Osztrák–magyar vörös könyv*, amely a Romániával foglalkozó külügyi iratokat tette közzé. Többek között számos táviratot találunk a dokumentumgyűjteményben, amelyeket a mindenkori külügyminiszter intézett Czerninhez, illetve a nagykövet válasz táviratait a kapott feladatok teljesítésének állásáról és a célszág mindenkori politikai helyzetéről. A *Nyugat* című lap 1916/20. számában Gellért Oszkár több oldalon át elemzi és értékeli a jelzett dokumentumkötetben foglaltakat, amelynek lényege abban foglalható össze, hogy az események kedvezőtlen alakulásáért hibáztathatók az érintett külügyminiszterek, de mindenekelőtt Czernin Ottokar bukaresti követ.)

Az Osztrák–Magyar Monarchia (OMM) bukaresti követe, Czernin Ottokar, aki 1913. október 23-a és 1916. augusztus 27-e között töltötte be ezt a posztot – működésének összességét tekintve – nem képviselte kellő előrelátással, eréllyel és hatékonysággal a dualista állam érdekeit a román politikai élet prominens képviselőinek törekvéseivel szemben. A nagykövet visszaemlékezésében igyekszik magyarázattal szolgálni egykori magatartására, amelyet koalíciós keretekbe illesztve tart helyénvalónak és a Monarchia szempontjából elfogadhatónak. Csupán arról nem beszélt, hogy az OMM politikai és közjogi berendezkedése két államalakzat döntéshozatali rendszerére épült. A Monarchia közös ügyeinek vitelében – a hadügy és a közös ügyek finanszírozását szolgáló pénzügy mellett ilyen volt a külkapcsolati érdekek képviselete – a tagországok politikai döntései, az uralkodó jóváhagyását követően, vonatkoztak azok valamennyi végrehajtó szervére. Ugyanakkor a külügyek bonyolítása nem nélkülözhetette a tagállamok jóváhagyását, vagy legalábbis a velük való egyeztetett álláspontok kialakítását. E fontos szempont figyelembevételével, mindenekelőtt tekintettel kellett lenni Ausztria és Magyarország létfontosságú érdekeire.

Czernin Ottokar nagykövet bukaresti tevékenységéhez kapcsolódik az a történet, amely a háború után vált széles körben ismeretessé. A követ – mint akkoriban Romániában bevett szokás volt a diplomáciai testület körében – szabad idejét, különösen, amikor a királyi család és udvartartása is ott tartózkodott, Sinaiban, I. Károly király nyári rezidenciájának helyszínén töltötte. 1914-ben a nagykövet utazására október hónapban került sor, amikor valamilyen rejtélyes oknál fogva gépkocsijából eltűnt az az utazókoffer, amelybe a diplomáciai jelentéseit, valamint az érvényes rejtjelkulcsot csomagolta. A fontos okmányok eltűnését nem lehetett titokban tartani, Czernin gróf természetesen benyújtotta

lemondását, de I. Ferenc József, az OMM uralkodója azt nem fogadta el. A Románia ellen viselt háború menetében 1916. december 6-án, amikor a szövetséges csapatok bevonultak Bukarestbe, és az illetékes szervek átkutatták Bratianu román miniszterelnök villáját, megtalálták Czernin „elveszett” okmányait. Hogy miért pont ott? – azt csak találgatni lehet. (Botár: 224–226.) Az egykori nagykövet visszaemlékezésében arról tájékoztatja az olvasóit, hogy kiküldetése alatt mindvégig kitűnő, már-már baráti viszonyt ápolt a Monarchiával szemben ellenséges magatartást tanúsító román miniszterelnökkel. Ennek fényében nehezen érthető, hogy a volt bukaresti követ 1916. december 22-étől 1918. április 16-áig az OMM külügyminisztere volt.

Czernin gróf egyébként Ferenc Ferdinánd trónörökös köréhez tartozott, és támogatta annak tervezett államreform-elképzeléseit, többek között, hogy a Monarchiát a szláv elemek hatalommegosztásba történő beemelésével háromosztatúvá kell átalakítani. A tervbe vett reformokban a trónörökös különleges szerepet szánt a románoknak. Az államreform koncepciójának esetleges kiteljesedésekor, Magyarországnak a hatalommegosztásból történő visszaszorítását követően, a Román Királyság megkaphatta volna Erdélyt és a koronataromány Bukovinát, amelyek ellentételezéseként Románia csatlakozott volna az OMM-hoz, úgy, mint pl. Bajorország a Német Birodalomba betagozódott. (Fejtő: 140–143./1990.) A tárgyban Czernin tárgyalásokat folytatott az élesen monarchia-, különösen pedig magyarelles politikai nézeteket valló, ugyanakkor a román politikai életre jelentős befolyással bíró Nikolae Filipescuval, aki osztotta ezt az elképzelést. (nagybaconi Nagy: 24–40./1922.) (Mindezek után már nem csodálkozhatunk azon, hogy a románokkal folytatott béketárgyalásokat és a békekötés szövegezését a KH részéről gróf Czernin Ottokar vezette.)

Az OMM és Románia között kialakult helyzet menthetetlenné vált, és a térségben uralkodó feszült katonai helyzetet érzékelve a Monarchia hadvezetése 1916. július 17-én Erdélybe vezényelte Arz Artur v. Straussenburg tábornokot (tbk.), az OMM későbbi vezérkari főnökét és törzsét azzal a megbízással, hogy az oda más arcvonalokról útbá indított német és osztrák–magyar alakulatokból szervezze meg a veszélyeztetett terület védelmét. Az erdélyi osztrák–magyar 1. Hadsereg (HDS) megalakítása ettől az időponttól számítható. (Szíjj–Ravasz: 46./2000.)

A HADÜZENET

1916. augusztus 27-e vasárnapra esett. Aznap este 20 óra 45 perckor a Bécsbe akkreditált román követ és meghatalmazott miniszter, Edgar Mavrocordat, átadta/leadta a Románia hadüzenetét tartalmazó zárt borítékot az OMM kül-

ügyminisztérium portásának, majd nagy sietve Svájc felé elhagyta az országot. A hadüzenet Románia létevéseinek veszélyeztettségére hivatkozott, és a szövegezői annak a reményüknek adtak hangot, hogy az ország hadba lépésével siettetik a nagy európai háború mielőbbi befejezését, és ezáltal – a győztesektől – remélik országgyarapító céljaik elérését. (nagybaconi Nagy: 221–225./1922.) A román csapatok a hadüzenet átadását megelőzően a király parancsát követve már átlépték Ausztria–Magyarország, pontosabban Magyarország déli és keleti határait. A határtérségben megkezdődtek az összecsapások. A román támadás megindulásával az OMM csapatai már a negyedik fronton küzdöttek. (Ez pedig nem volt kedvező előjel a háború győztes befejezésének reményét illetően.) Nem késett sokáig a német válasz: 1916. augusztus 28-án Németország hadat üzent Romániának, amit 29-én követett a török, szeptember 1-jén pedig a bolgár hadüzenet. Ugyanakkor Olaszország 1916. augusztus 27-én bejelentette, hogy hadban állónak tekinti magát Németországgal.

A ROMÁN HADSEREG CSOPORTOSÍTÁSA ÉS A MAGYARORSZÁG ELLEN INDÍTOTT TÁMADÓ HADMŰVELETÉNEK LEFOLYÁSA

1915–16-ban a román Nagy Vezérkar élén Vasile Zottu hadosztálytábornok (ho. tbk.) állt. Ez önmagában is érdekes, hiszen rendfokozatban és talán tapasztalatokban is volt nála megfelelőbb személy a hadsereg felső vezetésében. Zottu tábornokot egykori román kollégái lelkileg labilis személyiségként jellemezték, bár képességeit nem vonták kétségbe.

A kelet-magyarországi hadműveletek menetében és a dobrudzsai fronton a román hadseregek több alkalommal is súlyos vereséget szenvedtek. Ilyen volt a háború kezdeti szakaszában a nagyszebeni ütközet, amelyben az 1. román hadsereg (1. ro. HDS, parancsnok: Culker tbk.) csapatai szenvedtek vereséget, vagy Dobrudzsában a tutrakani kudarc, ahol a nagy hatalmú – egyébként politikai ambíciókat is dédelgető – Alexandru Avarescu tbk. kapott leckét August v. Mackenzen tábornagtól (tbngy.) a magasabb szintű katonai vezetés és teljesítmény mibenlétéből. Az elszenvedett veszteségek óriásiak voltak, felelőst kellett keresni, és találtak is.

A román király, feltehetően Avarescu tbk. tanácsára, 1916. október második felében megbeszélést hívott össze, amelyen a vezérkar főnöke, Zottu tbk. és Avarescu tbk. vettek részt. A hatszemközti tanácskozáson megvitatták a katonai kudarcok lehetséges okait. Terítékre került például a csapatok elégtelen harc-képessége, a rosszul szervezett logisztikai támogatás és a különböző vezetési szintek minősíthetetlen teljesítménye. A vita odáig jutott, hogy Avarescu felve-

tette a legfelsőbb vezetési szinten, vagyis a Nagy Vezérkar berkeiben elkövetett árulás gondolatát. I. Ferdinánd nem tiltakozott e lehetőségnek a tárgyalások menetébe történő beemelése ellen. Miután a „Z” hipotézis néven elhíresült hadműveleti terv kidolgozása Zottuhoz volt köthető, kézenfekvő volt, hogy köze lehetett az „áruláshoz”. A vita elfajulhatott, a vezérkari főnök az ellene vagy az általa vezetett intézmény ellen felhozott vádak súlya alatt pszichikailag összeomlott, és szünetet kérve elhagyta a tanácskozás helyszínét, majd rövid idő elteltével a szomszéd szobában föbe lőtte magát. Ekkor a naptár 1916. október 25-ét mutatott. Ma már tudjuk, hogy Zottunak nem volt köze a hadsereg háborús alkalmazási tervének a KH részére történő átjászásához, de – mint az a brassói mozgó hírszerző állomás egykori vezetőjétől tudható – más felelős beosztású személynek bizonyosan. (Botár: 258–260./évszám nélkül.) Az új vezérkari főnök Dumitru Iliescu tbk. lett, aki december 5-éig volt hivatalban, ugyanis december 6-án a KH csapatai bevonultak Bukarestbe. Iliescut a 4. HDS erélyes és bizonyos mértékben sikeresnek is nevezhető parancsnoka, Constantiu Prezan tbk. váltotta, és viselte e tisztséget 1918. április 1-jéig. (Szijj–Ravas: 552./2000.)

De hogyan is vonult a háborúba a román hadsereg? A román haderő nem képezett jelentősnek mondható szervezett erőt a KH haditapasztalatokkal rendelkező csapataival szemben. A csapatok felkészítése és kiképzettsége nem érte el az akkoriban elvárható színvonalat. Hadfelszereléssel történt ellátása pedig meglehetősen alacsony szinten állt. Különösen a tüzérségi eszközök és azok löszerkészletei tekintetében mutatkoztak jelentős hiányosságok. Az antant ugyan ígéretet tett a hiányzó hadianyagok pótlására, de azok eljuttatását a célországba tengeri és (Oroszországon át) vasúti szállítással lehetett csak megoldani, ami nem volt zökkenőmentes, folyamatos pedig különösen nem. A hadműveletek megindítása előtt francia tisztekből álló katonai tanácsadó testület érkezett az országba, amely tapasztalatai átadásával igyekezett támogatni a román katonai felső vezetést a hadműveletek előkészítésében és vezetésében. (Kiritescu: 212./1989.)

Augusztus 17-ét követően megtörtént a hadsereg teljes mozgósítása: kb. 813 700 katonát és 20 000 tisztet hívtak be a seregbe. A csapatok felvonulása két fronton történt: Magyarország ellen a Déli-Kárpátok mentén a Culcer tbk. vezette 1. ro. HDS (négy gy. ho.) Brassótól délre Crainiceanu tbk.-kal az élen a 2. ro. HDS (négy gy. ho.), a Keleti-Kárpátok mentén pedig a Prezan tbk. vezetése alatt a 4. ro. HDS (négy gy. és egy lov. ho.) sorakozott fel. A 3. ro. HDS (három gy. és egy lov. ho.) Dobrudzsában vonult fel Aslan tbk. vezetésével, akinek a helyébe egy rövid időre Avarescu tbk. lépett, majd amikor ő, mint a Magyarországra támadó hadseregek főparancsnoka, átvette Crainiceanu helyét a 2. HDS élén, akkor az orosz Zaharov tbk. vezette a Dobrudzsában harcoló orosz és román csapatokat. A Duna vonalát két gy. ho. és egy gy. dd. biztosította. Tartalék-

ban két gy. ho. maradt Bukarest környékén. A négy hadseregbe kb. 20 gy. ho. és két lov. ho. tartozott, nem számítva ide a Bukarest körül francia instrukciók alapján, nagy költségekkel még békeidőszakban kiépítésre került erődrendszert megszálló csapatokat. (Az erődrendszer a háború későbbi szakaszában semmiféle hadászati szerepet nem játszott. A fővárost a románok egyszerűen feladták. Az udvar és a kormányzati szervek 1916. december 6-a előtt Iasiba tették át székhelyüket, és ott is maradtak egészen a bukaresti békekötésig.) A hadra kelt sereget I., II. és III. vonalbeli alakulatokba sorolták, függően a behívásra került korosztályoktól és a rendelkezésre álló felszereléstől, illetve fegyverzettől. A Magyarország ellen felvonultatott első vonalba sorolt román erők létszáma kb. 450 000–470 000 főre volt tehető. (Ez a szám folyamatosan módosult a frontokon kialakult helyzet változásainak függvényében.) Az ellenségeskedések megkezdésének pillanatát figyelembe véve még nem érdemes erőviszonyokat összevetni, mert az abszolút román fölényt vetítene elénk. A helyzet ezen a területen szeptember közepére némileg változott, amikor is sorra érkeztek be a hadműveleti területre az osztrák–magyar és német csapatok. Ebben az időszakban az osztrák–magyar 1. HDS 128 zászlóaljából, 22 lovasszázadból, 177 tüzérutegéből tevődött össze, amit a hónap végére kiegészített az osztrák–magyar 1. lovas hadosztály (lov. ho.), a 3. né. lov. ho. és azok tűzérsege. (Ebből a két magasabb lovas egységből alakult meg a gróf Eberhard v. Schmettow tbk. által vezetett I. lovas hadtest [lov. hdt.]. Szállítás alatt voltak továbbá az osztrák–magyar 2., a 8. és a 10. he. dd-ok is. Ekkor az erőviszonyok még mindig 8:1 arányt mutattak a románok javára.) (Dr. Ravasz–Dr. Jakus: 43–46./2009.)

Nyilvánvalónak lehet tekinteni azt az alapvetést, amely szerint minden hadászati–hadműveleti tervnek a lényegét az határozza meg, hogy a hadászati hadműveletnek mi a fő célkitűzése. Ennek tudatában kell a közlekedési és terlepviszonyok, valamint a szemben álló fél várható tevékenységének figyelembevételével a rendelkezésre álló erőket felvonultatni és a hadműveletek menetében a szükséges manővereket végrehajtani. A főerők csoportosítását pedig úgy kell kialakítani, hogy az a kitűzött célok elérését a legnagyobb biztonsággal lehetővé tegye. A „Z” hipotézis – mint hadászati terv – nem követte ezt az alapvetést, mint ahogyan a számításba vett antanttámogatás sem úgy valósult meg, ahogyan azt az egyeztetések során megtervezték. A román főerők Magyarország határai mentén sorakoztak fel (1., 2. és 4. ro. HDS), Dobrudzsában, a másik csapás irányában lényegesen kisebb csapatcsoportosítást alkalmaztak (3. ro. HDS). A főerők keretében – tekintettel Erdély katonaföldrajzi helyzetére – a legfontosabb feladat a 4. és a 2. ro. HDS-re hárult. A 4. ro. HDS az oroszok felé történő kapcsolatteremtésért volt felelős, míg a 2. ro. HDS a Barcaságból kiindulva a legnagyobb ütemben előretörve kellett, hogy összeköttetést biztosítson

az 1. és a 4. ro. HDS-ek között. Mindeközben az 1. ro. HDS-nek le kellett volna zárnia a Maros völgyét és az Orsovai-medencét. Ezt követően mindhárom hadseregnek, túljutva a Sziget-hegységen és együttműködve az oroszokkal, egyesült erővel kellett volna kifejlesztenie a sikert Budapest birtokbavételéig.

A román hadászati elgondolás, vagyis a „Z” hipotézis és az annak megfelelő erőelosztás kialakítása nem volt a legszerencsésebb. Lényegében nem alakítottak ki olyan erőcsoportot, amely a döntő fontosságú irányokban számottevő „túlsúlyt” biztosított volna. A támadó csapatokat szinte egyenlő arányban húzták szét a közel 600 km kiterjedésű erdélyi harcvonalon. Ezzel felkínálták a lehetőséget Arz tábornoknak, hogy a kevés számú erővel a védelem belső vonalán manőverezve lefékezze az előnyomulásuk ütemét. A románok hibáztak, mert nem ismerték fel az 1. ro. HDS kedvező helyzetét a döntő fontosságú Maros-szoros, illetve a Sziget-hegység átjáróinak birtokbavételére, amellyel megakadályozhatták, vagy jelentős mértékben késleltethették volna a szállítás alatt lévő osztrák–magyar és német csapaterősítések beérkezését a hadműveleti területre. Nem volt szerencsésebb a 4. ro. HDS alkalmazása sem, hiszen az nem volt képes a hadműveleti együttműködést megteremteni a Bukovinában küzdő orosz erőkkel.

A 4. ro. HDS Dés irányába történő mérsékelt ütemű és kiterjedésű térnyerése nem veszélyeztette a bukovinai harcokban érintett osztrák–magyar 7. HDS hátsó összeköttetési vonalait, ami azzal járt, hogy a közelebbi feladat – kijutás a Tisza felső folyásának vonalába – teljesítése egyre távolabb került a megvalósíthatóságtól. Ennek megfelelően a Magyarország elleni orvtámadás megindításától számított egy hónap elteltével az elért eredmények hadászati szempontból alig voltak értékelhetőek. 1916. szeptember közepére a románok elérték az Oláhtoplica–Parajd–Székelyudvarhely–Fogaras–Nagyszében dél–Petrozsény–Orsova-terepszakaszt. A legmélyebb betörést a 2. ro. HDS érte el a Barcaságban, közel 100 km-t tudtak előre jutni. (nagybaconi Nagy: 66–70./1922.)

A 3. ro. HDS Dobrudzásában orosz és Romániában menedéket talált szerb segédcapatok támogatásával kezdte meg a támadását az August v. Mackensen tbngy. vezette bolgár, török és német ho-ból összeállított Duna Hadsereg ellen.

ELLENINTÉZKEDÉSEK A ROMÁN TÁMADÁS MEGÁLLÍTÁSÁRA ÉS MAGYARORSZÁG TERÜLETÉNEK MEGTISZTÍTÁSÁRA

Az erősítések beérkezéséig Arz tbk. a vezetési pontját Kolozsvárott a Farkas utcában állította fel, és demonstratív módon szemrevételezte a veszélyeztetett területeket, majd kijelölte a rendelkezésre álló csapatok védelmi szakaszait. Ezek a következők voltak:

1) Orsovai szakasz, parancsnok báró bunyai Szívó Sándor ezredes (ezds.), aki mint a közös 10. hu. dd. parancsnoka a törzsével együtt Galíciából került az orsovai védelmi szakasz élére. Beosztva a 210. népfelkelő gyalog dandár (nf. gy. dd.), amely később 145. nf. gy. dd. néven vált ismertté. Októberben ide került még a 2. né. kerékpáros dandár, parancsnok Quadt ezds. Szívó ezds. csekély harcértéket képviselő csapataival eredményesen védekezett az I. ro. gy. ho.-lyal szemben (parancsnok Dimitriade ezds.) a Mehádia–Orsova-harcvonalon. A fronthelyzet változásával 4000 katonával, 39 db géppuskával, 27 db löveggel és 200 lovassal az Olt és a Duna összefolyásánál bekerítette és 1916. december 6-án megadásra kényszerítette az I. ro. ho-t, melynek során 11 705 fő katonát, 323 fő tisztet, 26 db löveget, 12 db géppuskát és jelentős mennyiségű hadianyagot zsákmányolt. (Szívó: 45–49./évszám nélkül.)

2) Hátszegi szakasz, parancsnok Berger ezds. A 144. nf. gy. dd. védekezett, szeptember 10-étől ide érkezett a 187. né. gy. ho., parancsnok Sunkel tbk., az Alpenkorps három vadász zászlóaljja (zlj). Ez utóbbi alakulatokat (egy-egy zlj. kivételével) szeptember 18-ától átirányították Nagyszeben környékére. Szeptember 28-án ide érkezett be a közös 2. he. dd., illetve 30-án a vezénylet átvételére kijelölt 301. német hadosztály parancsnokság (né. ho. pság.), parancsnok v. Busse tbk., amely átvette az orsovai szakasz felett is a vezetést. A körzetbe folyamatosan érkeztek a né. és osztrák–magyar megerősítő csapatok, köztük a 11. bajor gyalog hadosztály (baj. gy. ho.), amelynek a parancsnoka v. Kneussel tbk. volt, aki október második felében megkísérelte a rendelkezésre álló erőkkel a kijutást Havasalföldre.

3) Nagytalmácsi szakasz, parancsnok Berwitz ezds. Beosztva a 143. nf. gy. dd., beérkezéskor volt az 51. honvéd hadosztály (hov. ho.), parancsnok Tanárky Béla vezérőrnagy (vörgy.), az osztrák–magyar 1. lov. ho., ide volt beosztva a Vilmos császár nevét viselő osztrák–magyar 7. huszár ezred (hu. e.) is, a 3. né. lov. ho. Továbbá a 76. né. tart. ho., a 187. né. gy. ho. főerői és a kb. egy ho. erőben az Alpenkorps, amelynek élén Krafft Konrad v. Dellmensingen altábornagy (altbgy.) állt, és Macedóniából szállították ide.

4) Brassói szakasz, parancsnok Goldbach tbk. Beosztva az osztrák–magyar 71. gy. ho., ide volt besorolva az osztrák–magyar 82. székely gyalogezred (szé. gy. e.), amely a későbbiek során a Keleti-Kárpátokban az osztrák–magyar 8. he. dd. alárendeltségében, egyebek mellett a székelyek között az ott elszenvedett veszteségek okán „halálvár” néven emlegetett Casinului-hegyhát megtartásáért folytatott harcokban hősiességével öregbítette hírnevét.

5) Gyergyószentmiklósi szakasz, parancsnok Grallert tbk. Beosztva az osztrák–magyar 61. gy. ho., ide tartozott még a 16. hov. he. dd., a 19. nf. he. dd., az 1. nf. lov. dd. Beérkezéskor volt a 39. hov. gy. ho., parancsnok Breit József vörgy.,

az osztrák–magyar 72. gy. ho., a 37. hov. gy. ho. Ugyanakkor szeptember 28-án Marosvásárhelyre érkezett a 89. né. gy. ho. is, amelynek az alkalmazása szintén ezen a szakaszon volt tervezve, bár szerepe lehetett volna a Brassóért folyó harcokban is. (nagybaconi Nagy: 81–83./1922.)

Arz tbk. a rendelkezésére álló csapatokat az osztrák–magyar VI. hdt. (parancsnok Fabini altbgy., később Csanády gytbk.) és az I. né. tart. hdt. parancsnokság alá rendelte, parancsnok Karl Ernst v. Morgen altbgy. Miután a hadműveletek menetében az I. tart. hdt. kikerült Arz alárendeltségéből, a folyamatosan beérkező csapatok vezetését az osztrák–magyar XXI. hdt. pság. vette át.) Ez a csoportosítás nem maradt fenn a hadműveletek teljes időszakában, mivel a kialakult helyzettel, illetve annak változásaival módosult a hadsereg felelősségi területe, a szervezete és azzal együtt a vezetési viszonyok is, amelynek leglátványosabb eleme volt, amikor Falkenhayn tbk., a német vezérkar volt főnöke, a veszélyeztetett területre érkezett. A tábornok augusztus 28-án történt leváltását követően a német vezérkar főnöki tisztét Paul v. Hindenburg tbngy. vette át. A főszállásmesteri beosztást pedig hűséges segítőtársa, Erich v. Ludendorff kapta meg. A továbbiakban ők ketten irányították a német háborús gépezetet. (Szijj–Ravasz: 289–290./2000.)

Az osztrák–magyar I. HDS védelmi jellegű, mai fogalmaink szerint halogató harcai, tekintettel az erőviszonyok kedvezőtlen alakulására, sikeresek voltak. A gyengén feltöltött, de kiválóan vezetett három hadosztály és a néhány népfelkelő dandár megoldotta a feladatát, már amennyiben képesek voltak fékezni a támadók nem túlzottan lendületes előretörését. A 71. gy. ho. a Barcaságot védte sikerrel a 2. ro. HDS-gel szemben, míg a 61. gy. ho. a 4. ro. HDS térnyerését fékezte le. Az 51. hov. ho. részeivel pedig még csak szállítás alatt volt a Nagyszebeni-medencébe.

Ezeknek a küzdelmeknek a hevességét jól illusztrálják az osztrák–magyar 82. szé. gy. e. Pálos körzetében vívott harcai. (Az ezred egyébként az OMM uralkodójának a házi ezrede volt, és a galíciai frontról szállították haza a román támadást megelőző napokban. Az új harctéren az első harci alkalmazására a Brassótól délre található szorosok védelmében került sor.) Történt, hogy a halogató harcok során a jelzett település közelében az ezred felderítő különítményei egy román gyalogezred biztosítás nélküli oszlopára figyeltek fel. A más körülmények között példás fegyelmű egység ezúttal parancs bevárása nélkül, öntevékenyen rontott a betolakodókra, és teljes egészében szétverte azokat. A foglyok vallomásából lehetett megtudni, hogy a nevezett román egység a 32. gy. ezd. volt, amelyet a továbbiakban az elszenvedett veszteségek miatt már nem lehetett újjászervezni. (Cs. és kir. 82. szé. gy. e. tisztikara, Ezredtörténet: 182–184./1931.) A székelyek arról is nevezetesek voltak, hogy egy-egy támadást kö-

vetően az ezred részeit ismételten fel kellett fegyverezni, mert a roham hevében, amikor már lőszerhiány lépett fel, a katonák fegyverüket a csövénél fogva, mint buzogányt használták, aminek következtében a puszkák agyazása tönkrement. (Ezt a jellemző elszántságot ábrázolja a Székelyudvarhelyen felállított Vas Székely szobor, valamint a budapesti Hadtörténeti Intézet és Múzeum díszudvarán ismét látható, a 82-esek hősieles magatartását szimbolizáló dombormű is.)

Más szakaszokon a csendőrség, a pénzügyőrség és a sebtében összeállított bányász zászlóaljok fegyveresei igyekeztek feltartóztatni a támadókat. Fontosnak tartom megemlíteni, hogy Cseres Tibor a *Vizaknai csaták* című könyvében az egykori résztvevők visszaemlékezéseit is felhasználva, hiteles képet tár az olvasó elé a román betörés szörnyűségeiről és a katonai ellentevékenységről. Ugyancsak itt kell megemlíteni Szádeczky-Kardos Lajos egyetemi tanár visszaemlékezéseit, aki mint haditudósító tájékoztatta az olvasóközönséget az ország keleti felében zajló öldöklő küzdelemről. Nemkülönbben élethű képet tár az olvasók elé az ismert vadászíró, Maderspach Viktor, aki egy teljes kötetet szentel a román betöréskor szerzett tapasztalatainak a bemutatására. Igaz ugyan, hogy az író tizenhárom évvel az események után vetette papírra emlékeit és bizonyos epizódok részleteiben téved, de mindez semmit nem von le a könyvének olvasmányélményéből.

A KH katonai ellentevékenységének elemzésekor nem lehet említés nélkül hagyni az ellenség elől menekülő polgári személyek kálváriáját, illetve az állam vezetése által elrendelt és részben végrehajtott evakuációban érintettek viszonztságait. A veszélyeztetett területekről menekülő polgári lakosság számát a források különböző adatokban adják meg, amelyek szerint a menekültek száma 200 000–500 000 fő között volt. A hivatalos evakuációs tervek végrehajtási rendeletei a székelyföldi vármegyék, valamint a katonai műveletekben minden számítás szerint érintett területek lakosságát az ország belsejébe kijelölt megyébe irányították. (Pl. a petrozsényi szénmedence munkásainak egy részét és azok családtagjait Tatabányára és környékére telepítették át.) Ugyanez vonatkozott a haditermelés szempontjából nélkülözhetetlen ipari létesítményekre is. Tekintettel arra, hogy ez az országész közlekedési útvonalakban és azok állapotát illetően elmaradott volt az ország középső és nyugati területeihez viszonyítva, a polgári javak és személyek hátraszállítása igen komoly nehézségekbe ütközött. Különösen a rendelkezésre álló vasúti fővonalak száma és áteresztőképessége volt a legnagyobb problémák okozója, hiszen csupán két fővonal futott Erdélyben, amelyeknek az igénybevételét nagy részben a hadsereg kötötte le. Állandósultak a közúti és vasúti torlódások, ami kihatott a csapatok szállításának ütemezésére. Nem kevés nehézséget okozott a probléma megoldása, ami végül is sikerrel járt, amennyiben a hadsereg szállítmányai általában rendben beérkeztek a kijelölt kirakóállomásokra. A polgári szállítmányok és menekültoszlo-

pok várakozást, illetve más – kevésbé leterhelt – útvonalak felé történő eltérítést voltak kénytelenek elviselni. A polgári hatóságok kezdeti tanácsalanságát orvosolandó a menekültek ügyének rendezését jelentősen támogatták a különböző társadalmi szervezetek és magánszemélyek adományai. A parlamenti ellenzék természetesen élesen támadta a regnáló Tisza-kormányt, hangoztatva, hogy az elhanyagolta az ország védelmét, és nem intézkedett idejekorán a kiűritési tervek pontosítása felől. Azok a polgárok, akik a lakóhelyükön maradtak, igyekeztek megőrizni a családi javakat, de nem mindig jártak sikerrel, aminek során atrocitásokat kellett elszenvedniük. A gyilkosságok és az erőszak mindennaposá vált a románok által megszállt területeken. Ezekről az esetekről pontos jelentés készült a belügyminisztérium felé, de az elszenvedett károk orvoslására már nem kerülhetett sor. (Dr. Merényi: 21–32./1994.)

ERICH V. FALKENHAYN ÚJ FELADATOT KAPOTT

Falkenhayn 1916. szeptember 15-én indult el Berlinből Kelet-Magyarország felé, hogy ott megszervezze a 9. német hadsereget (né. HDS), és felvegye a harcot a románokkal. Az emberi tragédiákkal terhelt válságos helyzet időszakában, pontosabban szeptember 17-én Falkenhayn Budapest és Arad érintésével Dévára érkezett, ahol a tanítóképző intézetben ütötte fel főhadiszállását. Rövid tájékozódást követően 18-án Alvincen és Gyulafehérvárott megsejmelte a már oda beérkezett csapatokat (187. né. gy. ho., Alpenkorps.), 19-én Pujra utazott az ottani helyzet felmérésére. Időközben tájékozódott Arz tbk-nál is annak érdekében, hogy megosszák a várható feladatokat, és tisztázzák a rendelkezésre álló, valamint a közeli jövőben beérkező csapatok egymás közötti elosztását. A megbeszélések eredményeként a korábban ismertett védelmi szakaszok megnevezését is módosították, amelynek a lényege abban állt, hogy a két hadsereg működési területe közötti sávhatárok megállapításra kerültek. Az északkeleti csoportot az osztrák–magyar I. HDS alá beosztott erők, míg a délnyugati csoportot a 9. né. HDS-hez sorolt erők képezték. Vagyis az osztrák–magyar I. HDS felelősségi területéhez tartozott kezdetben a Brassói, Gyergyószentmiklósi szakasz és az ott működő erők. A 9. né. HDS-hez az Orsovai, a Hátszegi, a Nagytalmácsi szakasz és az ott harcba álló erők. A tábornok, miután felmérte a kialakult helyzetet, meghozta elhatározását a rendelkezésre álló erők alkalmazására vonatkozóan. Helyzetelemzésekor bizonyossá vált számára, hogy a román hadseregek között nagy kiterjedésű hézagok vannak, vagyis még nem alakítottak ki összefüggő arcvonalat, amelynek folytán azok szárnyai fedezetlenek maradtak. Ez döntő jelentőségűvé vált az elkövetkező koalíciós hadműveletek során. (nagybaconi Nagy: 103–112./1922.)

Falkenhayn és Arz a két hadsereg feladatainak az egyeztetését követően haladéktalanul hozzáálltak azok megvalósításához. Vagyis az osztrák–magyar I. HDS, miközben fékezte a 2. és a 4. román HDS-ek térnyerését, addig a 9. né. HDS (51. hov. ho., 187., 76. né. gy. ho-ok, az I. lov. hdt., valamint az Alpencorps) a Nagyszebeni-medencébe begyülekezett I. ro. hdt. ellen fordul. A hadműveletek vezetését Falkenhayn a XXXIX. né. hdt. parancsnokára, Herman v. Staabs tábornokra bízta. Érdekes és egyben érthetetlen, hogy a románok nem szállták meg a várost, hanem attól délre „letáboroztak” és várták a jó szerencsésüket, amely a 9. né. HDS képében nagyon gyorsan és ellenállhatatlanul meg is érkezett. A hadműveletek lefolyását nem részletezve: a főszerep az Alpencorps alakulatainak jutott, amikor szeptember 24-én Szebentől nyugatra, Polyán és Zsinna települések körzetéből kiindulva, a Páreng- és a Lotru-hegység csúcsait leküzdve, lezárták a Vöröstoronyi-szoros déli és északi bejáratait, megakadályozva ezzel, hogy délről újabb román csapatok jussanak be a Nagyszebeni-medencébe, illetve, hogy a már ott-tartózkodó I. ro. hdt. (parancsnok Popovics tbk.) csapatai a rájuk zúduló csapások elől ki tudjanak menekülni a katlanból. Az ütközet három napig tartott (1916. szeptember 26–29.), és a 9. né. HDS főlényes sikerével zárult. (nagybaconi Nagy: 129–142./1922.) A románok halottakban és hadianyagban jelentős veszteségeket szenvedtek, ugyanakkor feltűnően kevés katonájuk esett fogságba. Számukat a korabeli források 3000 főben adják meg, míg a halottak száma állítólag meghaladta a 20 000-et. A harcokban életét veszttette Popovics tbk. is. „...A gyűrű mindinkább összeszorult az oláhok körül. Falkenhayn generális haditerve kovácsolta azt az acél harapófogót, amely a nagyszebeni völgyben agyonszorította az elbizakodott ellenséget...” (Szádeczky-Kardos: 74./évszám nélkül.)

A sikert nagyban elősegítette, hogy a Hátszegi-medencében, Petrozsény környékén a 301. né. ho. parancsnokság v. Busse tbk.-kal az élén, átvette a harcok vezetését Berger ezds.-tól, és sikeresen blokkolta a román támadási kísérleteket a Maros völgyéhez történő kijutásban. (A harcok során Petrozsény többször is gazdát cserélt.) V. Busse feladata volt az Orsova környéki harcok (Szívó ezds. csapatai) koordinálása is. A hadműveletek menetében Culcer tbk. hadserege kudarcot vallott ezen a harcvonalon is. Rövidesen leváltották hadsereg-parancsnoki tisztéről, helyére Dragalina tbk. lépett, akinek csapatai egy része (I. ro. gy. ho.) a havasalföldi harcok során – mint ahogyan arra már fentebb utalás történt – az Olt és a Duna összefolyásánál megadta magát az üldöző Szívó ezrd.-nek. (Dragalina tbk. a heves harcokban 1916. október 25-én súlyosan megsebesült, és november 9-én a bukaresti katonai kórházban meghalt.)

Röviddel a szebeni fiaskó előtt, Avarescu tbk. is elszenvedte Tutrakannál, amit kimért számára a sors: csúfos vereség érte v. Mackensen tbngy.-tól.

Avarescu könnyedén túltette magát a kudarc okozta sokkon, és áttette működési területét a kelet-magyarországi harcok színterére. Átvette a 2. ro. HDS vezetését Crainiceanu tbk-tól. (Szíjj–Ravasz: 50./2000.)

ELŐRETÖRÉS FOGARAS, BRASSÓ FELÉ. A PERSÁNYI ÜTKÖZET ÉS BRASSÓ VISSZAFOGLALÁSA

A szebeni csata után gyors csapatátcsoportosításra került sor, majd Falkenhayn Fogaras felé fordult, és csapatainak nagy ütemet diktálva haladt az Olt folyó mentén a város felé, üldözve a 2. ro. HDS erőit, amelyek elkésve indultak a szebeni katlanban szorongatott I. ro. hdt. segítségére. Fogaras szinte harc nélkül került a koalíciós csapatok birtokába. Nem volt megállás. Az ellenség részéről Persánynál ugyan történt kísérlet az előrenyomulás lefékezésére, amikor is a sebtében összeálló román csapattöredékek igyekeztek az előretörő német és osztrák–magyar erőket feltartóztatni. (nagybaconi Nagy: 164–165./2000.) Az történt, hogy a románok helyi jelentőségű támadásukkal (4., 6. gy. ho-k részei) igyekeztek kihasználni az osztrák–magyar I. HDS és a 9. né. HDS között keletkezett kb. 20 km kiterjedésű hézagot, amely úgy keletkezhetett, hogy a támadók bal szárnyán Arz tbk. csapatai még nem voltak felkészülve a Falkenhayn seregéhez való csatlakozásra, ugyanis azok még jelentős részben harcban álltak a 4. ro. HDS erőivel, és nem nyílt lehetőségük arra, hogy a támadó hadrendet meg tudják alakítani. A hézagot némi késéssel Schmettow tbk. lovas hadteste zárta le. Persány közel esett Brassóhoz, és a Barcaság fővárosának gyors elfoglalása lehetetlenné tehetette a 2. ro. HDS csapatainak visszavételét és kivonásukat a Brassói-medencéből a Regátba. Falkenhayn felismerte a kínálkozó lehetőséget, és miután leküzdötte a Persánynál jelentkező gyenge ellenállást, egyeztetette elképzelését Arz tbk-kal, amelynek a lényege az volt, hogy az osztrák–magyar I. HDS-től a 89. né. gy. ho-t a Bodzaforduló felé, az előrevonás alatt levő osztrák–magyar 8. he. dd-t pedig Törösvár irányába előrevonva, lezárja a Brassótól délre található szorosokat és hágókat, majd a főerőkkel az így körbezárt román csapatokat vagy szétveri, vagy megadásra készíti. A terv végrehajtása nem járt sikerrel. A 89. né. gy. ho. a terep adta nehézségek és az időjárás viszontagságai folytán nem érte el a neki kiutalt terepszakaszt, de az osztrák–magyar 8. he. dd. sem jutott tovább a Királykő-hegycsúcs körzetétől. A támadó főerők ezzel szemben egyre közelebb kerültek Brassó elfoglalásához, bár a támadásuk ütemét némileg lelassította egy, a Brassótól északkeletre, Szászhermány körzetéből kiinduló román ellencsapás, amit a 187. né. gy. ho. fölényes biztonsággal elhárított. Brassót végül is az 51. hov. ho. csapatai 1916. október 8-án vették birtokba és törtek tovább előre Predeal felé. (nagybaconi Nagy: 179–185./2000.)

(A Brassó–Predeal-műút mellett található, ma már többnyire gondozatlan hadisírok névtábláin még jól olvashatók az 51. honvéd hadosztály ezredei – a 301., 302., 303., 305. hov. gy. e-ek – harcokban elesett katonáinak nevei.)

A brassói csata egyik érdekes epizódja zajlott le a brassóbertalani (óbrassói) pályaudvarnál, ahol a román gyalogság a vasúti töltés nyújtotta fedezéket kihasználva tüzelőállást foglalt, és igyekezett a támadó honvéd csapatok lendületét megtörni. Felismerve a helyzet adta nehézségeket, Tanító Béla főhadnagy két géppuskával észrevétlenül a pályaudvar és a nevezett vasúti töltés fölé magasodó fűtőházban tüzelőállást foglalt, és jól vezetett géppuskatűzzel elkergette, illetve megsemmisítette az ellenálló románokat. Az akciónak állítólag részesei voltak még az 51. hov. ho-tól Cseh hadnagy és egy Bedő vezetéknévű zászlós is. (Dr. Merényi: 56./1994.) A román szakirodalom is megemlékezik az eseményről azzal a megjegyzéssel, hogy a rajtaütést német géppuskásosztag hajtotta végre, a magyarok részvételét az akcióban mint támogató mellékszerplökként tartják számon. Akárhogyan is történt, a lényegen mit sem változtat: 250 román katona bánta ezt az akciót, akiknek az emlékműve ma is ott áll a bertalani pályaudvar közelében. (Popovici: 26–29./2008.)

NÉVMUTATÓ

a KH és Románia között kirobbant háború említett, fontosabb szereplőiről

- Avarescu A. (1859, Ismailia – 1938, Bukarest) Román tábornok, politikus, miniszterelnök. Rövid ideig a 3. ro. HDS parancsnoka Dobrudzsában, majd a Kelet-Magyarországon harcoló 2. ro. HDS parancsnoka lett, és egyben megtartotta a támadó román seregek főparancsnoki tisztségét. Politikus, a Néppárt vezéréként 1918 elején rövid ideig Románia miniszterelnöke volt. Ezt az állást a háborút követően több alkalommal is betöltötte. 1930-ban II. Károly román királytól marsallbotot kapott.
- Bratianu I. C. (1864, Floresca – 1927, Bukarest) Román liberális politikus, miniszterelnök, a Nemzeti Liberális Párt elnöke. Döntő szerepe volt Románia bekapcsolódásának a háborúba az AH oldalán. A háborút követően több alkalommal töltötte be a miniszterelnöki pozíciót.
- Carp P. (1837, Iasi – 1919, Tbanesti) Román „liberális” konzervatív politikus, több alkalommal volt Románia miniszterelnöke. Németbarát politikát folytatott, amelynek fő vonása az erős orosz ellenesség volt. Igyekezett korrekt, kölcsönösen előnyös kapcsolatok kialakítására az OMM-val.
- Filipescu N. (1862, Bukarest – 1916, Bukarest) Román antantbarát konzervatív politikus. Carp kormányában 1910 és 1912 között hadügyminiszteri posztot töltött be.
- I. Ferdinánd (Ferdinand v. Hohenzollern-Sigmaringen) (1865, Sigmaringen – 1927, Bukarest) Románia királya (1914–1927), I. Károly unokaöccse. Támogatta Románia hadba lépését a KH ellen. A háború menetében a hadsereg főparancsnoka volt. Nagy-Románia első királya.

- Goldis V. (1862, Arad – 1934, Arad) A Román Nemzeti Párt egyik vezető személyisége. Támogatja Erdély elszakítását Magyarországtól és Romániához csatolását.
- Ionescu T. D. (1858, ? – 1922, Róma) Román konzervatív politikus, a Konzervatív Demokrata Párt elnöke. Politikusi pályája során több alkalommal töltött be miniszteri posztot különböző színezetű kormányokban. Szorgalmazta Románia hadba lépését a KH ellen.
- Karadordević P (1844, Belgrád – 1921, Belgrád) Az Obrenović-uralkodóktól eltérően, az OMM-től elfordulva, oroszbarát külpolitikai fordulatot hajtott végre. A Balkán-szövetség keretében a balkán háborúk idején Szerbia megszerezte a törököktől, illetve a bolgároktól Koszovót, Macedóniát és Novi Pazart (Szandzsák). I. Péter és fia, I. Sándor vezeti az országot az első világháborúban.
- I. Károly (1839, Sigmaringen – 1914, Sinaia) Románia első királya. 1914-ben szorgalmazta Románia hadba lépését a KH oldalán, de végül is elfogadta az ország aktív semlegességének a kinyilvánítását. Ezt követően, rövidesen bekövetkezett haláláig, visszavonult a politikai élettől. Utóda nem született, a trónt unokaöccse, Ferdinánd örökölte.
- II. Károly (1863, Sinaia – 1953, Estoril) Románia királya. Viharos magánéletet élt. 1940-ben lemondott a trónról fia, Mihály javára. Portugáliából 2004-ben a hamvait hazaszállították, és Curtea de Argesen helyezték örök nyugalomra.
- Marghiloman A. (1854, ? – 1925, ?) Konzervatív román politikus, a Konzervatív Párt vezére. Románia különböző színezetű kormányaiban töltött be miniszteri tisztséget. Románia semlegességének a fenntartásán munkálkodott a hadba lépés időszakában. 1918. március 14-étől kormányfő. Az ő kormánya köti meg a KH-kal a bukaresti békét.
- Maniu J. (Maniu Gyula) (1873, Szilágysomlyó – 1953, Máramarossziget) Magyarországi román ügyvéd, politikus, a Román Nemzeti Párt, illetve a Magyar Képviselőház tagja. A magyarországi román nemzetiségi mozgalom egyik vezetője és egyben a románok lakta területek Romániához csatolásának fő szószólója. Nagy-Románia megalakulását követően a román politikai élet egyik fontos szereplője. 1947-ben a Román Nemzeti Paraszt Párt ellen megindított koncepciós perben életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélték. A fegyházban halt meg. Nevéhez köthetők az ún. Maniu-gárdák garázdálkodásai Erdélyben a második világháború végén, ahol pl. Szarazajtán több tíz magyar nemzetiségű embert a gárdisták brutális kegyetlenséggel lefejeztek.
- Obrenović szerb uralkodócsalád. Obrenović. M. (1854, Marasesti – 1901, Bécs) 1882 és 1889 között I. Milan néven szerb király. Őt I. Sándor (1876, Belgrád – 1903, Belgrád) néven a fia követi a trónon. 1903-ban összeesküvők egy csoportja a királyt és családját, valamint az udvartartás jelentős részét lemészárolta.
- Pop-Ciceo S. (Pop-Csicsó István) (1865, Sajgó – ?) Ügyvéd, politikus. A Magyar Képviselőház tagja. A román Nemzeti Párt egyik vezetője. Nagy-Románia első kormányának tagja.
- Prezan C. (1861, Butimanu-Snogov – 1942, Vaslui) Román tábornok, a 4. ro. HDS parancsnoka. 1916. december 5-étől a főhadiszállás (vezérkar) főnöke. Ebben a minőségében a bukaresti békében meghatározott leszerelés fő felelőse. 1919-ben a védtelenül maradt Magyarország keleti részeit megszálló román haderő főparancsnoka. (1930-ban II. Károlytól marsallbotot kapott.)
- Sturza A. (1869, ? – 1939, Zürich) Román főtitisz, a II. ro. HDS alárendeltségében a 8. gy. ho. parancsnoka. (Petre Carp veje, felesége Elisabeta Carp.) 1917 elején csapatait elhagyva az Ojtozi-szorosban dezertált, átállt a KH csapataihoz.
- Vaida-Voevod A. (Vajda Sándor) (1872, Alparét – 1950, Nagyszeben) Román származású politikus Magyarországon. A Képviselőház tagja. (A párizsi béketárgyalásokon a ro-

- mán delegáció tagja, ahol a tárgyalások során Erdély elcsatolása mellett érvel. Több alkalommal is volt Románia miniszterelnöke.
- Zottu V. (1853, Bukarest – 1916, Bukarest) A román HDS vezérkarának főnöke. Nevéhez fűződik a hadsereg háborús alkalmazási tervének kidolgozása. („Z” hipotézis.) A hadba lépés kezdetén a hadsereget ért súlyos kudarok miatt tragikus körülmények között életét veszítette, öngyilkos lett.
- br. Arz. A. v. S. (1857, Nagyszeben – 1935, Budapest) Tábornok, 1916-tól az osztrák–magyar I. HDS parancsnoka Erdélyben, majd az OMM hadseregének vezérkari főnöke. Nevéhez köthető a caporettoi áttörés előkészítése az olasz fronton.
- br. Bánlaci Breit József (1863, Lugos – 1945, Úllő) Tábornok, az osztrák–magyar 16. he. dd. parancsnoka az olasz fronton (Doberdó), majd 1916-ban átveszi a 39. honv. ho. parancsnokságát Erdélyben a román fronton.
- br. Burián István (1851, Stomfa – 1922, Bécs) Politikus, az OMM közös külügyminisztere 1915 és 1916 között. Több miniszteri posztot is betöltött az OMM-ban, gr. Tisza István bizalmasa.
- br. Rohr Ferenc (1854, Arad – 1927, Radom bei Wien) Tábornok. 1917-ben az osztrák–magyar I. HDS parancsnoka a román fronton.
- Csanády Frigyes (1861, Laibach – 1937, Budapest) Tábornok, 1917-től az osztrák–magyar VI. hadtest parancsnoka a román fronton, majd a XXIV. hadtestet vezeti az orosz fronton, végül a XIII. hadtest parancsnoka az olasz fronton.
- Cseres Tibor (1915, Gyergyóremete – 1993, Budapest) Író, 1987 és 1989 között a Magyar Írók Szövetségének elnöke. Főbb művei: Hideg napok, Búcsú nélkül, Foksáni szoros, Őseink kertje Erdély, Vízaknai csaták stb.
- Dellmensingen K. K. v. (1862, Laufen – ?) Német tüzérségi tábornok, a Bajor Királyi Alpenkorps parancsnoka, 1916-tól részt vesz az erdélyi és a regáti harcokban. Nevéhez kötődik a Vöröstoronyi-szoros lezárása a visszavonuló románok előtt a nagyszebeni csatában. 1917-ben a 14. né. HDS vezérkari főnökeként megtervezte a caporettoi áttörés hadműveleteit az olasz fronton.
- Fabini L. H. v. (Fabini Lajos) (1861, Medgyes – 1937, Temesvár) Tábornok, 1916-ban az osztrák–magyar VI. hadtest parancsnoka a román fronton, majd a XVII. hadtestet vezeti a román, illetve az olasz fronton.
- Falkenhayn E. v. (1861, Belichen – 1922, Podzdam) Német tábornok, a vezérkar főnöke, míg 1916-tól a 9. né. HDS parancsnoka a román fronton, majd 1917-től az „F” hadsereg-csoportot vezeti Palesztinában.
- Ferenc Ferdinánd (1863, Graz – 1914, Szarajevó) Az OMM trónörököse. 1914-ben a szarajevói merényletben feleségével együtt életét veszítette. Halála oka lehetett az első világháború kirobbanásának.
- I. Ferenc József (1830, Bécs – 1916, Bécs) 1848 és 1916 között az OMM császára, Magyarország apostoli királya.
- Gerok F. v. (1854, Studgart – 1937, Bestand) Tábornok, 1916–1917-ben a XXIV. t. hadtest parancsnoka a román fronton.
- gr. Berchtold Lipót (1863, Bécs – 1942, Peresnye) Osztrák–magyar politikus. 1912 és 1915 között a Monarchia közös külügyminisztere.
- gr. Czernin O. (1872, Podebrad – 1912, Bécs) Osztrák–magyar diplomata. 1914 és 1916 között nagykövet Bukarestben. 1916-tól közös külügyminiszter.

- gr. Hötendorf F. C. v. (1852, Bécs – 1925, Bad Mergentheim) Tábornok, az OMM hadseregének vezérkari főnöke. Ezt a tisztséget több alkalommal is betölti. A háború végén a róla elnevezett seregcsoport parancsnoka az olasz fronton.
- gr. Schmettov E. v. (? – ?) Német lovassági tábarnok, az I. né. lov. hadtest parancsnoka Erdélyben. Részt vett a nagyszebeni csatában, majd csapataival sikeres hadműveleteket folytat a Regátban a visszavonuló román erőkkel szemben.
- gr. Szécsényi Zsigmond (1898, Nagyvárad – 1967, Budapest) Huszár hadnagyként részt vett az erdélyi harcokban a román fronton. A magyar vadászati kultúra kimagasló alakja, Afrika, India, Alaszka és Európa vadásza. Vadászkönyvtára Magyarország legjelentősebb szakkönyvgyűjteménye. A közelmúltban felújított hatvani Grassalkovich-kastélyban kapott helyet a róla elnevezett vadászati állandó kiállítás.
- gr. Tisza István (1861, Budapest – 1918, Budapest) Politikus, Magyarország miniszterelnöke. 1903-tól megszakítással 1917-ig töltötte be ezt a tisztséget. Abban a korban minden politikai poszton, amelyre megbízást kapott, a legváltóságosabb időkben is, kitartóan védte Magyarország érdekeit. 1918-ban orvgyilkosok végeztek vele budapesti lakásán, mert a felbujtók szerint ő volt felelős a háború borzalmaiért.
- Habsburg József Ágost (1872, Felcsút – 1962, Rain bei Staubing) Főherceg tábarnok. Az osztrák–magyar VII. hadtest parancsnoka az olasz fronton (Doberdó), 1916–1917-ben a róla elnevezett seregcsoport parancsnoka a román fronton, majd az osztrák–magyar 6. HDS parancsnoka az olasz fronton.
- IV. Károly (1887, Funchal – 1922, Madeira) Az OMM utolsó császára és Magyarország utolsó királya. Tábarnokként aktívan kiveszi részét a Monarchia hadműveleteiből. 1916-ban a nevét viselő seregcsoport parancsnoka Erdélyben.
- Maderspach Viktor (1875, Iszkrony – 1941, Budapest) Mérnök, vadász szakíró. Hunyad vármegyei birtokos, tartalékos huszár főhadnagyként részt vett az erdélyi harcokban a Páreng és Retyezát hegységek körzetében a Szurdok-szoros és a Vulkán-hágó környékén. Részt vett a regáti hadműveletekben is.
- Morgen K. E. v. (1885, Nesseben – 1928, Lübeck) Német tábarnok. 1916-tól az I. né. t. hadtest parancsnoka a román fronton.
- Mackensen A. v. (1849, Hausleipnitz – 1945, Burghorn bei Celle) Porosz lovassági tábarnok. 1916-tól a dunai hadsereg parancsnoka Bulgáriában. Hadseregével részt vett a románok elleni hadműveletekben. A bukaresti békét követően Románia helytartója.
- Rommel E. (1891, Heidenheim – 1944, Herlingen) Főhadnagy. 1916-ban a württembergi hegyvidéki zászlóalj századparancsnokaként részt vett a románok elleni hadműveletekben a Vulkán-hágó és az Ojtozi-szoros körzetében. A caporettói áttörés harcaiban az olasz fronton nyújtott kimagasló katonai teljesítményéért megkapta a Pour le Merite porosz kitüntetést.
- Staabs H. F. v. (1859, Aachen – 1940, Kassel) Német tábarnok, a XXXIX. hadtest parancsnoka Erdélyben a román fronton. Az ő nevéhez fűződik a nagyszebeni csata győztes megvívása.
- Szádeczky-Kardos Lajos (1859, Pusztafalu – 1935, Budapest) Történész, egyetemi tanár Kolozsvárott. Az MTA rendes tagja. Kutatási területe volt Erdély a XVI–XVII. században. Haditudósítóként színes beszámolókkal látta el a fővárosi lapokat a román front eseményeiről. Élményeit kötetbe rendezve is hozzáférhetővé tette.
- Tanárky Béla (1868, Nagykőrös – 1917, Budapest) Tábarnok, az 51. honv. ho. parancsnoka. Csapataival részt vett az erdélyi harcokban a román fronton.

IRODALOM

- A cs. és kir. 82. székely gyalogezred története 1883–1919.* Az ezred tisztkarának kiadványa, Budapest, 1931
- AGGHÁZY Kamill–STEFÁN Valér 1934. *A világháború 1914–1918.* Budapest
- A II. Vilmos német császár és porosz király nevét viselő cs. és kir. 7. huszárezred hadi emlékkönyve 1914–1918.* Kiadja az ezred tisztikara, Budapest, 1923
- báró ARZ Artur vezérezredes 1942. 1914–1918. A központi monarchiák harca és összeomlása. Budapest. A kiadványt a szerző német nyelven 1934-ben jelentette meg.
- BOIA, Lucian 2015. *Vesztesek és győztesek.* Az első világháború újraértelmezése. Cser Kiadó, Budapest
- BOTÁR Árpád cs. és kir. mozgó hírszerző állomásvezető. *Képek, árulók, merénylők.* Tapolcai lapok nyomdavállalat, Tapolca, évszám nélkül
- bunyai SZÍVÓ Sándor m. kir. ny. altábornagy. *Falkenhayn és a mehádiai csoport tevékenysége az oláhországi hadjárat alatt.* HM-HIM kéziratár 546/II/1. nytsz, 1–59. és négy melléklet, évszám nélkül
- CSERES Tibor 1988. *Vízaknai csaták.* Magvető Kiadó, Budapest
- doberdói BÁNLAKY (Breit) József ny. altábornagy. *A 39. honvéd gyaloghadosztály harcai Erdély keleti határán 1916/17. őszén és telén.* Kézirat: 4343 nytsz. HM-HIM kéziratár.
- doberdói BÁNLAKY (Breit) József ny. altábornagy. *A magyarosi rohamtámadás 1917. március 8.* Kézirat az 1925. évi nyilvántartás szerint: 526. nytsz. HM-HIM kéziratár. A ma érvényes nytsz. az anyagon nem olvasható, elmosódott.
- DOMBAY József–REÉ László szerk. *A magyar gyalogság.* Reé László Könyvkiadó, Budapest, évszám nélkül
- Dr. HABSBURG József Ágost főherceg 1924. *Véres kárpáti virágok.* Budapest
- Dr. MERÉNYI László 1994. *Erdély védelme 1916.* Primor Kiadó, Budapest
- Dr. RAVASZ–Dr. JAKUS szerk. 2009. „*Mire lehullanak a levelek...*” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Konferenciakötet, HM-HIM kiadvány, Budapest
- FEJTŐ Ferenc 1990. *Rekviem egy hajdan volt birodalomért.* Ausztria–Magyarország szétrombolása. Minerva–Atlantisz (medvetánc), Budapest
- HM-HIM térképtár: H. IV. d. 947/9., *Térképtár*, 8172. nytsz. alatt elfektetett, a vizsgált hadműveleti területet ábrázoló hadműveleti nyilvántartó térképek, vázlatok
- JULIER Ferenc 1933. 1914–1918. *A világháború magyar szemmel.* Budapest
- KEEGAN, John 2014. Az első világháború. Második átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KIRITESCU, Constantin 1989. *Istoria războiului pentru întregirea României 1916–1919.* (Románia kiegészítéséért folytatott háború története 1916–1919.) Stiintificá si Enciklopedică, Bukarest
- MADERSPACH Viktor 2007. *Az oláhok vérnyomában a Fekete-tengerig.* Masszi Kiadó, Budapest
- MARKÓ György–SCHMIDT Mária szerk. 2014. *Európai testvérháború 1914–1918.* Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány, Budapest
- nagybaconi NAGY Vilmos 1922. *Románia elleni hadjárat 1916–1917.* (I. Erdély) M. Kir. HM kiadványa, Budapest
- NÉMETH István 2014. *Az első világháború 1914–1918.* Tanulmányok és dokumentumok, L'Harmattan, Budapest

- Osztrák–magyar vörös könyv 1916.* Diplomáciai ügyiratok Ausztria–Magyarországnak Romániához való viszonyáról az 1914. évi július 22-től 1916. évi augusztus 27-ig terjedő időben. Athenaeum Kiadó, Budapest
- OTU, Petre–GEORGESCU, Maria 2011. *Radiografia unei trădări.* Cosul colonelului Alexandru D. Sturdza. (Egy árulás átvilágítása. Alexandru D. Sturdza ezredes esete, 1–388.) Militaria, Bukarest
- PALÉOLOGUE, Mourice 1982. *A cárok Oroszországa az első világháború alatt.* Franciaország nagykövetének naplója. Európa Könyvkiadó, Budapest
- PAYER Hugó, a Budapesti hírlap haditudósítója által összeállított kiadvány: József királyi herceg 1914–17. Budapest, évszám nélkül
- PILCH Jenő szerk. *A magyar katonai vitézségének ezer éve.* II. Franklin-társulat kiadása, Budapest, évszám nélkül
- POLLMAN Ferenc 2014. *Oroszlán, karddal és lúdtollal.* doberdói Bánlaky József élete és munkássága. Historiaantik, Budapest
- POPOVICI, Bogdan-Florin 2008. *Monumentul eroilor de la Bartalomen.* Brasov. (Az óbrassói [brassó-bertalani] hősi emlékmű.) = *Magazin Istorie* (Történelmi Magazin 2008. XLII. évf. 7. sz.) Bukarest
- ROMMEL vezértábornagy. *Gyalogság előre.* Élmény és tapasztalat. Danubia Könyvkiadó, Budapest, évszám nélkül
- ROMSICS Ignác szerk. 2000. *Magyar történelmi szöveggyűjtemény 1914–1918.* I. Osiris Kiadó, Budapest
- ROSNER, Karl 1917. *Mit der Armeev.* Falkenhayn gegen die Rumanien, Berlin
- SZÁDECZKY-KARDOS Lajos ny. egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. *Az oláhok Erdélybe törése és kiveretésük 1916–17.* Budapest, évszám nélkül
- SZÍJJ–RAVASZ 2000. *Magyarország az első világháborúban.* Lexikon A–ZS. Petitt Real Könyvkiadó, Budapest
- TAYLOR, A. J. P. 1988. *Az első világháború képes krónikája.* Akadémiai Kiadó, Budapest

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- AH – antanthatalmak
 altbgy. – altábornagy
 cs. és kir. HDS – császári és királyi hadsereg
 dd. – dandár
 e. – ezred
 ezds. – ezredes
 gy. – gyalog
 gytbk. – gyalogsági tábornok
 HDS – hadsereg
 hdt. – hadtest
 he. – hegyi
 HM-HIM – Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum
 ho. – hadosztály
 hov. ho. – honvéd hadosztály
 hu. – huszár
 KH – központi hatalmak
 lov. hdt. – lovas hadtest

né. – német
 né. HDS – német hadsereg
 nf. – népfelkelő
 nf. gy. dd. – népfelkelő gyalog dandár
 OMM – Osztrák–Magyar Monarchia
 ro. – román
 ro. HDS – román hadsereg
 szé. – székely
 t. hdt. – tartalék hadtest
 tbk. – tábornok
 tbngy. – tábornagy
 v. – von (pl. Erich von Falkenhayn)
 vezezds. – vezérezredes
 vőrgy. – vezérőrnagy
 ZMNE – Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem

(Folytatjuk)

Military Operation “Z”
 The War between the Central Powers and Romania
 in Eastern Hungary in 1916

Romania, which was an ally to the Central Powers from 1883, following the outbreak of World War I, in the state of active neutrality kept its army in constant high alert. On the 17th August 1916 the Romanian government, in accordance with the Treaty of Bucharest signed by Romania and the Triple Entente, saw 27th August as time for seeking its territories from the Austro-Hungarian Empire by armed forces. The Entente supported Romania's efforts in many aspects. The unprovoked Romanian military aggression mostly hit the territories of Eastern Hungary, and with fewer forces it marched against Bulgaria in Dobruja. In order to counter this strike and lead the army, Lt. Arthur Arz was ordered back with his troops from the Russian front. The secretly commanded 2nd and 3rd landwehr divisions succeeded in slowing down the Romanian troops and enabled the Allied forces (the German 9th Army) to repel the Romanian invasion. This action was commanded by Lt. Erich v. Falkenhayn, formerly Chief of the German General Staff. The well organized counter offensive fended off the Romanian invasion at Sibiu and Persany, giving them a final blow at Brasov. Lt. Arz led the Imperial army, pushing back Romanian forces led by Lt. Prezan. Aiding the Romanian army there were three Russian troops, seeking to advance along the entire Moldavian front in the Eastern Carpathians. The operations turned lengthy, however the Russian interference sped up the fail of the Romanian forces. The military campaign in Romania was ended by the Treaty of Bucharest signed on 8th May 1918.

Key words: military operation in Eastern Hungary in 1916, Lt. Arthur Arz, Lt. Erich v. Falkenhayn, Battle of Nagyszeben (Sibiu), Battle of Brasov, Treaty of Bucharest, Bucharest Peace Treaty

Hipoteza „Z”

Rat Centralnih sila i Rumunije u Istočnoj Mađarskoj 1916. godine

Rumunija koja je od 1883. bila saveznik Centralnih sila, nakon izbijanja Prvog svetskog rata je pri stavu aktivne neutralnosti kontinuirano držala svoju armiju u stanju visoke pripravnosti. Rukovodstvo rumunske države je u skladu sa Bukureštanskim sporazumom sklopljenim 17. avgusta 1916. sa silama Antante, 27. avgusta je smatralo da je došlo vreme da svoje teritorijalne potražnje u odnosu na Austro-Ugarsku monarhiju izrazi i oružanim putem. Ove težnje su sile Antante svestrano podržavale. Rumunska vojna agresija većinom je doticala teritorije Istočne Mađarske, dok je nešto manjim snagama izvršila udar protiv Bugarske u Dobrudži. Vojni vrh monarhije je u svrhu organizovanja odbrane i upravljanja nad okupiranim teritorijama načinio prekomandu generala barona Artura Arca i njegovog štaba sa ruskog fronta na ugrožene teritorije. Na brzinu dopremljene domobranske i landver jedinice iz borbenih linija drugog i trećeg reda uspešno su usporile teritorijalno širenje rumunskih snaga i osigurale manevre snaga saveznika (9. nemačke armije), kao i organizovanje i izvođenje kontranapada koji je izveden pod komandom bivšeg komandanta nemačkog vrhovnog štaba, generala Eriha fon Falkenhajna. Dobro organizovani kontramanevri su rezultovali velikim porazom rumunske vojske prvo kod Sibinja i Persana, a zatim kod Brašova. U napadima je učestvovala i 1. austrougarska armija pod komandom generala Arca, te su sa teritorija pod njegovim nadzorom rumunske jedinice pod vođstvom generala Prezana bile potisnute. Na strani rumunskih snaga borbama su se priključile i tri ruske armije, koje su usporile sticanje teritorijalne nadmoći savezničkih snaga na teritoriji Moldavije. I mada su se manevri prilično odužili, događaji u Rusiji su u znatnoj meri ubrzali poraz rumunskih snaga. A Bukureštanski mir sklopljen 8. maja 1918. i rumunskim manevrima je konačno učinio kraj.

Gljučne reči: ratni manevri u Istočnoj Mađarskoj 1916., baron Artur Arc, Erih fon Falkenhajn, Bitka kod Sibinja, Brašovska bitka, Bukureštanski sporazum, Bukureštanski mir

Beérkezés időpontja: 2016. január 27.

Közlésre elfogadva: 2016. február 20.

Csorba Béla

∴ Nyugalmazott lektor, Újvidék
∴ csorbabelal@gmail.com

RABSZOLGÁK MÉG NEM VAGYUNK

Egy katonanotesz a második világháború végéről és az amerikai hadifogságról

We Are Not Slaves Yet

A Soldier's Notebook about the End of WW II and on being
an American War Prisoner

Robovi još nismo

Jedan vojnički notes o kraju Drugog svetskog rata i američkom ratnom
zarobljeništvu

A népi írásbeliség sajátos megnyilvánulási formáira, a kéziratos katonakönyvekre az utóbbi években egyre nagyobb figyelem fordul. A dolgozatunk tárgyát képező katonanotesz magyarországi gazdája bajtársaival együtt kényszerűségből végigszenvedte a második világháború utolsó hónapjainak németországi hadműveleteit, majd az amerikai hadifogság kíméletlen bánásmódját, s tapasztalatait krónikaszerűen meg is örököltette. Füzetébe két bajtársának a fogolyélet sanyarúságait felpanaszló, a hazaszeretetet, az otthon és a család utáni vágyódást megszólaltató versei is bekerültek. Mind a krónika, mind a versek értékes valóságismereti és kultúrtörténeti dokumentumai egy kellő mértékben mindmáig fel nem tárt történelmi időszaknak.

Kulcsszavak: népi írásbeliség, katonanotesz, második világháború, amerikai hadifogság, krónika, versek

Az ún. népi írásbeliség fontos, bár még kellőképpen fel nem dolgozott részét képezik a kéziratos katonakönyvek, a katonai szolgálat során keletkezett, változatos tartalmú füzetek. A katonaelet fegyelme, a civil világban megszokott otthonosság elvesztése, a személyes önrendelkezés korlátozása vagy teljes felfüggesztése még olyan időszakokban is komoly, nemegyszer nehezen feldolgozható traumákat, kihívásokat teremtett, amikor nem kellett harci cselekményekben részt venni, mert éppen nem volt háború. A békés időszakokban született kéziratos füzeteknek is központi témája a hazavágyódás, emellett gyakran esik szó a nehéz katonaelet keserveiről és az általában rossz élelmezésről, az új környezetről és a bajtársakról. „Műfajilag” általában a változatosság jellemzi az így született ka-

tonakönyveket: személyes vonatkozású adatokon kívül levélfogalmazványokkal, átmásolt versekkel, nóta- és dalszövegekkel, önálló versírói próbálkozásokkal, emlékkönyvekből tanult vagy azokba szánt rigmusokkal, viccekkel és adomákkal, vőfélyversekkel is találkozhatunk, egyszóval mindennel, ami alkalmas arra, hogy elúzza a kaszárnyai élet monotóniáját, ugyanakkor érzelmi támaszt és feloldódást nyújthat, emlékek felidézését segítheti elő az idegen, rigid környezetben.

Az írásom tárgyát képező kéziratos füzet csak részben felel meg a fenti ismérveknek, mindenképp azért, mert nem a békés kaszárnyaélet, hanem egy minden korábbinál kiméletlenebb háború, majd az azt követő hadifogság élményvilága és hangulata reflektálódik és tematizálódik benne. A 8 × 13,5 cm-es, férfitegyérben is könnyen elférő kockás mintázatú 44 lapos notesz a második világháború legvadabb hónapjaiban telt meg tartalommal.¹ Eredeti, fehér színű első borítója nincs meg, nyilván elsínylódott, s a lapok egy része is széthullóban lehetett már, amikor hullámos kartonpapírból csinos és tartós borítót erősített a füzetkéhez nyilván egykori tulajdonosa, Szabó István, a magyar királyi honvédség örvezetője, akit légvédelmi alakulatával 1944 szeptemberében Szegedről csoportosítottak át a birodalmi Németország védelmére. Mindezt a notesz tulajdonosa által írt 26 oldalas krónikából tudjuk. Élménybeszámolóját 1944. július 26-ai Szegedre történő mozgósításával kezdi, szűkszavúan ugyan, de szól a város bombázásáról, majd alakulata átcsoportosításáról, a szövetségesek Németország elleni kiméletlen légi csapásairól, a lakosság mérhetetlen szenvedéséről. Első németországi állomáshelyük a bajorországi Augsburg. Itt éri őket Horthy kormányzó sikertelen kiugrási kísérlete, lemondása és Szálasi hatalomra kerülése. Több megjegyzéséből kiviláglik, a nyilasokat nem szereti. A magyarok súrlódása a német tisztekkel és katonákkal mind gyakoribb, úgy érzik, semmibe veszik, rabszolgaként kezelik őket, ugyanakkor nyelvi nehézségeik is vannak, s mindez nehezíti a kiképzést. A következő állomáshely Alsó-Szilézia székhelye, Breslau, itt már a páncélosok használatára oktatják őket, nyilván számítva a Vörös Hadsereg tankjainak előrenyomulására, ami később be is következik, s a város három hónapos ostrom után elesik. De ekkor már Szabó örvezető és társai a nyugat-németországi Hanaut védik az éjjel-nappal ismétlődő brit légitámadásokkal szemben: maguk is érzik, valójában reménytelenül. Nyilván a hosszabb hanai tartózkodás ideje alatt ismeri meg alaposabban a hitleri totalitarizmus működését: a mindent átható náci propagandát, a mindennapokat teljes ellenőrzése alatt tartó állami gépezetet, a társadalmat behálózó bizalmiak és spiclik működését, sőt a náci rendszer vallásellenességét és papságra nehezedő nyomását. A józan paraszti észjárással párosuló

¹ A noteszre mostani tulajdonosa, Papp B. Ferenc temerini lakos hívta fel a figyelmemet, s tette lehetővé, hogy jelen írás megszülessen. Arra viszont ő sem tudott válaszolni, hogyan került a füzetecske Temerinbe.

tradicionális szokáserkölcsondmondattja vele, hogy az égiek visszafizetnek, mert a németek nem tisztelik mindenszentek ünnepét, és sátorlapokban földet hordatnak szegény magyarokkal.² Egy másik alkalommal pedig megjegyzi, a magyarok szerint a németek elvesztik a háborút, mert náluk ünnep nincs. Március 25-én az amerikaiak valóban bevonulnak a városba. A magyarokkal kezdetben nem törődnek, később azonban összeszedik őket is. A wormszi fogolytáborba kerülnek, ahol újabb megpróbáltatások várnak rájuk: esőben, a szabad ég alatt alszanak, sokuknak még kabátja sincs, éheznek, őrzőik ellenségesek. Valamivel javul a helyzetük Franciaországban, a Taizé közeli Chalonban. A notesz néhány versének kelezése alapján bizonyos, hogy Szabó hadifogolyként Dijonban vagy a környékén is megfordult.

A tartalmas krónika, noha megszületését valószínűleg csupán egyetlen dolog motiválhatta – hogy ha véget ér a fogság, otthon, Csanádpalotán legyen majd emlékeztető, amelynek alapján pontosan el lehet mondani a világégés és a fogság során szerzett élményeket – nem csupán magántörténelem, hanem becses kordokumentum is. Voltaképpen ez a notesz legértékesebb része. Ugyanakkor nem szabad lebecsülnünk a hadifogolytársaktól átmásolt, vagy éppen személyesen azok által Szabó füzetébe beírt verseket sem. Egy csömöri néptanító több költeményével is szerepel, nem véletlenül, hiszen a foglyok legelemibb érzéseit fogalmazta meg, egy-egy sorában 17. századi protestáns költőinkre emlékeztető modorban.

E versek szerzőjéről egy bejegyzés alapján annyit tudunk, hogy Szabó ételreceptet is kapott tőle, és ott jegyzi fel a költő, Dömötör Gyula származási helyét: Csömör, Pest megye.

Haza megyünk

I

Haza megyünk haza
Szép Magyarországba
Ez a mi lelkünknek
Legigazabb vágya.

II

Haza megyünk haza
Szomorú fogságból
Szép Magyarorszáért
Ég a szívünk bárhol.

² A magyar néphit szigorúan tiltja, hogy halottak napja környékén földdel dolgozzanak, hiszen azzal megzavarnák a holtak nyugalját.

III

Haza megyünk haza
Ha segít az Isten,
Egy nyugot napunk sincs
Soha nekünk itten

IV

Gondolatba mindég
Oda haza járunk
Otthonunk rol mesél
Minden rövid álmunk

V

Családunk tagjait
Visszont látjuk sokszor
Az arcunk kípírul
Igy a boldogságtól

VI

De a boldogságunk
Csak egy röpke pillanat
Elrepül az álom
S a fogóly itt marad

VII

Itt maradunk messze
Idegen orszábab [országban]
Emésztődünk tovább
Keserü hon vágyba.

VIII

Nyomorúságunkban
Az a reménységünk
Egyszer csak véget ér
Sok sok szenvedésünk

IX

Meg segít az Isten
Ha za megyünk haza

Sok sok próbára tett
Drága országunkba

X

Ahol meg találjuk
Drága kis családunkat
S akkor jo Istenünk
Térdre húlva áldunk

Amerikai fogságba
Franciaország Chállom [Chalon] város mellet Farzsel köz[s]ég³
1945 május 13án

[Dijon mellet kup alakú hegyek]⁴

Dijon mellet kup alakú hegyek
Nézegetjük kopár tetejüket
Valahányszor feltekintünk rájuk
Gondolatba odahaza járunk

Édes hazánk de messze vagy innen
Hírt sem hallunk felőled már régen
Ha mi égsyszer levelet kaphatnánk
Félvilágért az oda nem adnánk

De azért mi nemigen busulunk
Hogy hazánkrol most hirt nem halunk
Haza megyünk haza nem sokára
Asszt az időt minden fogoj várja

Hadi fogoly haza fellé ballag
Könnyesszemmel egy notát dalolgat

³ Chalon sur-Saône kisváros Kelet-Franciaországban, Dijontól délre.

Dömötör Gyula feltételezhetően azonos az evangélikus egyház egykori csömöri elemi iskolájában 1927-ben működni kezdő tanítójával, helyi kántorral, akit feleségével együtt 2000-ben Csömör Nagyközség díszpolgárai avattak. Lásd Szabó József szerk.: *A magyarországi Evangélikus Keresztyén Egyházegyetem névtára*. Győr, 1940., valamint *Oktatás, művelődés, sport* – http://www.csomor.hu/pag_e/shaw/oktatas.muvelodes.es.sport és *Csömör Díszpolgárai, kitüntettek* – www.csomor.hu/oldal/csomor-diszpolgarai.kituntejelzetu_honlap-adatok.

⁴ Dijon egykor Burgundia székhelye, ma a régió legnagyobb városa.

Régi a dal régi a notája
Hadi fogjot felesége várja

Hű feleség várja hú férjét
Boldogságba töltöt sok évet
Ez úttán is legyen éltük boldog
Áld meg atyánk szegény hadifogjot

Dijon 1945 VI hó 11én

Nyög az egész világ

Nyög az egész világ ehezik felle
Ösze zuzzott mindent a háború szelle
Romok alól lassan feltámadt az élet
Nyomorbol kigyúlnak sok nép újra éled

Romba dölt hazánk is a szörnyü viharban
Elenség támadta: szövetséges dúlta
Szerencsétlen hazánk így hullót a porba
Magyar testvéreim mi okozta vesztünk?
It van az idő hogy Istenhez térjünk
Ne kérdezd sokáig ne gondólkoz rajta
Drága magyar népem halgas a j[ó] szora

Kerezd meg az Istent az is keres téged
Csakugy segitt meg az ha nevét féled
Nyújt[sd] kí a kezedet ő is nyujtsa feléd
Könnyeket letörlő megsegítő kezét

Ragadd meg asszt hittel elmúlnak a bajok
Örvendezni fognak kicsinyek és nagyok
Ki istenbe bízik csalodás nem érri
Érezük asszt mí is hadí fogjók
Habár emésztenek minket is a gondok
De bízunk Istenbe ő a reménységünk
Ha ő velünk marad semmitől sem félünk

Farzsel Köség 1945 VI hó 12én fogoly táborból emlékül haza Pista

Vers az életből

Magyar testvéreim ti hozátok szolok
 Ne haragudjatok azért amit mondok.
 Hogy meg mondom szembe a szín igasságot
 Amire a lelkem olyan régen vágyot

Ne haragudjatok még egyszer asszt kérem
 A bünt be ösmerni nem szégyen sőt érdem
 Bánjuk meg hát mi is sajnos vétkeinket
 Ne hordozuk tovább lelki terheinket

Asszt mondja az Isten szentparancsólattya
 Beszédünk és tettünk legyen mindég tiszta
 Járjunk egyenesen az igazság útján
 Sokat javíthattunk édes Hazánk sorsán

Amikór besszélünk a sszora vigyázzunk
 Piszkos szora soha kinne nyíljon szájunk
 Testi piszkot könnyen megtalálja szemünk
 De lelkünk szennyéről nem igen beszélünk

Káromolni Istent de sok ember tudja
 Amit meg se gondol és gyorsan kimondja
 Fgyeljétek csak meg a sok mocsosságot
 Amit sokszor kimond zabolátlan szátok
 Magyar testvéreim csak szokás ez nem más
 Mert a rosszban gyorsan követjük mí egymást

Nem vagyunk anyira elvetemült rosszak
 Mit beszédünk útján jogosan ránk fognak
 Térjünk a job útra. Legyen szeb beszédünk
 Meg bocsájt akor majd a jo Istenn Nékünk
 Vissza fogja adni a várt szabadságot
 Legyen az ő neve míndörökké áldot vége

Annámnak emlékül Szabó István ör[vezető]
 A fogj táborból 1945 VI 14én

Szomorú idők bizony ezek a Bízontalan napok Sok
 mindent besszélnek és semit nem tudunk a Sórsünk
 hogy fog fordulni jora rosra 1945 VI hó 14én este 6 ora

Dijonban kerül a füzetbe az *Ott, ahol zúg az a négy folyó két strófája* 1945. június 9-én, majd két népies műdal, a *Nádi veréb nem száll fel az égig*, valamint a *Megérett a csongorádi cseresznye*. Mindkettő alatt megjegyzés: „Breszláui emlék eszt dalóták a fiuk 1944 XII hó 6án”, illetve „Breszlaú emlékek ezek 1944 XII 10”.

A Dömötörtől kapott „Recet Beréttésztahoz” – a másoló minden alkalommal következetesen kihagyja a p-t a recept szóból – a következő: „Nyers krumpelit le reszelni és eben a krúmpli lében egy kis zsirt vagy tejfelt tenni egy kis sot és anyi lisztet keverni belle hogy olyan legy[en] mint a palacsinta tészta és a tepszit megkeni és mint a pitét ki sütni frisen fogyasztani.”

1945 szeptemberétől új versíró szövegei kerülnek bejegyzésre. Költőjük, **Fodor Sándor**, saját kezűleg írta be szövegeit, sőt magyarországi lakcímét is Szabó noteszébe: Kiszombor, Tanya 119. sz. Sándormajor. Szövegeit többnyire folyóírással írja, finom, könnyű kézre valló betűi arra vallanak, hogy a toll használata nem volt tőle teljesen idegen a civil életben sem.

Emlékül

I

Elkerültünk messzi távol a hazánktól,
Születől, Testvértől, Kedvestől, Baráttól,
Végig vándoroltunk, fél Európán,
Míg össze találkoztunk a háboru utján,

II

Együtt másztuk a dolmári hegyet⁵,
Az után ástuk a nordheimi völgyet⁶,
Ezt követte nyomon az U-S-A fogság,
Melynek most nyögjük keserves napját,

III

Míg a vonat velünk hazafelé halad,
Ez a sok koplalás emlékünkebe marad,
Hogyha megtalálja bóldog otthonát
Ne felejtse egyik hű –Bajtársát,

Kelt, Majlikám 1945 Szeptember 10-én

Fodor Sándor

⁵ A Dolmar-hegy Thüringiában.

⁶ Bizonyára egy württembergi településre utal, hiszen az amerikai fogságot megelőző időkben Bajorországtól – ahol szintén van hasonló nevű falu – már igen messze jártak.

A verset cifra kis keret szegélyezi, négy sarkában virágdíszekkel. Majd egy szimplább, iskolás emlékkönyvekbe való kis rigmus, ugyancsak keretben, tulipánokkal:

Messze száll a vándor madár,
 Messze száll a gondolat,
 Néha néha gondolj arra
 Ki írta e sorokat

Bajtársad

Sándor

Ezt követi, ugyancsak az ő kézírásával, a „Csak még egyszer tudnék hazamenni” (vagy „Harangoznak a mi kis falunkba”) kezdő sorral falusi zenekarok repertoárján máig szereplő, a hazavágyódástól túlcsonduló, érzelmes katonanóta, majd egy „recet” a borkészítésről, egy pedig „a krumpli tenyésztéshez”, táborig előadás alapján. Ez arra utal, hogy a foglyok szabad idejük egy részét önművelésre, közhasznú tudnivalók egymással történő megismertetésére használták. Nyilván ennek során került a noteszbe különféle élelmiszerek több oldalas kalóriatáblázata mellett a sonkapác receptje, a nyersbőr kikészítésének részletes leírása, sőt még a kérődzni nem tudó háziállatok népi gyógymódja is. Mind-mind olyan ismeret, amit hazájába visszatérve a civil életbe újraintegrálódó foglyok bármelyike kipróbálhatott.

A keltezéssel ellátott versek és magának Szabó Isvának a feljegyzései alapján egyértelmű, hogy a füzet krónikaszerű részét a szerző jóval hadifogságba kerülése után, 1945 októberében kezdte írni. A szerző számára nehézséget okozott a betűvetés, nem folyóírást, hanem nyomtatott kisbetűket használt, többnyire írásjelek, központozás nélkül. A kisbetűket olykor nagy kezdőbetűkkel helyettesíti, a megszokott módon, tulajdonneveknél szinte mindig, valamint egy-egy új noteszoldal elején, de egyébként a legtöbbször minden rendszer nélkül. A magán- és mássalhangzók időtartamának jelölésében következetlen. Emellett fogalmazási nehézségekkel is küzdött, a vonatok, az alany és az állítmány egyeztetései nem mindig tökéletesek. Emiatt szövege a szokásosnál nehezebben olvasható, de semmivel sem nehezebben követhető, mint bármely központozás nélküli mai irodalmi szöveg. Ezért csak a legkritikább esetben egészítem ki egy-egy [szögletes zárójeles] betoldással az eredeti szót vagy mondatrészt. Zavaró tollhibákra (sic!) jelzéssel hívom fel a figyelmet.

A központozás elmaradása miatt, az olvasás megkönnyítése végett a krónika egy-egy lapjának szövegét dupla sorközzel elválasztottam, a dátumokat pedig ugyanilyen oknál fogva félkövér betűkkel kiemeltem.

Isten nevében kezdem meg a katonaságnál

1944 VII hó 26án vonultam be Szegedre és ott tartotak egy Honapon keresztül semi haszon fejébe még csak szabadságra sem engedtek még végre kaptunk 5 napot Ami lejárt **Agusztus 20án** aznap Szegeden bombázás volt és it már szerencsénk volt mert az iskolát amiben szállásolva voltunk találatot kapott. Utána megint bombázták a Hidat és az álmás melet lévő Raktárt és a hozánk közellévő helyjet is ekor másnap ki költöztetek a közelben lévő Rösszkére hát it kezdtünk meg nyugodni és már aszt hitük nem lesz semi abol hogy ki kel menünk Németországba az a csoport amit ara hivatnak be 26-n Julliusban

De sajnos **X ho [helyesen IX. hó] 3 án** bejelentették hogy indulunk 4én Akor civil ruhát postára adtuk és be Raktuk az nap este Szegedi Rokusi álmáson a szállítmány parancsnokunk egy gyalogos főhadnagy volt Bihari Dezső nek hívnák (sic!) sokat volt a parancsnokunk hát az utazásunk többször zavarta a riadok De mindég kitolt a nyílt pajára és szétmentünk a közeliben de olyan szerencsénk volt mindég előttünk bombázot így értünk fel Pestig it egy napot töltötünk de persze 2 szeri riadoval az is elmúlt szerencsésen utána főjtatuk az utunkat Ács kóság fellé az uton jól Kosztóltak szalona volt és lekvárt mnden nap adták délben az összesen 500 voltunk a riadókon kívül jól éltünk a vagonba szalmát is atak befutótunk Ácsra és ott

Már sokan voltak az összes mikor befutót 5000 letünk többnyire tartakékosak (sic!) voltak a tiszték is it oszt 5 csoportra osztotak de úgy ösze keverte minden csoportból volt egy helyen volt egy parancsnok egy Venke ezredes tényleges tiszt volt rémmesen ki akart Németországba [a] jönni hát alig ált meg a mozdonny velünk csak robogot be velünk az országukba Hát végig húzták a mézes mazcagot (sic!) a szánkron mert vételeztek fel Német Kosztot egy álmáson egy egész komiszt nagy vaját mézet és kolbászt hát igazán sok volt amit adtak a s[*y*]ábok és a nyillasok éledtek hogy it nem úgy van mint

Othon mert a Magyaroknál mindenki lop de it lesz enni anyi hogy sok mert it ki adják ami jár de bizony énnekem ojan rosztul éreztem magam miota elhatuk a Magyar földet de a nyilasok így lesz úgy lesz mindég én csak azt hajtotam majd nyugtával dicsérni a napot ami nagyon igaz Magyar példa beszéd és sajnos nekem let igazam. Mert az utazásunk végén mikor odaértünk ott megszemlélt egy német őrnagy ott megkezdték fertőtlenítelek (sic!) mindenkit ami jó volt **szeptember 4től 15 ig** mi még abba vagonba laktunk én az utolsó csoportba

fürödtünk onan gyalog kí egy táborba érkeztünk éjfélkor ot kaptunk regel már az ugy nevezet kafét ami a Németnek az fő eledele de nagyon rosz volt én ugyan keveset ítam belőle egész idő alatt

Hát az ebéd aszt jegyre kaptuk és volt ebédlő is elég jo leves volt és utána na majd a töbi mi lesz hát kaptunk tökéletes megszeccskázot búrgúndi levél volt és egy olyan vékony húst mint egy zsiltepenge később tudtuk meg hogy gép tudta olyan vékonyra vágni persze kényér nélkül mert akkor mondták hogy este kapjuk a kenyeret és a regeli vajt is hát meg is kezdték de tovább is anyi let rendszeresítve körülbelül 3 dekát tet ki ha hideg vacsora 6 deka turo sajt hát így kezdték azután tovább is fogyot még, viszont porcelán tányérba etünk ha let volna mit Utána az elosztó volt és sokat irták be a Nemetek a nevünkkel ez már nem tecet nekünk. Onam (sic!) elvíték Au[g]sburg városba Nagyon össze volt bombázva mert it volt a Messzersmit repülő gyárjuk. Hát egy szép lak tanyába hejztek el rendes

Ágyak voltak oda érkeztünk **21én** Hát az ot lévők már mondták az előtt egy honapal bombázták a várost de szörnyű (sic!) volt össze volt rombolva ami meg ált ház az meg kí volt égetve foszforos bombákkal ablakok ajtok menyezete mind kiégve csak a fal és a kémények áltak még valami tizenötezer halot let és 6 napig éget a Város hát még akkor borzadtunk csak tőle Kedve persze nem let senkinek se (sajnos később át kelet élünk)⁷ Ot oszt kaptunk 4 napot tisztálkodás volt. ot vóltunk 1000 mert a5000 5 csoportra osztoták és mind külön irányba mentek, nekünk az let a parancsnok aki Szegeden volt az úton is ő tart ki és Nagyon rendes ember volt habár ő gyalogos volt nagyon megértetük egymást **25én** kiállítottak benünket és úgy besszét hogy

hogy 6 hetig fog tartani mert lássa hogy mind öreg katona már. Hát kimentünk a tüzelő álsba es bemutatak mindenkit és elkeztek az ágyú nevét es fő részeit mindenűt volt egy tolmács is így monták mega 8per8 légvédelmi löveg a fő részeit magyarul de egy hét után kimutatak a fogukat minden fő részít Németül kelet tanulni hát akkor aszt találták ki hogy az oktatonk nem tud tanítani hát persze nem megy sehogy sem **X hó 2án** kivíték lakni 28[un]kat a tüzelő álsba ot is jo helyónk volt a szálásbol kifojolag a zennivalo az zsirtalan és csak krumpli és megínt a **X hó 9én** lőtünk a nemetekel mink csak lősszeresek letünk **13án** Puskával voltunk lönni Közben levelet lehetet írni megadták a címet is Közben egy hétig még a postára sem adták a levelet

⁷ Nekünk, magyaroknak a kalandozások kora óta baljóslatú város Bajorországban. A világháborúban a szövetséges légiőrő szinte folyamatosan bombázta, nemcsak a repülőgépgyár, de a tengeralattjáró-gyár miatt is.

X ho 15én it kint töltöttük a vasárnapot az álasba **16 án** Majd nem fogjuk letünk a rádiót halgaták egy páran és ők mondták Kápitulált az Ungárn úgy nézték az embert mind kútyát⁸ Mindent visszaszedtek még örültünk hogy hogy haza engednek cserébe németér **18án** változot a világ mert Nagyon szorítótak a Német szóval este úgy kelet mondani mint az iskolások ők már túttak valamit **19én** adtak (tejet persz[e] felezet te[j] volt) **20kán** tudtuk meg a Kormányzó lemondását és a Szálasi testvér mit tervez⁹ 2szor voltunk lönni **21én** megint lőtünk már megszoktuk akik kint laktunk ezen a nap a tisztéseket. Külön veték mert hogy őket joban kel tanulni a töbinél **22 Vasárnap** is ment a gyakorlat most nagyon szorítják a Magyarat

A tanúlással. Mert nekik ünnep az nincs akor mondtuk hogy elvesztik a háborút **23án** megint bombázták a Várost Kemény nap volt Közel nem eset bomba hozánk Volt **26 án** szemle de a német szo gyengén menő szerintük **27.** már a foglalkozás út á[n] gödröt ásatot velünk de persze nem ment csak lassan mink mondtuk nekik hogy Rabszolgák még nem vagyunk **28án** 3órán keresztül riadó volt és később tudtuk meg hogy kitolásból volt az is Hát íjen volt a mi fegyverbarátunk minden felle csak szúrtak rajtunk hát meg is gyűlöltete magát előtünk rendessen. Nem hiába a történelmet ha olvasa az ember tisztába jön mindenel de csak ki használni tudja a másikat és főleg parancsolni aszt szeret és tud de dolgozni aszt már nem **X/31én** Sok gép ment keresztül rajtunk **XI hó első** hát a Mindszentet jól meg

Ünepeltete földet hordtuk sátorlapba hát mondtuk is az áldást rajuk De majd meg is segíti őket majd Visszafogják kapni aszt amit ők adták másnak **3án** volt a vizsga nyol (sic!) sikerült **4én** megint lőtünk 10 lövegenként **5 én** bolondnap volt **9én** esel (sic!) a hó es árkot ástunk **10én** volt hajnalba riadó let **11 en** be kellett a laktanyába menni Most már tudjuk hogy nem fogunk hazafelle meni hanem megyünk az ő Városait védeni hát így hitegetet csalogatot hogy egy réssze majd Magyarorsza[g]ba megy és a határszélre De bizony nem a Magyarhatar felé hanem söt meszeb fogvinni bennünket Mert közben November elejen kaptak postát a Dúnántúlrol és a Pestiek is és volt Egy Makai fiuis és ő kapot a testvérétől sok ujságot és levelet is Pestről És így már tudtam hogy az én levelem nem fog hazameni söt bántot az ügy hogy mint mentek keresztül az én othonomon a front Hát elképzelni ros hogy én tanuljak

⁸ Horthy Miklós kormányzó kiugrási kísérlete: a rádióban október 15-én olvasta fel nevezetes kiáltványát.

⁹ A kormányzó október 16-án mondott le, ekkor került hatalomra Szálasi „nemzetvezető”, s két nappal később elrendelte a teljes mozgósítást.

Németül míkor aszt sem tudom mi van othon Bár mi szerintünk ide ki ne jönne senki mert ez Nép borzasztó ki tolt a menekülttekel hát amit az Isten adrájuk azal a szándékal voltunk Ha közel visznek a határa bizóny Megfogúnk szelelni ők anal Ravaszab nép sőt meszeb vít el **XI ho 16án** elindított Breslauba¹⁰ ez egy szép Város volt nem kapot bombázást adig és minket beosztotak a löveghez de németül nem ment rendesen és ekeztek tanítani Hogy mit kel a tankal csinálni a pánczélőköllel de bizony ha nekünk kel

Az ökölel védenni akor jaj lenne a németnek de ők csak egyik nap a másik után mutata be a harcászatot hol filmen hol gyakorlatba. Hát a dudomány (sic!) az igazán izgatot benünket **XII ho** most is még a Németekkel volt surlodások De ugy el voltunk keseredve hogy jötek levél is és a sok menekült volt a Városba és hangoztatták hogy mijen világ van othon **2án** volt riadó 2orán keresztül **3án** kaptam vissza leveleket amit irtam haza hát tudtam hogy nem kaptak meg de míkor visszajötek mégis roszul eset **5én** beletünk oltva éjszaka nagyon beteg voltam tőle vagy 3 napig így még Nem voltam beteg oltástol

8án egész nap foglalkozás van és közben csomagolás van megyünk inen tovább ahol roszab lesz **11én** voltunk fürdőben nagyon jo fürdő volt utána moziba mentünk el **12 én** indultunk utba a nyugati frontot emlegetik it volt 3 közülünk lemaradt de nem birtak Megszökni és késsőbb visszajötek **14én** az úton sok bombázás Nyoma vanak minden felle **15én** szinten csak a pusztulás van hát it már csak a retentő pusztulás nyomai vanak Hát most már tetőzte a kitolást tényleg a nyugati frontra dóbótte benünket már hogy megérkeztünk és Rakodásnál kétszer volt riadónk előtevaló nap bombázot a városba

Tüzelő álásunk még nincs Kész munka az lesz bőven és Dolog az megy most mutatkozik a Német be csak sijesünk de ők Meg nem fogná[k] sehol sem a múnkát De kitóltunk velük mert mind aszt modták a tolmácsunknak hogy ha annyira tudják hát csinálják meg majd mink ülünk adig de ha nem szolnak hát csináljók tovább be mondták a tisztnek És akor ószt ránk hagyták és rájötek hogy nem lehet ugy ugrasztani ahogy ők akárják Pedig nem volt velünk egy szaki a parancsnokunk De öreg katonák mindegyik hát így volt a lövegeket helyre teni őket es még csak 3 ált és Vasárnap este elkzde storni a környéket Hát jól bemutatkozot

¹⁰ Breslau (régí magyar nevén Boroszló) Alsó-Szilézia székhelye, ekkor még német város volt, három hónapig tartó ostrom után a második világháború utolsó napjaiban foglalták el a szovjetek. A háborút lezáró békeszerződés következményeképpen, mely mintegy 200 km-rel nyugatra tolt Lengyelországot, ma zömmel lengyelek lakják, neve Wrocław.

Ugy elő járóként szép jövő vár ránk ezen a részen Jó heljre dobtak a németek **XII hó 18án** munka az van és azon kivü még este is 2-3 át riadó is volt ilyen helyen bizony nem valami kellemes így jött el a Karácsonyunk Hanaúba anak nyujtotunk lég védelmet¹¹ Hát a **Kar[á]lcsont** is jól meg ridoztuk 4 órán keresztül anyiban volt egy kicsit hogy job volt az ebéd és kaptunk egy K szeretet csomagot cükorka és mézes volt benne és it kostoltam meg a borukat fejenkét 1 deci bor volt **26án** Hát szomorú névnapjaim volt ez elgondoltam hogy ha a Tatával együtt tarthatók volna it meg éhes voltam és még aszt sem dudom (sic!) mi lehet otthon más **29 én** lötünk először ök most estek keresztül keresztsegen Hát vólt is riadalom egy kicsit de később oszt ment Rendessen **30án** a riadók azok élyell napal tartanak most mán Rengeteg bombázások volt éjlnapal Hát most tudja meg

31én Szilveszter sok riadó volt munka az vólt böven de az ebéd az ma is hajába krúmpli volt mint rendesen szokot lenni De is eszembe van mikor úgy főzte a Mama a kis malacznak és meg sem kostóltam pedig olyan szépen nézet it meg a takarmány krumpli meg főzve sorba áltunk érte és örült ha mind a négyet meg lehet enni nem kelet eldobni fellét amit jonak tartotunk i[s] a közepe[n] ojan szag jött k[i] amit mindenek lehet tartani csak ehetonek nem De hát Istenem az éhség nem válogat csak legyen vallami hát a szilveszter nem így volt **Meg kezttük a 1945 évet** délelöt 10 től délután 3ig egy fojtába sokat bombázva környéke Ide miránk nem eset még ez volt a szerencsénk De most nagyon szoritoták eszt a nyugati front környéket éjlnapal

Bent vannak hát nem tudjuk medig fog még így menni **4 én** sokat lötünk szinte füst volt az egész környék Bombáz[ás]tol még éget az egész környék 6án már délelöt 10 től 11ig volt riadó utanna este 6kór lel riadó és fél hétkor elkezdődöt a cirkúsz amilyjent még nem látam sötét volt de utána mikor megkezdődöt a támadás olyan világos volt mint napal szot nm igen lehet érteni csak a nagy Robanások tüzek hült a repesz és bomba mint az eső. De ez a borzalmak estélyje volt. Aszt hitük soha nem lesz vége soha sem **7én** délelöt is sok gép ment keresztül este ujból bombázot minket a tüzek égnek világít a Tűz minden fele útána 3napig éget **8án** hó eset de délelöt 10 től rí[a]dó volt 2 ig **9 én** kin voltunk este és vacsorát főztünk hagyma és

Paprikával jo krúmplis paprikást **12 én** nagy hó eset Mai nap jött parancsba a Szállási köszöntést tanuljuk De bíz mi aszt vártúkk volna hogy egy pár cigaretát vagy cükorkát küldöt volna az új Nemzetvezető de bíz olyan elfelytet (sic!) fiai

¹¹ Hanau német város Hessen tartományban, a brit légierő 1945 elején porig rombolta.

voltunk a hazának nem kaptunk mink semít a hogy át adtak a németekhez ugy bántak velünk mind mikor eladta gazda egy jóságot és aszt mondja sok szerencsét hát így bántak el velünk nem törődöt mí velünk senki olyan mostohák voltunk mink De persze ijjenkor tudják hogy meg vagyunk hát aszt csinálják velünk amit akarnak ugy adnak enni ahogy ők

Akarnak **13 án** töbezer [harci repülő] támadta Németországot 4 órán keresztül **14én** sok riadó volt és 6szor kelet kimenni [a lövegekhez] egész élyszaka fűtkostunk **15én** is nagyon sok gép volt bent a német földön egész január hónap végéig minden nap éjel napal fűtkostunk ki az álásba **Február** hónapba jöt egy Zászlós parancsnok rendet csinálni De csak anyi hasznát vetük hogy a pihenő időnkéből foglalkozót velünk más különben semi becsülete se volt neki sem Eszt ő is tudta mert eleinte nagyon kezdte büntetni a laktanya fogságal de mi be mondtuk neki mert ha riadó volt csak ki kelet menni és a szálásunkat ugy sem lehetet elhagyni mert Álandóan tüzkésznek kelet lenni és utoljára már egész

Rendes fiú let belöle Februar[t] is megkezdtük munka az megy ünepen meg biztosan dólgozni kelet Hát azért hogy ehora teror legyen aszt sohsem gondoltam volna mert hogy emlegete a nemet rádió hogy az Orosz így úgy csinálja a templommal mert hogy raktárnak behasználta Az ők voltak és hogy az iskolást [helyesen: iskolások] a templom hejet holmi dobszó mellet nagy győzelmi mámort tanúltak hamajd ők lesznek Europa úrai a fiatalság így tanúlt az öregeket és a félkezűk és lábúakat nyomorékok meg a páncéloköllel hogy kel ki lönni a pánczélóst szoval a nyomorékökal eszt tanítoták akik[et] meg nem lehetet be számítani embernek vagy futó árkot taníták ásni őket az ugy nevezet bizalmi párt emberek ezek voltak

a kémek és besugok és ugy a nép közt éltek hogy nem is túdták hogy ki a bizalmi spicli akik még a papók prédikációát is elenőrizték és ha valamit is észre vetek hogy talán a háború befel[je]zését csak példázot rá akor könnyen oda fűtot a párt autójára és elviték a papot hogy sohasem került vissza így már a pap előre le írta átdolgozot mindent és csak olvasta fel a zó széken mert ít nyúgat német orsz[ág]ban nagyon is vallásos a nép de csak Aszonyok mehetnek mert a lányok is pártba járnak esha mást nem notát tanúlnak és a templomba esetleg a korai mísére me[r]t önán fűtot már az egyletükbe és az iskolákba a keresztet leszedték és Hitler és társai voltak [a falra] akasztva szoval nyomás az nagy volt A termelöt is meg kötöték de azért ők sem éhez tek mert aki aval dolgozik aszt megkoplaltatni nem lehet bár hogy rá szabják is It a németeknél roszab a jegy rendszer mind Nálunk volt mert ők még egy kiló almát sem sem adnak el Náluk

minden az álamé De viszont az meg van hogy ami jár úgy Rúhába vagy enni valoban aszt meg kapja és feketén nem lehet kapni mert aszt ami jár feningekér meg kapja és úgy sem kap pénzcért semit és a pénzcüknek nincs értéke meg félnek is de azért ékszerért élelemért és ha fő ha dohány pénz ja cigaretájért sok mindent adtak mert a katona vagy civilnek is csak két cigaretát adtak

És más külömben Nagyon dohányosak voltak elszívták volna 50nek is sőt még a nők nagyon dohányoztak, Hát ez volt a szerencsém anak a szenvedélynek nem voltam rabja elég voltaz éség elen küzdenni nélkülözni ne hogy még dohányt is Nékülözni kelet volna. Hát így volt szomorú sorsunk volt Nekkünk Németországban is mikor mind katonák voltunk de mikor a fogságnak a panaszos kenyért etük az is bajos volt Mert aki szegény az marad mind még ha fogságba kerül is Mert miután **Március 25én** az Amerikai hadsereg meg szálta azt a hejségét minkket meg Magyarokat elengetek hogy mehetünk szabadon Ara amere már meg is száltak és az a púsztlás amit véghez vít persze az oda való fogjok csinálták De persze később össze szedték Minden fogjot és drot közé teték őket is

Ha civil volt ha katona volt és persze nem is számítot az sem mint mink számítottuk hogy a Magyarokat külön fogják kezelni de sajnos nem let külömbség Köztük akor milyen nemztiségü is volt Először is **Áprílús 2** kerültünk Vorsban [Wormsba]¹² hát it bizony bemútatkozot a fogságunk kezdetén bizony má azér a kis léért amit ot kaptunk és két három koczka cibak volt de ezért kellett legaláb 2-3 órán keresztül [sorba állni] és pedig minden holmival úgy mint a csiga hogy a házát vízí mert ot lehetet hagyni egy percig sem mert ellopták rögtön még a feje alol is ellopták éjel ha nem vigyázot nagyon rá Mert bizony nagyon sóknak csak egy kis kabátja volt

Meg és aban a hídegben az elkényszeredet ember mindenre képes és ha meg zavarodot és nekiment a drotnak hát egyszerűen le lőték mind a kútyát Napal meg körben jártuk a drotón és mijen borzasztó volt mikor Rá került a sor és nem adtak semit csak végig vágtak a bótal rajta el sem akartam hínni mikor ijen séta után a Kocsis Barátomra csak rá mordúlt és lögték ki a sorból de az volt a rossz hogy semí büne nem volt csak szinte kéjelget az Amerikai hogy fájo szível nézet vissza a kis ennivalora amit ő még aszt sem kapta meg. Ez volt az első rossz helyünk

¹² Város Németország nyugati részén, a szövetségeseik 1945. februári és márciusi légitámadása után már romokban.

De még is egyszer letelt és 8 nap után vagonba raktak és elmentünk egy drot közé ez Csalon [Chalon] nevű Franczi[a] Városba it még az út ról a vagomba is vólt még egy meg próbáltatás nem volt vízünk sem Ugy kelet szenvedni mikor Salonban értünk it jól kaptunk enni voltunk [Április] 14 től 17 én mentünk ki kis Salonba az let egy Magyar lágerbe De elején túrhető volt később nagy sokat éhezünk Mert mikor felkeltünk bizony szédült mindenki Ez a szenvedés bizony soká tartot it értük a Háború végét mi persze aszt gondoltuk hogy majd haza megyünk it csalodtunk

fojtatás

[A következő oldalon szakszerű recept, hogy miként kell házilag nyers cukorrépából cukrot főzni, alatta keltezés: „1945 IX hó 25 én Majlikán”. Majd a lap túloldalán folytatódik a tintaceruzával írt krónika.]

Az amerikaiakban közben föl hogy 250es csoportokba megyünk de nem tudtuk hová persze mindanyian csak haza de csak később túdtuk Meg hogy munkára mentünk it persze megint volt későbbi találkozáskor hogy volt a kinek nagyon jó ment dolga. Mert a munkában menőket úgy ösze keverték engem ot hagytak egyedül az én Barataim külön mentek ojan rossz érzés vólt a kop. De később SZEPTmber hónapban össze találkóztak mindanyian és elbeszélgetük hogy mint ment dólga hát it bizony az Enni való az gyenge volt nagyon ír is aligtúdtunk járnai már it is elkezték

Szedni hogy megint haza megyünk Reméljük is hogy most megint haza fellé visz az út már talán XII most nem fogunk csalodni hát bizony már 7 hónap után igazán szép volna fogságból meg szabadúlni hogy mit találunk othon

Hát csak az Isten adja hogy minden bajtárs

Meg találja aszt a kit oda haza hagyot

Szíves megemlékezéssül az én Kocsis bajtársamnak. Szabó István címem ez Csanádpallota. P. ugar tanya 369 szám

A krónikához szervesen illeszkedik, hangulatát felerősíti a táborigyűléses visszaemlékezése a fogolyélet kezdetére.

945 X/11

Vormszi Emlék

I.

Amikor meg értük a háboru végét
Vormszba is gyűjtötték a fogjok egy részét,
Gyarapodtunk egyre nőtt a fogjok száma,
Kicsi lett a tábor mi nekünk lett szánva

II.

Vormsz a hadi fogjok keserü probája,
Hogy ha reá gondolok, fáj a szívem tája,
Zuhogó esőben, éhséget el túrve,
Fogvacogva néztünk, föl a magas égre

III.

Kérve kértük Istent, szabadítson már meg
Hisz nem követtünk el semmijen nagy vétket,
Nem öltünk mi embert semmit nem raboltunk
Még is szomorura fordult a mi sorsunk.

IV.

Vormszban nagyon kevés enni valon éltünk
Vizet is a németek vitték el előlünk,
Csak akkor enyhült meg egy kicsit a helyzet
Mikor víz tartájból kaptuk már a vizet,

V.

Amikor így végre több vízhez jutottunk
Egy kis mosdotálba meg is mosakodtunk
Őrültünk hogy végre moshattuk a piszkot
Ami a kezünkre bizony lerakodott,

VI.

Nappal az éjszaka vólt a fogjok réme,
Sátor nélkül aludt azoknak nagy része
Ezért a nap multát sokan busan nézték
Szivszorongva várták a keserves estét,

VII.

A kinek volt lapja, felverte a sátrát,
 A kinek meg nem vólt tartotta a hátát,
 A mikor az eső éjjel esni kezdett,
 S úgy itatta lassan fel az eső vizet,

VIII.

Míly nehezen vártuk éjszaka a reggelt,
 Láttuk dideregni a sok fázo embert
 És mikor keleten derült az ég alja,
 Felkeltek a fogjok, fekhelyükről sorban,

IX.

Neha az öröknek fegyvere eldőrdült,
 Ijenkor egy fogoly jobb létre szenderült,
 Tiltás ellenére a tilosba tévedt,
 Ezzel véget is ért számára az élet,

X.

Amikor vormsz nevét mondja ki valaki,
 Testemet a hideg veríték veri ki,
 Olyan rossz emlékek fűződnek nevéhez
 Hogy ha én ezt hallom már az égre nézek,

XI.

Hállát adok érte mind anyiszor Atyánk
 Hogy véget ért Vormszban a mi kálváriánk,
 Inségben nyomorban meg őriztél minket
 Ezért holtig áldunk dicsőitün[k] Téged

Emlékül

Bajtársa Fodor Sándor

Ezután a már korábban említett kalóriatáblázatok és közhasznú ismeretek következnek, majd két, gépjárművet ábrázoló gyermekrajz, nyilván már az olyan yira áhított szabadulás utáni otthoni hónapokból, évekből.

Az utolsó oldalon ceruzával, határozott, kemény kézzel írt feljegyzés, olyan személyé, aki a katonakönyv tulajdonosához hasonlóan, csak olyankor néz íróeszköz után, amikor az már elkerülhetetlen:

„Kocsis János ót hatam
 1 nagy kabátot,
 1 eső köpenyt,
 1 pár fehér zoknit,
 1 fehér tőrülkőzöt
 1 zöld nadrágot,
 1 also nadrágot,
 1 felső inget.
 Szabó István nál
 tanya 369 szám
 Csanádpalota
 Csanád Megye”

Ez sejtetni engedí, amiről egyelőre mit sem tudunk, hogy ki által (s talán azt is, hogy miért) került Szabó István notesze a Bácskába. Hogy ki volt Kocsis János, és visszament-e a Csanádpalotán hagyott holmijáért, nem tudjuk, de tudván az akkori állapotokról, különösen a Délvidéken, ez erősen kétséges.

A könyveknek, akárcsak az embereknek, sorsuk van – a katonakönyveknek is.

We Are Not Slaves Yet

A Soldier's Notebook about the End of WW II and on being an American War Prisoner

In recent years there has been an increasing interest towards a specific form of folk literacy, the hand written soldier's log. The writer of such a log which appears as the subject of this paper, together with his companion-in-arms, suffered the ordeals of German warfare in the last few months of the Second World War. Subsequently, as an American war prisoner, he noted down in the form of a chronicle the inhuman treatment he had experienced. His log also contains poems by his two companions grieving over the hardships of captivity, patriotism, homesickness and longing for the family. Both the chronicle and the poems make valuable documents on the reality, culture and history of a period not yet fully uncovered.

Key words: folk literacy, soldier's log, Second World War, American war prison, chronicle, poems

Robovi još nismo

Jedan vojnički notes o kraju Drugog svetskog rata i američkom ratnom zarobljeništvu

U zadnje vreme se sve više pažnje posvećuje vojničkim rukopisima, koji čine specifične izražajne oblike narodne pismenosti. Vlasnik vojničkog notesa, predmeta ovog rada, pod silom okolnosti bio je prinuđen da u društvu svojih vojnih drugova propati zadnje mesece vojnih manevara Drugog svetskog rata u Nemačkoj, zatim nemilosrdni tretman američkog vojnog zarobljeništa, te je svoja iskustva i ovekovečio u vidu hronika. U njegovom notesu su sačuvane i dve pesme koje izražavaju patnju usled surovih uslova zarobljeništa, ali i ljubav prema otadžbini i tugovanje za domom i porodicom dvojice njegovih sapaćenika. Sama hronika, kao i obe pesme predstavljaju vredne kulturnoistorijske dokumente i svedočanstva za spoznaju stvarnosti iz jednog istorijskog perioda koji sve do današnjeg dana još nije istražen u potpunosti.

Cljučne reči: narodna pismenost, vojnički notes, Drugi svetski rat, američko vojno zarobljeništo, hronika, pesme

Beérkezés időpontja: 2016. január 16.

Közlésre elfogadva: 2016. február 19.

Máté Zsuzsanna

⋮ Szegedi Tudományegyetem, JGYPK, Művészeti Intézet
 ⋮ mate.zs@vnet.hu

DANTE *COMMEDIÁJÁRÓL* ÉS MADÁCH *TRAGÉDIÁJÁRÓL* – AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ KUTATÁS FELŐL

*Dante's Commedia and Madách's Tragedy, from the Aspect of
 Comparative Research*

*O Danteovoj Komediji i Madačevoj Tragediji – iz perspektive
 istraživača komparatiste*

A *Commedia* és a *Tragédia* jelentőségét, a babitsi értelemben vett ’örök modernségét’ igazolja Dante esetében az elmúlt század, illetve Madách esetében az elmúlt bő másfél évszázad értelmezés- és hatástörténete, valamint főműveik művészetközi kapcsolatainak lenyűgöző nagysága. Mindkét művet a végső kérdések, egyfajta válságtudat és szimbolikus, világnézeti, életbölcseleti, erkölcsi feleletadások feszítik, miáltal olyan kommentálássorozatra készítetik az utókort, illetve olyan erőteljes inspiratív hatással bírnak a különböző művészetek képviselőire, mely tendencia napjainkig ível. A tanulmány a két mű értelmezés- és hatástörténeti párhuzamai mellett további, szintetizáló jellegű komparatiztikai összevetésekre vállalkozik.

Kulcsszavak: összehasonlító kutatás, hatástörténet, hermetikus filozófia alapelve, művészetközi kapcsolatok, illusztráció

Babits Mihály 1912-ben fejezte be Dante *Infernójának* fordítását, egy „inkább gyönyörűséges, mint fáradságos munka eredményé”-t (BABITS 1986: 567). 1920-ban így folytatta fordítói vallomását a *Divina commedia* következő részéről: „jelen fordítás készítője a *Purgatórium*-ot szerette a legjobban...” (BABITS 1986: 569). Majd két év múlva így vallott a *Paradicsom* fordításáról: „A feladatnak talán legnehezebb része épp a *Paradicsom*, nemcsak súlyos, filozofikus tartalmánál, hanem a Zene és Szárnyalás azon magasabb igényeinél fogva is, melyeket a fordítóval szembeállít” (BABITS 1986: 571). Mi sem természetesebb egy „poeta doctus” fordító esetében, hogy e nagy munka több mint tíz éve alatt és utána is még két évtizedig, egészen 1940-ig ívelően, több tanulmányon keresztül magyarázta, értelmezte, önmaga és a Dantét olvasók számára

is a magyar nyelven általa tolmácsolt szöveget, a hermeneutikai viszonylatok valamennyi formájában résztvevőként. Legalábbis, ha a „hermeneutika teljesítményét” alapvetően mindig egy másik „világból” származó értelem-összefüggés áthozatalaként fogjuk fel a „saját világunkba” (GADAMER 1990: 11). A sok közül (SZABÓ T. 2003) az egyik, 1929-ben megjelent tanulmányából, a *Dante és a mai olvasó* címűből idézem gondolatát e mű ’örök modernségéről’. Ebben nemcsak a „világ egyik legnehezebb költőjé”-nek tartja Dantét és fő művét, hanem, ahogy azt *Az európai irodalom története* című 1934-ben megjelent könyvében is írja, egyúttal a „világirodalom legnagyobb költeményé”-nek (BABITS 1934: 175–180) véli és egyben a „leglíraibb”-nak is: „És semmi sem cáfolhatná meg jobban azt a babonát, hogy a leglíraibb spontánság nem férhet össze a legtudósabb és legművészibb komplikáltsággal, mint éppen a Dante példája, aki talán a leglíraibb mélységű költő a világirodalomban. [...] az egész világot a saját életének szemszögéből nézi, annak minden gazdagságát, sőt azon túl minden képzelhető mennyet és poklot is legmélyebb vágyain és indulatain keresztül, mintegy csak a saját életének, sőt szerelmének hatalmas illusztrációját és szimbólumát éli át és állítja elének. [...] Dante csakugyan minden régi nagy szellem közt a legkülönösebb viszonyban áll ehhez a mi korunkhoz: senki közelebb, és senki távolabb! Értői számára örök modernül hat” (BABITS 1978).

A filozófiához is igen közel álló Babits néhány évvel korábban, 1923-ban ekképp írt Madách fő művéről, kivételes jelentőségéről és mindenkori aktualitásáról a *Nyugarban*: „Madách költeménye az egyetlen igazában filozófiai költemény a világirodalomban. Dante, Goethe és mások verseiben a filozofikum csak eszköz, és nem cél; az eszme csak szerény szolgája színeknek, érzéseknek. Madáchnál színek, érzések szolgálják az Eszmét [...]. Ez filozófia, mert kritika, felül a századok hangulatain; világkritika [...]. Száz esztendeje, hogy Madách Imre megszületett, olvasd újra művét, s úgy fog hatni reád, mint valami véres aktualitás: korod és életed legégetőbb problémáival találkozol, szédülten és remegő ujjakkal teszed le a könyvet” (BABITS 1923: 170–172). Babits Mihály a mindenkori befogadó számára hangsúlyozza a két mű ’örök modernségét’.

A *Commedia* és a *Tragedia* jelentőségét, ebben a babitsi értelemben vett ’örök modernségét’ igazolja Dante esetében az elmúlt szűk hét évszázad, illetve Madách esetében az elmúlt bő másfél évszázad értelmezés- és hatástörténete. Mindenkori aktualitásukat pedig két évforduló erősítette meg: Dante születésének 750. (2015-ben) és Madách halálának 150. évfordulója (2014-ben). Mindkét művet a végső kérdések, egyfajta válságtudat és szimbolikus, világnézeti, életbölcseleti, erkölcsi feleletadások feszítik. Ezáltal olyan kommentálássorozatra készítettek az utókort, melynek mennyisége, akár a hatalmas méretű könyvtárnyi Dante-irodalmat, akár a kisebb könyvtárnyi méretű Madách-irodalmat

tekintjük: lenyűgöző. A Madách-irodalom kisebb ugyan a danteihoz képest, mégis a legnagyobb abban az értelemben, hogy nincs még egy olyan magyar irodalmi mű, melyről ennyi értelmezés, vizsgálódás történt volna vagy akár olyan, amelynek ilyen nagyszámú és ennyifajta művészi feldolgozása, átvitele történt volna Magyarországon, vagy amelyet ennyifajta idegen nyelvre lefordítottak volna. Dante szellemi örökségének ápolása, ahogy országokat átfigó, úgy Magyarországon is igen jelentős. Bizonyítja ezt az egyik oldalról a magyar dantisztika kétszáz éves hagyománya, Péterfy Jenő, Szász Károly, Kaposi József, Fülep Lajos, Babits Mihály, Koltay-Kastner Jenő, Bán Imre, Kardos Tibor, Szauder József munkássága, illetve az elmúlt két évtizedben Kelemen János, Pál József és Szabó Tibor nemzetközi szinten is elismert Dante-kutatásai, könyveik sokasága, valamint a Magyar Dantisztikai Társaság immáron egy évtizedes koncepciózus működése. Az olvasatok, értelmezések nézőpontjainak sokszínűsége pedig, újabb és újabb diszciplínák felőli analizálást és interpretációt tesz lehetővé mindkét mű esetében, így filológiai, irodalomtörténeti és -elméleti, teológiai, filozófiai, nyelvfilozófiai, kultúrfilozófiai, etikai, esztétikai, komparatistikai, szimbólumkutató (stb.) megközelítést egyaránt szorgalmazott, a múltban és a jelenben. A gazdag kommentáló-értelmező irodalom a *Commedia*, illetve a *Tragédia* folytonos újraértelmezésének potencialitását, a mindenkori „másképp-értések” nyomán született interpretációk kimeríthetlenségét bizonyítják. Babits szavaival: örök modernségüket, aktualitásukat. Gadamerrel folytatva: mivel az újabb és újabb olvasatok során a nagyszerű műalkotások a „változó feltételek mellett mindig másként” mutatkoznak meg, miáltal a „mai szemlélő nemcsak másképp lát, hanem mást is lát” (GADAMER 1984: 213, 115, 212).

A kommentáló irodalom nyilvánvaló nagysága mellett Dante *Commediája* és Madách *Tragédiája* közötti párhuzamokat vizsgálva primordiális kérdés-ként tehető fel, hogy vajon Madách ismerte-e Dante fő művét. Biztosra vehető, hogy a *Tragédia* alkotója olvasta az *Isteni színjátékot*, hogy milyen nyelven – olaszul, németül vagy mindkettőn – pontosan nem tudjuk, hiszen bár Madách Imre tanult olaszul, könyvtárából mégis egy német nyelvű, bécsi megjelenésű, 1826-ban kiadott Dante-kiadás ismert (SZŰCSI 1915: 5–28). A Madách házában nevelkedő unokaöcs, Balogh Károly fia is a dantei főmű ismeretét tanúsítja: „Dante német nyelvű kiadását még Atyám is látta” (BALOGH 1934: 88).

A másik alapkérdés a párhuzamokat illetően, hogy felfedezhetőek-e konkrét nyomai a dantei hatásnak *Az ember tragédiájában*? E kérdést természetesen már több Madách-kutató is feltette, ennek áttekintését nyújtottam korábbi tanulmányomban (MÁTÉ 2015: 43–55). Összegzőképpen néhány sarkalatos véleményt emelek ki az összevetésekből. Egy könyvnyi terjedelmű, 1936-ban megjelenő

összehasonlítás Vidmar Antalé, melynek nagyobb része a *Tragédia* elemzéséről szól. A *Tragédiát* olasz nyelvre fordító Vidmar Madách Imrét mint egyértelműen Isten-kereső és megtaláló embert méltatja, mely Dantéval való összehasonlításának legfőbb ívét adja. Közös sajátosságként a két mű szimbolikusságát és abszolút időszerűségét, örök aktualitását emeli ki, valamint azt, hogy Dante és Madách „emberi életük kimondhatatlan szenvedései után egyformán eljutottak ahhoz az emberfeletti tudathoz, amely az Isten megismerése felé vezeti őket [...], és mindketten méltó prófétái ennek az eszménynek” (VIDMAR 1936: 4–6). Az összevetések recepciótörténetében kitüntetett a 19–20. század fordulója, a hatás jellegére vonatkoztatva háromféle válasz-variációval is találkozunk: 1897-ben Morvai Győző konkrét rokonságot lát a két mű között (MORVAI 1897), míg 1900-ban Alexander Bernát ezt jelentéktelennek véli: „Elmélkedő költői hajlamainak Dante megfelelt, de konkrét hatása művére egészen jelentéktelen” (MADÁCH I. 1900: 322). A harmadik vélemény a költő fiáé. Madách Aladár írása, a *Lélektani elemek az Ember Tragédiájának főalakjaiban* című, 1899-ben, a Rejtelmes világ nevű rövid életű, spiritiszta folyóiratban jelent meg, és 2001-ig ismeretlen maradt. Elfeledett tanulmányának egyik gondolatföredéke szerint azokba a „világköltemények”-be véli beilleszthetőnek Dante, Goethe és Madách Imre fő művét, melyekben „működik azon együttérzés, mely szerint az emberben megnyilvánuló világ vagy mindenség microcosmos, az egész világgal, vagyis nagymindenséggel, macrocosmossal egynek érzi magát, mert lényegileg csakugyan egy. [...] Az ilyen művek a valódi világköltemények.” Gondolatát nem részletezi tovább, helyette a címben jelzetten egy pszichológiai összefüggésrendszer fejtegetésébe merül (MADÁCH A. 2001: 128–144).

Dante *Commediája* a konkrét párhuzamok tekintetében valóban csekély rokonságot mutat a *Tragédiával*. A 20. század második felének Madách-recepciójában a két mű párhuzamba állítása elsősorban műfaji hasonlóságukból, az emberiség-költemény, illetve a drámai költemény műfaji sajátosságaiból eredeztethető. A Madách Aladár által éppen csak megsejtett „egy minden – minden egy”, az ’emberi microcosmos ugyanaz, mint a macrocosmos’ elve alapján felállítható összehasonlítás azonban továbbgondolhatóan bizonyult, hogy azt már hivatkozott tanulmányomban részleteztem (MÁTÉ 2015: 43–55). Madách Aladár, általa meg nem nevezetten, a 19–20. század fordulóján a spiritizmusban már ’popularizálódott’ hermetikus filozófia axiómájára, az „egy minden – minden egy” építi a „világköltemény” megnevezést. Eredendően a *Hermész Triszmegisztosz*-i hagyomány hermetikus filozófiai tétele ez, mely a 3. században Plótinosz tanaiban is nyomot hagyott: az Egyisten emanációja, kiáramlása a világ, a minden; illetve minden individuális lélekben az egész világlélek jelen van gondolatköre révén (PLÓTINOSZ 1986). A plótinوسي neoplatonizmus

pedig rokonítható a keresztény Szentháromság-felfogással, melynek hármasságára, annak 'skolasztikus tektonikájára' építi Dante fő művét (FÜLEP 1921: 18). Később, a 15. században az eredeti hermetikus filozófiai szövegeket a reneszánsz kori neoplatonisták, Ficino és Mirandola fordították le és értelmezték, „s e gondolatok jelentős inspirációt jelentettek a reneszánsz egy fontos ideológiája, az ember nagyságáról és nemességéről vallott felfogás kialakulása során is” (PÁL 1995: 561). A hermetikus hagyomány reneszánsz filozófusai nemcsak természettudósok, hanem a kor ismert asztrológusai, mágusai is voltak, olykor jövőbelátó és 'ördögi' képességekkel. Tevékenységük hatása nyomán – az egyház üldözésének is köszönhetően – a hermetikus gondolkodás egyre inkább okkultabbá, szimbolikusabbá, enigmatikusabbá vált, majd követőik később természetes módon kerültek szembe a felvilágosodás racionalista irányzatával. Madách kedves könyve Alexander Humboldt *Kosmosa* volt a *Tragédia* írását megelőzően, melynek természetfilozófiai holisztikus felfogása erőteljes hasonlóságot mutat a hermetikus filozófia ezen kiemelt tételével. 2013-as monográfiámban kifejtettem a hermetikus filozófia elveinek, mint egység-elvnek az érvényesülését Madách *Tragédiájában* (MÁTÉ 2013: 453–459). Az 'egy – minden, minden – egy' és a 'mikrokozmosz ugyanaz, mint a makrokozmosz' alapvetően hermetikus filozófiai tétele (PÁL 1995: 71–96) alapján, véleményem szerint többféle analógia is meglátható a két mű között: Dante egyetlen látomása, annak hét napig, 1300. április 7-e nagycsütörtökjének alkonyától, április 13-áig, szerda délig tartó, örök pillanata a lélek minden lehetséges túlvilági szféráját átfogja. Egyetlen látomása felvillantja egyben a megélt életek rendkívüli sokaságát: egyben a mindent. Ugyanúgy Ádám egy álma, álomsorozata az egész emberiség történelmét, a mindent átfogja, a kezdettől a végig, a végtől a kezdetig. Az 'egy – minden, minden – egy' elve itt struktúraalkotó funkcióval bír, mindkét műben. Másrészt, ahogy a *Commediában* a túlvilági szférákon át utazó Dante, mint „egyén magában hordozza az emberi lét teljes formáját, miképpen a legáltalánosabb ember egyben a legszemélyesebb” (PÁL 2009: 19) is. Hasonlóan Ádámmal, aki, mint az első ember, egyben az emberiség jelképes alakja is. Ádám megsokszorozódott álomalakjaiban mindig mint egyén, mint individuum jelenik meg, mégis, történelmi alakváltozatai révén az egész emberiség történelmét átfogja. Harmadrészt ez az elv egy átfogó esztétikai totalitás-minőséget is generál: miszerint egyetlen műalkotás leképezi a mindent. A *Tragédia* mitikus-bibliai alaptörténetbe szövi kora tudományos ismeretanyagát és filozófiai eszméit, történelemfelfogását, valamint az emberi létezés értelmezésének filozófiai alapkérdéseit és válaszvariációit. Ugyanígy ez a sokféleség, a 'minden' leképezése érvényesül az egyetlen középkori, világirodalmi jelentőségű műben, a *Commediában* is. Ismert, hogy ezt a művet a középkor lexikonának is nevezték

(BABITS 1978: 742). A Poklon, Purgatóriumon, Paradicsomon keresztül utazó Dante az egész emberi nem reprezentánsa, ugyanakkor az utazó Dantéba mint szubjektumba zsúfolódik bele az egész végtelen külvilág. Az utazás pedig bibliai allegória lévén a bűntől való menekvés története, mellyel az embert Istenhez kívánja visszavezetni a költő. Ahogy Dante, úgy Madách is, kortársaihoz képest, rendkívül gazdag teológiai, filozófiai (a korra jellemző széles körű) természettudományos, művelődéstörténeti ismeretekkel bírt, és a keresztény vallást (Dante esetében), illetve Madách esetében a kor filozófiai, ideológiai áramlatait, valamint társadalmuk szinte minden aspektusát igen jól ismerték, s mindezt belesűrítették az egyetlen nagy műbe. Ennek nyomán mindkét alkotó fő művéből életbölcsségek, axiómák sora bontható ki.

Mindkét mű hasonló egzisztenciális alaphelyzetből született, s bár fél évezred választja el őket egymástól, keletkezéstörténetük párhuzamossága mégis feltűnő. Akár a *Commedia*, akár a *Tragédia* szimbolikus formájában csak akkor jöhetett létre, amikor Dante vagy Madách már nem volt többé probléma önmagának, amikor egyéni életük megszenvedett mozzanatai – Dante száműzetése, kiszolgáltatottsága, korának politikai zűrzavara, vándorlásának testi-lelki gyötrelmei; Madách börtönéve, válása, betegségei, korai halálának tudata, világnézeti válsága – legfeljebb költői anyag voltak a kezükben. Korukat szemlélve mindketten azt lát(hat)ták, mintha elveszett volna az ember metafizikai rangja, nemessége és méltósága; mintha koruk meghatározó szellemisége elhalványodott volna, így a Szentírás igéi Dante korában vagy ötszáz évvel később a szabadság, egyenlőség és testvériség „szent eszméi”. Ahogy Dante a saját lelkét kozmoszá tágítja, bejárva a túlvilági szférákat, úgy Madách is a saját intellektusát vetíti ki, bejárva a világtörténelem eszmei, ideológiai változásainak főbb korszakait. Koruk politikai és/vagy vallási, ideológiai zűrzavarában, válságtudatuk révén mindketten felismerték, hogy az ember nemeslelkűségének, méltóságának rangja nem lehet kívülről jövő, hanem egyes-egyedül önmagában, saját erkölcsi autonómiájában és tisztaságában van. Dante ezt a kereszténységben, legfőképp a szeretetben találta meg. Madách pedig a küzdésben, s annak elvesztése után egy transzcendens vagy transzcendentált küzdésre biztatásban. Mindketten hittek abban, hogy az emberiség célja valamifajta magasabb rendű élet megvalósítása, s ezáltal a személyességükből fakadó erkölcsiségüket, etikájukat egyetemessé, univerzális érvényűvé formálták, egy „erkölcsi Kozmosz”-szá. Mindkettő költő, fél évezred távolságban ugyan, a maga életének drámáját is megírta, úgy, hogy benne az egész akkori emberiségé tükröződjék; mindkettő az egész emberi nem sorsát szemléltette, úgy, hogy az egyszermind egyéni életük válságait, sorscapánsait is jelképezte. Ahogy Dantét a Beatrice iránt érzett tiszta szerelem az emberi lélek magaslataiba vezeti, az Isten iránti szere-

tet átéléséhez, úgy a *Tragedia* zárójelenetében, az Úrnak a világot újrendező szavaiban is a nő hallja meg az „égi szót” és közvetíti azt a férfi, illetve a világ számára. Mindkettőjük számára a Nő Isten hírnöke. S mindketten figyelmeztetik minden kor emberét, akár Odüsszeusz történetének tanúsága, akár Ádám álmainak tanúsága révén arra, hogy az ember határolt, korlátolt lény, s a tudás megszerzése érdekében nem lépheti át sem az erkölcsi, sem az emberi határokat (MÁTÉ 2015: 43–55).

A másik alapvető rokonság a két világirodalmi mű művészetközi kapcsolatainak nagysága és töretlen folytonossága. Dante halála után már két évvel a kommentátorok hamarosan megkezdik munkájukat, ahogy fél évszázadon belül megkezdődik a költő szellemiségének és főművének a továbbélése is a különböző művészeti ágakban: „Jacopo della Lana 1323 és 1328 között írja magyarázatait a Commediához s 1373 októberében Boccaccio már a firenzei St. Stefano di Badia templomban fejtegeti az Inferno rejtelmét. Firenze példáján indulva más olasz városok is állítanak Dante-tanszékeket s az előadók, az életrajzírók, a fordítók, az utánczók, illusztrátorok, festők, szobrászok, éremkészítők és zeneköltők hosszú sora mind az ő dicsőségét hirdeti, mind őt csodálja, mind neki hódol” (KAPOSI 1911: 2). Hasonlóan, *Az ember tragédiája* első, 1862-es megjelenése nemcsak máig tartó recepciótörténetének kezdetét is jelenti, hanem hamarosan elkészül első illusztrációja is, Than Mór *Ádám az Úrben* című olajfestménye. Ahogy mindkét mű kommentálása folytonos, úgy a különböző művészeti ágakban való feldolgozása, adaptációja, transzformációja is töretlen és szinte felmérhetetlen azon irodalmi, képző-, zene-, színház- és filmművészeti műalkotások halmaza, melyek megszületéséhez hozzájárult Dante, illetve Madách fő műveinek inspirációja. A két mű utóélete reprezentálja a különböző művészetek közötti átjárhatóságot és átviteleket is. Jelen tanulmány keretei között nem foglalkozom az intermediális átalakítás válfajainak, egyik közegnek a másikba való átfordításának részletező vizsgálatával, mivel az összehasonlító művészetkutatás (SZEGEDY-MASZÁK 2007) bevonása meghaladná jelen értekezésem tárgykörét és terjedelmét, csupán jelzem ennek nagyságát, annál is inkább, mivel a *Commedia*, illetve a *Tragedia* hazai művészetközi kapcsolatainak feltárása és összegyűjtése jelenleg folyamatos hazánkban, mind a Magyar Dantisztikai Társaság, mind a Madách Irodalmi Társaság részéről. Eddig három jelentősebb, publikált összefoglalás történt e területen, a magyar művészetközi kapcsolatokat illetően. Kaposi József *Dante Magyarországon* című könyve a 20. század fordulójáig tekintette át a magyarországi Dante-értelmezéseket, és számba vette a szépirodalomban, valamint a különböző művészeti ágakban megjelenő hatásokat (KAPOSI 1911). Szabó Tibor *Megkezdett öröklét, Dante a XX. századi Magyarországon* című könyve nemcsak Dante, illetve fő művének

hatását mutatta be a magyar irodalomban, hanem összegyűjtötte a dantei inspirációt hordozó, hazai képzőművészeti, a színházművészeti és a zeneművészeti alkotásokat is, egyben kitekintve a magyar kultúra, a média, sőt az oktatás „Dante-kép”-ére is (SZABÓ T. 2003). Madách *Az ember tragédiája* című drámai költeményének a legkülönbözőbb műalkotásokban objektiválódott hatását pedig Madách-monográfiám *Százötven éve Az ember tragédiája „bűvöletében”* című fejezete részletezi, a művészi feldolgozások mennyiségét és változatosságát tekintve a legnagyobbak és legszélesebbnek tekinthető, melyet eddig egy magyar irodalmi mű kifejtett (MÁTÉ 2013: 242–288). Ha a *Commedia* és a *Tragédia* művészetközi átviteleinek tendenciáját e három eddigi ’gyűjtemény’ alapján összehasonlítom, megállapítható, hogy mindkét mű esetében a művészetközi átvitek spektruma igen széles, szinte valamennyi művészeti ágon és azok műfajain átívelő és mindkettő igen gyorsan áttevődik a korra jellemző új műfajokra is, például napjainkban a *Commedia Infernója* esetében Sean Meredith 2007-es bábanimációs filmjére vagy Jankovics Marcell *Az ember tragédiája* animációs rajzfilmjére (1988–2011) utalhatunk. Emellett látható egy arányeltolódás is: amennyire hangsúlyozottá vált a *Commedia* zenei feldolgozása a 19. századtól (DOMBINÉ KEMÉNY 2015: 56–67), ugyanez a hangsúlyeltolódás érvényes a *Tragédia* esetében is színpadra állításokat tekintve, az 1883-as ősbemutatótól napjainkig (MÁTÉ 2013: 245–249, 263–271).

Alapvető hatástörténeti párhuzamként regisztrálhatjuk a művészetközi kapcsolatokat illetően, hogy mindkét mű esetében a képzőművészeti feldolgozások töretlen folytonosságot mutatnak, ez nem véletlen, hiszen Dante túlvilági látomását meséli el egy túlvilági utazásáról, míg Madách Imre Ádám álomképeit formálja egy dialogizált filozófiai költeménybe. A látás és a láttatás e művekben alapvető funkcióval bír, éppen ezért kiemelkedő az illusztrációk nagy száma. A dantei univerzum, a fizikai rendszer megjelenítése évszázadokon át kiemelkedő szerepet kapott a *Commedia* illusztrációiban, az egyes pokolbéli büntetések, purgatóriumi vezeklések és paradicsomi látomások megjelenítésével együtt, többek között Sandro Botticellin, Michelangelón, Leonardón, William Blake-en, Delacroix-n, Gustave Dorén, August Rodinen, Salvador Dalín keresztül. 1911-ben Kaposi József – különböző gyűjtésekre hivatkozva – így összegez: „a képről a Biblia után az ő *Commediáját* illusztrálták a leggyakrabban és a leggazdagabban” (KAPOSI 1911: 319–320). Kaposi a 19–20. század fordulójáig még egy szerényebb magyar képzőművészeti „gyűjtést” regisztrálhatott, azonban Szabó Tibor nyomán már számtalan jelentős magyar 20. századi képzőművész citálhatunk a *Commedia* illusztrátoraként, így például Gulácsyt, Szentkuthy Miklóst, Fáy Dezsőt, Gyulay Líviust, Boda Lászlót, Schéner Mihályt, Lajos Ferencet, Cséri Lajost, Törley Máriát, Borsos Miklóst, Kondor Bélát, hogy csak

éppen néhány neves alkotót említsek, és még nem is szóltam az elmúlt négy év-tized ravennai Dante-biennáléinak magyar képzőművész-díjazottjairól (SZABÓ T. 2003: 177–184). *Az ember tragédiája* esetében 1863 óta az illusztrációk máig ívelő folytonosságának a kezdetét Than Mór *Ádám az űrben* című olajfestménye jelenti. Zichy Mihály nevéhez a Tragédia első illusztrációsorozata fűződik, majd a 20. század első feléből megemlíthetjük Haranghy Jenő, Somogyi István, Kákonyi István, Fáy Dezső, Bartoniek Anna, Buday György, Nagyajtay Teréz és Szinte Gábor illusztrációit, a hatvanas évek második felétől Kondor Béla, Szántó Piroska, Würtz Ádám, Martyn Ferenc, Kass János, később Bálint Endre, Farkas András, Farkas Imre és Réti Zoltán műveit. Összességében az ezredfordulóig mintegy 45-féle jelentősebb hazai *Tragédia*-illusztrációsorozatot említhetünk meg (MÁTÉ 2013: 242–288).

Ha a közös halmazra tekintünk, akkor teljes bizonyossággal négy magyar képzőművészt inspirált mindkét irodalmi mű. A két jelentős 20. századi képzőművészt (ezen írás terjedelmi korlátai miatt) éppen csak megemlítem: Fáy Dezső negyven fametszetet készített a *Commediáról* 1928 és 1931 között, élete főművének vélte. A *Tragédiáról* pedig, Vidmar Antal által készített 1936-os olasz fordításban jelentek meg a Fáy-illusztrációk. Mellette Kondor Bélát kell megemlítenünk, aki Dantét és Vergiliust ábrázolta az *Idő múlása* (1963) című olajpasztell alkotásán, illetve a *Tragédiáról* kilenc litográfiát és két rézkarcot készített, feltűnően nagyobb arányban a jövő színeire utalva. A 19. századból szintén két jeles illusztrátort említhetünk meg. Dante és Madách által egyaránt ihletett alkotók egyikének tekinthető Than Mór, akinek képéről Kaposi József 1911-ben ekképpen írt az 1877-es *Pesti Napló* (Ábrányi Emil-féle) tudósítása nyomán: „Than Mór (1828–1899) lefestette Francesca da Rimini-t s egy másik alkotása a Képzőművészeti Társulat 1877-iki téli tárlatán Dante Charon-át abban a pillanatban ábrázolta, mikor a kárhozottakat csónakjába szedi s a késlekedőket evezőlapátjával nógatja sietésre. (Inf. III. 109. sqq.) E vásznakat nem ismerem. Robin (Ábrányi Emil) az utóbbin dicsérte a Charon vad mozdulatában megnyilatkozó erőt s a kétségbeesett szellemek és a vérvörös lángban úszó szennyes hullámok hatásos színezését” (KAPOSI 1911: 321). Érdeemes megjegyezni, hogy Than Mór Madách *Tragédiájából* szintén a halál határhelyzetét emeli ki a már említett 1863-as *Ádám az Űrben* festményén. Az eredetileg igen nagy méretű (173 × 202 cm) olajfestményen a felhők között lebegő három alak középpontjában Ádám van. Ha nem ismerjük a madáchi űr-szín szövegét, a ’pretextust’, csupán e festmény címét, e kép akkor is értelmezhető az (ábrázolt) ember riadtsága, félelme és kiszolgáltatottsága okán, ég és föld közötti helyzetében, egyben megsemmisülése határhelyzetében. A másik jeles művész Zichy Mihály, akinek a *Tragédiáról* készített illusztrációsorozata méltán híres és

narrativitása okán igen ismert (MÁTÉ 2013: 254–262). A Dante által inspirált Zichy-művek száma (egy vagy kettő) eltérően megállapított a szakirodalomban, ugyanakkor éppen az inspiráció dantei és/vagy madáchi feltételezése (is) jelzi e két világirodalmi mű hasonlóságát. Király Erzsébet, az 1900-as évek Dante-kultuszáról készített elemzésében Zichy Mihály 1898-ban készült *Petőfi apoteózis*a című képre hivatkozik, ahol mellékalakként szerepel Dante (KIRÁLY 1997). Azonban nem említi a Zichy egy másik alkotását, *A démon fegyverei*, másként *A pusztítás géniusának diadala* (1878) című alkotását, amelyet a századelőn ketten is Dante-ihletettségűnek vélték, így Péterfy Jenő (PÉTERFY 1903: III. 289) és Kaposi József is. Kaposi – ifjabb Markó Károly, Than Mór és Ipoly Sándor Dante-illusztrációi után – így ír Zichy képéről: „Zichy Mihály (1827–1907), kinek *A démon fegyverei* című óriási vásznan annyi dantei vonást szemléltünk, mikor ez a kép 1878-ban a budapesti Múcsarnokban ki volt állítva” (KAPOSI 1911: 322–323). Zichy monumentális alkotását Szabó Júlia egy tágabb kontextusba helyezve értelmezi: „Zichy saját korát egyre erősebben a Gonosz, a Démon diadala korszakának tekintette, s a byroni, a lemontovi, s a Madách által is megformált ördögöt egyik legmonumentálisabb képe hősév tette. *A Démon fegyverei* vagy *A rombolás géniusának diadala* című festmény a totális destrukció, a századvég válságos történeti korszaka megértésének panorámája” (SZABÓ J. 1985: 46–47). Zichy monumentális alkotása, annak művészi szándékát tekintve „fájdalmas és ijesztő sikoltás”-a (FENYVES 1997: 9–10) valóban rezonál mind – Péterfy és Kaposi által látott – dantei, mind a madáchi művekre, éppen koruk válságtudata, az ördögi erők munkálkodásának bemutatása révén.

IRODALOM

- BABITS Mihály 1923. *Előszó egy új Madách-kiadáshoz (Az Athenaeum jubileumi Madách-könyve számára)*. Nyugat, 16, 2. szám, I. kötet 170–172.
- BABITS Mihály 1934. *Az európai irodalom története*. Nyugat-kiadás, Budapest
- BABITS Mihály 1978. *Dante és a mai olvasó*. = BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok II*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest
- BABITS Mihály 1986. *Az első kiadások előszavai és a fordító megjegyzései*. = BABITS Mihály, *Dante Isteni színjáték*, a szöveget gond., utószót és jegyzetet írta Belia György. Szépirodalmi Kiadó, Budapest
- BALOGH Károly 1934. *Madách az ember és a költő*. Athenaeum, Budapest
- DOMBINÉ KEMÉNY Erzsébet 2015. *Dante hatása a 19. századi zenében*. = MÁTÉ Zsuzsanna (szerk.): „Dante – 750” *Kiállítás és Tudományos emlékülés*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 56–67.
- FENYVES Mária Annunziata 1997. *Zichy Mihály (Születésének 170. évfordulójára)*. Uránusz Kiadó, Budapest
- FÜLEP Lajos 1921. „*Dante (Készülő nagyobb Dante-mű fejezeteiből)*”. Nyugat, 18. szám.

- GADAMER 1984. *Igazság és módszer: Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Ford., utószó Bonyhai Gábor. Gondolat Kiadó, Budapest
- GADAMER 1990. *Hermeneutika. = Filozófiai hermeneutika*. Szerk. Bacsó Béla. FTIK, Budapest
- KAPOSI József 1911. *Dante Magyarországon*. Révai és Salamon, Budapest
- KIRÁLY Erzsébet 1997. *Paolo és Francesca. Dante-kultusz Magyarországon 1900 körül*. Művészettörténeti Értesítő, 1–2. sz. 69–78.
- MADÁCH Imre 1900. *Az ember tragédiája*, jegyzetekkel és magyarázatokkal kiadta Alexander Bernát, Budapest
- MADÁCH Aladár 2001. *Lélektani elemek az Ember Tragédiájának főalakjaiban*. = VIII. Madách Szimpózium. Szerk. Bene Kálmán. Madách Irodalmi Társaság, 2001 (Madách Könyvtár – Új Folyam, 25), Budapest–Balassagyarmat, 128–144.
- MÁTÉ Zsuzsanna 2013. *A bölcsélet átlényegülése esztétikumá – középpontban Madách Imre Az ember tragédiájával*. Madách Irodalmi Társaság, Szeged
- MÁTÉ Zsuzsanna 2015. *Dante Commediája és Madách Tragédiája*. = MÁTÉ Zsuzsanna (szerk.): „Dante – 750” Kiállítás és Tudományos emlékülés. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 43–55.
- MORVAI Győző 1897. *Magyarázó tanulmány „Az ember tragédiájá”-hoz*. Szerző kiadása, Molnár Mihály könyvnyomdája, Nagy-bánya
- PÁL József (szerk.) 1995. *Hermész Triszmegisztosz, Aszklépiosz. = Hermetika, mágia*. Ezo-terikus látásmód és művészi megismerés. Szöveggyűjtemény. Szeged, 71–96.
- PÁL József 2009. *Dante. Szó, szimbólum, realizmus a középkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- PÉTERFYL Jenő 1903. *Összegyűjtött munkái III*. Budapest
- PLÓTINOSZ 1986. *Az Egyről, a szellemről és a lélekről. Válogatott írások*. Fordította és a jegyzeteket írta Horváth Judit és Perczel István. Európa Kiadó, Budapest
- SZABÓ Júlia 1985. *A XIX. század festészete Magyarországon*. Corvina Kiadó, Budapest
- SZABÓ Tibor 2003. *Megkezdett öröklét. Dante a XX. századi Magyarországon*. Balassi Kiadó, Budapest
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály 2007. *Szó, kép, zene. A művészetek összehasonlító vizsgálata*. Kalligram, Pozsony
- SZÜCSI József 1915. *Madách Imre könyvtára*. Magyar Könyvszemle, 5–28.
- VIDMAR Antal 1936. *Dante és Madách*. A budapesti Pázmány Péter Tudomány-Egyetem Olasz Intézetének kiadványai, Budapest

Dante's Commedia and Madách's Tragedy, from the Aspect of Comparative Research

The significance of *Commedia* and *Tragedy*, their ‘eternal modernity’ according to Babits, has been proven by the nearly seven centuries, in Dante’s case, and over a century and a half in Madách’s case, of literary interpretation and influence, as well as the fascinating greatness of their masterpieces’ connections across the arts. Both works are strained by ultimate questions, certain crisis awareness, and a search for symbolic, ideological, philosophical and moral answers. Thus, they compel future generations to a series of comments, i.e. they bear such strong inspirational influence on representatives of various arts that this tendency reaches into present times. The study ventures

into drawing parallels in interpretation and influence between these two works, as well as further into synthesizing comparative studies.

Key words: comparative study, influence, principle of hermetic philosophy, connections across arts, illustration

*O Danteovoj Komediji i Madačevoj Tragediji – iz perspektive
istraživača komparatiste*

O značaju Komedije i Tragedije, o njihovom „večnom modernizmu” u Babičevom smislu reči, svedoče istorija interpretacije i uticaja u toku zadnjih nešto manje od sedam vekova u slučaju Dantea, odnosno nešto više od veka i po u slučaju Madača, kao i impozantna veličina interartističkih veza njihovih najvažnijih dela. Oba dela se nalaze pod naponom definitivnih pitanja, neke vrste svesti o krizi i traženju simboličkih, ideoloških, ontoloških i moralnih odgovora, koje svojim uticajem motivišu novije generacije na serije komentara, odnosno poseduju snažnu inspirativnu moć na predstavnike različitih umetnosti, čija tendencija doseže sve do današnjih dana. Studija pored povlačenja interpretativnih i uticajnih paralela između dva posmatrana dela, pokušava da izvrši i dalja poređenja sintetizirajućeg i komparatističkog karaktera.

Ključne reči: komparativističko istraživanje, istorija uticaja, osnovni princip hermetičke filozofije, interartističke relacije, ilustracija

Beérkezés időpontja: 2016. február 5.

Közlésre elfogadva: 2016. február 23.

Roginer Oszkár

... Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola
... Joint Degree Sociology MA: Sveučilište u Zadru – KFU Graz
... rogoxar@gmail.com

SAJTÓSZABADSÁG, FELÜGYELET ÉS CENZÚRA(MENTESEÉG) Zentai kisperiodikák 1945 és 1992 között

II.

Freedom of Press, Supervision and Censorship (Exemption)
Little periodicals in Senta between 1945 and 1992

Sloboda štampe, nadzor i (ne)cenzurisanost
Periodične publikacije kratkog veka u Senti između 1945. i 1992.

A tanulmány olyan kisperiodikákkal foglalkozik, amelyek 1945 és 1992 között jelentek meg Zentán. Kisperiodikának nevezem azokat az irodalmi szövegeket (dráma, líra, próza) is tartalmazó lapokat, amelyek művelődési és művészeti orientáltságúak, de csak helyi terjesztésűek voltak, és csak rövid ideig jelentek meg. A lapok közül több is csak egy vagy két évig jelent meg (*MI, Ifjúsági Közlöny, Scarabeus*). Ugyanakkor voltak olyanok is, amelyek csak egy, két vagy három számot értek meg (*Tribina, mi, Hm...*). A kutatás arra összpontosít, hogy miként alapították ezeket a lapokat, mi volt a szerkesztési koncepció, és ez hogyan módosult az idő folyamán, továbbá, hogy az adott lap milyen körülmények között szűnt meg. A művészeti világok lehetőségeit és az együttműködési hálózatokat szerettem volna feltérképezni, valamint azt, hogy a fiatalok hogyan készítették el az újságot. Ezek a periodikák a kulturális termelés egymás nyomába lépő, nonprofit műhelyei voltak, amennyiben az egyik megszűnt, néhány évre rá általában jelentkező helyette egy másik. A kutatás célja volt emellett a periodikák begyűjtése és digitalizálása is, amit szintén sikerrel elvégeztünk.

Kulcsszavak: kisperiodikák, 1945–1992, Zenta, irodalom, művészeti világok

IFJÚSÁGI KÖZLÖNY

Az 1981-es évertékelő értekezletén a zentai Szocialista Ifjúsági Szövetség Tájékoztató Bizottsága a következő évre vonatkozóan az ifjúság folyamatos tájékoztatása érdekében egy havi közlőny megindítását tűzte napi-

rendre.¹ Ez lett a későbbi *Ifjúsági Közlöny*.² A szerkesztőbizottságban többek között Csábi Bélát találjuk, akinek a neve majd a *Scarabeus* kolofonjában is szerepel, továbbá Čedomir Perint és Sinkovits Pétert, aki ekkor még a *Dolgozók* munkatársa, majd 1985-től a *Magyar Szó* főszerkesztője volt. A fő- és felelős szerkesztő 1983-ig Gyurcsik Béla, 1984-ben Kecskés Ibolya, a szerkesztőségi tagok összetétele pedig gyakran változott. A laphoz nem volt nehéz bekerülni, és csupán a személyes motiváción múlt, hogy valaki bedolgozott vagy sem. Ugyanakkor a fiatal újságíróknak nem járt tiszteletdíj, ezért sokan néhány megjelent cikk után távoztak is a laptól. A szerkesztőségi tagok fluktuációja szempontjából nem mellékes, hogy az akkori „középfokú szakirányú oktatás” miatt többen is – amennyiben Zentán nem induló szakra vágytak – az úgynevezett kilencedik és tizedik osztály elvégzése után más községbe költöztek. A különféle támogatási gondok miatt a példányszám is változó volt, 600 és 1200 között mozgott.

A lap elsősorban községi ifjúsági tájékoztató médiumként szolgált, ilyen értelemben valóban betöltötte a közlönyszerepét, és következetesen, világos szerkesztési koncepcióval megmaradt az alapítási szándék mellett. Másodsorban, hírközlés tekintetében helyi csatornaként jól kiegészítette a Zenta menti községekre összpontosító *Tiszavidék* című *Magyar Szó*-mellékletet. Ifjúsági témákra kihegyezett, lokális közszolgálati lapként elsősorban riportokat, interjúkat közölt, és fotóanyaga is a tájékoztatást szolgálta, e tekintetben eltért például a *Scarabeustól*, amely a dokumentatív vagy informatív hangsúly helyett inkább a szöveg és a fotó művészeti oldalát helyezte előtérbe. A feldolgozott témánál legtöbbször sportesemény, ifjúsági akció vagy helyi előjelű probléma állt középpontban. Ilyen értelemben általában arról olvashatunk, hogy a zentai sportolók hol jártak, milyen edzőtáborokban vettek részt, és milyen díjakat nyertek, illetve, hogy Zenta község területén milyen sportesemények zajlottak, és milyen eredményeket értek el a hazai és vendég sportolók.³ Emellett Zentán fellépő

¹ Ifjúsági Közlöny = Omladinski Bilten. Zenta. Kiadó: Szocialista Ifjúsági Szövetség Községi Választmánya, Zenta. 1. évf./1. szám: ?. (3. évf./9. szám: 1983. 06. 02.): A szerkesztőbizottság tagjai: Perin Čedomir, Csábi Béla, Sinkovits Péter. Szerkesztő: Burány Ákos. Főszerkesztő: Gyurcsik Béla. Grafikai szerkesztő: Verebes György. (3. évf./12. szám: 1983. dec.): A kiadóbizottság tagjai: Kovačev Mladen, Horti Béla, Sinkovits Péter, Ágoston Ferenc. Szerkesztő: Burány Ákos. Képszerkesztő: Juhász Attila. Grafikai szerkesztő: Verebes György. Felelős szerkesztő: Gyurcsik Béla. (4. évf./1. szám: 1984. 02. 09.): Fő- és felelős szerkesztő: Kecskés Ibolya. Periodicitás: kéthetente, kihagyásokkal. Nyomda: DES, Zenta. Méret: A4. Terjedelem: 12–14 p. Lelőhely: magángyűjtemény: Szabó Palócz Attila.

² A VSZISZ Zenta 1982. évi munkatervjavaslata 1981. dec. 10. (Zentai Történelmi Levéltár: F. 291.25.179.)

³ Zentaiak a Vajdasági Úszóbajnokságon. In Ifjúsági Közlöny, 1987. június 7. pp. 8.

művészekkel is készültek interjúk. Többek között így volt egy rövid beszélgetés Kinka Ritával, aki azóta zongoraművészként jelentős nemzetközi karriert futott be. Több olyan riport vagy beszámoló is helyet kapott a periodika oldalain, amely ifjúsági munkatáborokról, helyi munkaakciókról, esetleg Jugoszlávia más városaiban zajló munkálatokról vagy tengerparti pihenőkről szólt. Emellett több olyan interjú vagy kritikai élű cikk is megjelent, amelyben fiatalokat – elsősorban középiskolásokat – érintő, lokális vonatkozású problémákra kérdez rá a szerző. A lap olvasottságát és helyi befolyását bizonyítja az, hogy több esetben is az ifjúság szócsöveként működött. Egy alkalommal cikk íródott a gimnázium vezetőségének azon határozata ellen, amely szerint a tanulók a főbejárat helyett csak a mellékbejáraton közlekedhetnek. Az általános felháborodás és Kecskés Ibolyának a lapban megjelent cikke után viszont ezt a határozatot visszavonták. Emellett szinte mindegyik lapszám tartalmaz könnyűzenei toplistát, havi programajánlót és moziprogramot is, amelyet később majd a *Hm...* is átvesz.

Az előző lapokkal ellentétben az *Ifjúsági Közöny* nyelvezete és illusztrációi szempontjából is láthatóan az ifjúsági újságírás felé tájékozódik. Nem mellékes, hogy a szerkesztőségként is szolgáló Ifjúsági Központban műhelymunkákat szerveztek, ahova idősebb, tapasztaltabb újságírókat – többek között Sinkovits Pétert – is meghívtak. Ezért nem tűnik meglepőnek, hogy a tizenévesekből álló szerkesztőség valóban jó minőségű, helyzethez illő és célját meglehetősen jól szem előtt tartó riportokat, interjúkat tudott megírni. Az egész újság ezért nem a szépirodalom komolykodó, sajtóhoz idomított és inkább „felnöttek” által jóváhagyott, hozzájuk hasonlítani akaró hangján szólal meg. A fiatalok az újságírás műfajainak értelmezését és betartását tartják szem előtt, továbbá a publicisztika azon hagyományaira alapoznak, amelyet egyrészt a *Jó Pajtásból*⁴ és a *Képes Ifjúságból*⁵ már jól megismerhettek. Másrészt 1967-től rendkívül fontos szerepet tölt be az Óbecsén évente megtartott Középiskolások Művészeti Vetélkedője, ahol többek között a publicisztika is helyet kap.⁶ Az *Ifjúsági Közöny*be többek között olyanok írtak, akik évente színpadra álltak valamely KMV-kategóriában. Harmadrészt, nem mellékes, hogy a lap egy többé-kevésbé egyébként is összetartó, a szerkesztőségi tagok legtöbbször esetében együtt szórakozó baráti kör műhelymunkai eredménye volt. Az újság ezért bizonyos tekintetben egy társaság belső kommunikációs csatornájának is tekinthető, amely saját témákat

⁴ Jugoszláviai hetilap, általános iskolás diákoknak

⁵ Jugoszláviai hetilap, középiskolásoknak

⁶ Az 1967 és 1991 között szintén az Ifjúsági Szövetség által megszervezett esemény országos jelentőségű, magyar nyelvű vetélkedő volt, ahol a nyolcvanas évek végén még a pélmónostori és lendvai középiskolások is megmérettették magukat. A JSZSZK felbomlása után is Vajdaság egyik legfontosabb, kimondottan magyar középiskolásokat megcélzó rendezvénye.

és saját nyelvet generált. Nyelvezetén érezni lehet, hogy fiatalok írják fiataloknak, olyan eseményekről, amelyek érdeklik őket, és láthatóan minden kényszer és megfelelni akarás nélkül. Külön érdekességnek számítanak a zsargonszerű kiszólások, a jugoszláv öngazgatás bürokratizált szakszavai, az általánosított középosztály részben nyelvjárási, részben szerbhorvát hatást tükröző suhancnyelve és a nyugati médiából átszivárgott angol kifejezések. „Namármost én ezeket össze és vissza cinezgettem predíciós 1000 W-os cinezővel, behajigáltam a már előre elkészített dobozba, s már kész is volt a herkentyű. Már csak a kipróbálás maradt hátra.”⁷ Vagy egy másik részlet: „Már néhány éve folyik a vita a JSZISZ soraiban arról, hogy lényegében hogyan is tükröződik az ifjúság napja és az ifjúsági staféta a jugoszláv fiatalok körében, a leghevesebb viták a JSZISZ választmányának élén éppen a megünneplés, a megemlékezés elgondolása körül folyik. Erről a kérdésről beszélve sokan azt hiszik, hogy a belgrádi JNH stadionbeli ifjúságnapi központi ünnepségről van szó. [...] A SZISZ akcióegységében, programcéljaiban és szervezettségében a fiatal nemzedék frontja és mint a fiatalok társadalmi-politikai és nevelési szervezete Jugoszlávia ifjúságának nevében működik és tevékenykedik. Igen gyakran állítják fel a JSZISZ fiatal-nemzedék relációit, mint két, lényegében különböző dolgot.”^{8, 9, 10}

A lap külalakja elsősorban Verebes György keze nyomát őrzi, aki grafikai szerkesztőként és karikaturistaként tevékenykedett a lapnál. Másodsorban Juhász Attila töltött be fontos szerepet, aki eredetileg fotósként kerül a laphoz, majd csak később kezdett el írni. A *Hm...*-ben és a *Scarabeus*ban már elsősorban szövegei által van jelen. Verebes György, aki ekkor 19–20 éves, humoros karikatúrákkal, képsorokkal látja el a lapot. A zentai származású művész később Magyarországra költözött, és manapság is sikeres festőként tartják számon. Juhász Attila, aki fotósként kerül a laphoz, elsősorban olyan fényképeket készített, amelyek hagyományos szövegillusztrációként egy megírt eseményt más médiumban dokumentáló képanyagként van jelen. Az újságnak több alkalommal küld fényképet Mile Mijatov, aki akkoriban a *Dnevnik* és a *Magyar Szó* fényképésze is egyben. A korban divatos fanzinszerű szerkesztést később a *Hm...* is átvette, de egy már sokkal tudatosabban felvállalt változatban, ahol még jobban felszámolták a lineáris szövegbefogadást, és szándékosan rájátszot-

⁷ Műszaki kaland. In Ifjúsági Közlöny, 1984. június 20. pp. 4.

⁸ Ifjúság napja '84. In Ifjúsági Közlöny, 1984. május 19. pp. 2.

⁹ JSZISZ – Jugoszláv Szocialista Ifjúsági Szövetség

¹⁰ JNH – Jugoszláv Néphadsereg

tak a formára.¹¹ A tájékoztatást komolyan vevő fiatalok láthatóan sok munkát öltek az újságba, így az *Ifjúsági Közlöny* esetében szem előtt tartják a hagyományos lapszerkesztési formátumot, az oszlopokba szedést, a szabályos képaláírásokat és az odaillő karikatúrákat egyaránt. A fénymásolással sokszorosított lap öspéldánya rendszerint írógéppel íródott, majd egy üres A4-es formátumú lapra ráragasztották a kigévelt szövegszalagokat és kiollózott részeket. A *Hm...* ebben a tekintetben továbbment, és rábólintott a posztmodern láthatóan kifinomult nyomdatechnikát meghaladó gyakorlatára, és inkább a magazinszerű tartalom szükség-esztétikai idomulásaival kísérletezett. Az *Ifjúsági Közlöny* szerkesztősege ehhez képest inkább egy komolyan megszerkesztett lapot igyekezett az olvasók kezébe tenni, olyan sajtóorgánumokat tartva szem előtt, amelyeket az újságárusoknál akkoriban kapni lehetett.¹²

A tájékoztatás fókuszba helyezésével viszont a lap szépirodalmi tartalma háttérbe szorult. Nem igazán találkozzunk olyan szerzővel, aki a későbbiekben jelentősebb szépirodalmi babérokra tört volna. Ez valószínűleg az újság elsősorban közszolgálati és szórakoztató jellegéből fakadt. Nem szabad elfelednünk, hogy szinte ez az egyetlen zentai ifjúsági lap, amellyel kapcsolatos dokumentumok a levéltári iratok között rendszeresen felbukkannak, ilyen értelemben valószínűsíthető, hogy a helyi pártfunkcionáriusok szemmel tartották a terjesztést és támogatást is. A jegyzőkönyvi nyomokból ezért arra következtethetünk, hogy az Ifjúsági Szövetség gyűlésein minden bizonnyal megvitatták a lap körüli teendőket is. A szerkesztéspolitikába közvetlenül nem szóltak bele, és a kéziratot sem kellett cenzúrára leadni, a VSZISZ KV évi beszámolóiban viszont minden alkalommal érintik a tartalomra vonatkozó szerkesztési koncepciót, amely az alapítástól a megszűnésig alkalmi, apró módosításokkal állandó szövegváltozatként jelen van az összefoglalóban.¹³ Nem szabad azt sem elfelednünk, hogy a nyolcvanas évek középső harmadában fokozottan odafigyeltek a sajtóbeli megnyilatkozásokra, amelyből szinte teljesen eltűnt a felfelé irányuló kritika. Sziveri János 1983-as leváltása után szinte megfagy a közszféra. Néhány évre lehetetlenné vált bármilyen bírálat, így a *Magyar Szó* és a

¹¹ Fanzin alatt itt azokat a kézzel készített, szamizdat, amatőr publikációkat értem, amelyeknek az esztétikája Nyugatról érkezik, majd a 70-es és 80-as években válik közkedvelté Jugoszláviában. A nyugati hatást tükröző szükségmegoldások többek között a nonprofit jelleget, az ifjúsági szubkulturák kulturális markereit és a különféle DIY (Do It Yourself) technikákat részesítik előnyben.

¹² Ne feledjük, hogy Jugoszláviában egy sor nyugati sajtótermék is megvásárolható volt. Ennek hatására a hazai magazinok közül több is ilyen vizuális-tematikai irányban mozdult el. Az ilyen jellegű bulvarizálódást legjobban a 7Nap, a Dolgozók és a Képes Ifjúság alakulásgörbéjén figyelhetjük meg.

¹³ Vö. a 35. lábjegyzettel

Képes Ifjúság újságírói is a hétköznapiok pusztá leírására kényszerültek, míg a *Hid* és az *Új Symposion* is a kevésbé kritikus műfajok, valamint a képzőművészet felé orientálódott. Az *Ifjúsági Közlöny* szerkesztéspolitikája teret engedett a szépirodalomnak, és minden lapszámban találunk egy-két szerb vagy magyar nyelvű verset, a lap tájékoztató jellege viszont a hírértékű eseményeknek adott elsőbbséget, és egyetlen megnyilatkozásában sem mutatott olyan erőteljes művészeti érdeklődést, mint a *MI* vagy a *Scarabeus*. A szerkesztők egyszerűen ilyen profilú újságot szerettek volna készíteni. Az utóbbiak – annak ellenére, hogy szintén községi ifjúsági közlönyként indultak – rövid idő után koncepciót váltottak, és szinte a fél újságot szépirodalommal, grafikákkal vagy kollázsokkal töltötték meg. Ugyanakkor mindkét lap élén olyan főszerkesztő állt, aki elsősorban szépirodalommal és művészettel foglalkozott, míg az *Ifjúsági Közlöny* esetében a klasszikus tájékoztató újságírás állt a középpontban.

Minden egyes VSZISZ-beszámolóban szó esik arról, hogy pénzügyi gondok vannak, és hogy a közlöny kiadási költségei teljes mértékben a Vajdasági Szocialista Ifjúsági Szövetség Községi Választmányát terhelik, ilyen értelemben a kérdés évről évre megoldatlan maradt. Tiszteletdíjat a fiatalok ebben az esetben sem kaptak, a nyomdaköltségek pedig kis részben a zentai DES nyomdát is terhelték, ahol a sokszorosítás folyt. A terjesztés egyrészt az Ifjúsági Klubban zajlott, ahol – amennyiben maradt példány – a lapot meg lehetett vásárolni. Másrészt, az iskolákban is összeírták az „előfizetőket”, majd a kész lista alapján, a nyomtatás után szét is osztották. A piaci viszonyok lassú változásának jó példája, hogy az újságárusnál ekkor még nem lehetett hozzájutni a laphoz, míg csak néhány évre rá a *Scarabeus* esetében ez újnak, ugyanakkor teljesen hatékonynak bizonyult.

Az *Ifjúsági Közlöny* utolsó száma feltehetőleg 1984. június 20-án jelent meg. A kultúrszakosztály jelentésében viszont, ezúttal is csak az évente ismétlődő, szokásos, semmitmondó, szerbhorvátból tükörfordított sablonszöveg áll: „Az idejében történő tájékoztatásra úgy a környezetünkben, mint a SZISZ-ben lejátszódott minden történés helyes felfogására és értelmezésére az elmúlt időszakban nagy figyelmet fordítottunk. Erre a témára választmány ülést is szerveztünk, amely igen sikeres volt. A bizottság munkája által elérte a tagok maximális erőfeszítését, hogy a tagság idejében és a valóságnak megfelelően történő tájékoztatása minél konkrétábban, gyorsabban, a társadalmi-politikai élet a gazdasági történések területéről legidősebb és legjelentősebb információk közzétételével játszódjék le. A VSZISZ KV a VSZISZ alapszervezetek felé irányuló információ átvitel az Ifjúsági Közlöny által történt, amelynek alapítója a VSZISZ Zenta KV. Ez alatt helyi jellegű, minden két hétben jelenik meg, környezetünk nemzeteinek és nemzetiségeinek nyelvén az Elnökség részéről

meghatározott koncepcióval, községünk egész tagságának elég jó tájékoztatást nyújtott. Azonban a megoldatlan pénzügyi nehézségek végett lapunk kiadása az utóbbi időben kérdésessé vált. Tekintettel létezése fontosságára a munkáját gátló problémákat minél előbb át kell hidalni, a tájékoztatás ezt a nemét továbbra is ápolni és fejleszteni kell, mert az teljes szervezetünk akcióegységének fontos előfeltétele. A soron következő időszakban nagy figyelmet kell fordítani a tájékoztatási bizottság tagjainak eszmei-politikai és szakmai felemelésére, hogy ily módon is hozzájáruljunk a tájékoztatás további fejlesztéséhez.”¹⁴ Az *Ifjúsági Közlöny* 1985-ben már nem jelenik meg. Helyét 1986-ban a *Hm...* majd, az év második felében a *Scarabeus* veszi át.

HM...

Rövid szünet után, 1986-ban jelenik meg a *Hm...* című, három lapszámot megért, tízoldalas, kétnyelvű DIY-lap.¹⁵ Alcímében: *A zentai fiatalok lapja – List senčanske omladine*. A fanzinszerű, szabályos A4-es lapokra nyomtatott ifjúsági újság 300 példányban hagyta el a DES nyomdáját februárban és áprilisban. Az utolsó lapszám nagy valószínűséggel kora nyáron került az olvasók elé. A szerkesztőségi tagok zömében az akkori gimnáziumi tanulók közül verbuválódtak. A kiadóbizottság tagjai Törtelyi László, Savo Ilijin és Révész Erika, a szerkesztőség tagjai pedig Kecskés Ibolya, Kocsis Csilla, Répás Andrea, Tari Ildikó és Verebes Melinda voltak. A fő- és felelős szerkesztői posztot Kaszás Angéla és Juhász Attila töltötték be közösen. A kiadvány ingyenes volt.

A lap már pusztán a címéből ítélve különbözik mindentől, ami Zentán megelőzte. A *Hm...* mint egy befejezetlen, hangsúlyában szinte bárhogy értelmezhető, jelentésében csonka címváltozat kitűnően tükrözi a nyolcvanas évek második felére fellazuló állami szigort. A különféle előtaggal megjelent községi közlönyök, a *MI* címének kollektivistikus, tömegre utaló jelentéstöbblete, vagy az előzőleg Zentán szerkesztett szakszervezeti, iskolai és gimnáziumi lapok objektíven értelmezhető címeihez képest a *Hm...* egy teljesen cseppfolyós

¹⁴ Szocialista Ifjúsági Szövetség Zenta Községi Választmánya Elnöksége Zenta. Jelentés a SZISZ Zenta Községi Választmánya munkájáról az 1982/85-ös időszakra. Zenta. 1985. nov. pp. 20. (ZTL:F. 291.25.180.)

¹⁵ *Hm...* = A zentai ifjúság lapja – List senčanske omladine. Zenta. 1986. Kiadó: Szocialista Ifjúsági Szövetség Községi Választmánya Zenta. Kiadóbizottsági tagok: Törtelyi László, Ilijin Savo, Révész Erika. Szerkesztőségi tagok: Kecskés Ibolya, Kocsis Csilla, Répás Andrea, Tari Ildikó, Verebes Melinda. Szerkeszti a szerkesztőség. Grafikai szerkesztő: Szeles Gizella. Fő- és felelős szerkesztő: Kaszás Angéla, Juhász Attila. Periodicitás: rendszeretlen. Nyomda: DES, Zenta. Méret: A4. Terjedelem: 10 p. Lelőhely: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.

szemantikai mezőt takar. Maga a cím tünete a kornak, hiszen a pusztá ténye annak, hogy a helyi vezetés engedélyezte egy ilyen jellegű, az állami berendezkedésre, a pártra, a hivatalos ideológiára vagy a testvériség–egységre semmilyen módon sem utaló, félhivatalos ifjúsági lap alapítását – miközben a támogatást nem oldotta meg – jól mutatja azt, hogy az előző évtizedekhez, sőt a nyolcvanas évek elejéhez képest mennyire megváltozott az eszmei elkötelezettség.

Az első szám *Köszönünk* című programadó írását a két fő- és felelős szerkesztő írja alá. A Juhem (Juhász Attila) névvel aláírt rövid szöveg kísérleti példánynak nevezi az első számot, majd kitér egyrészt arra, hogy a lapot a zentai *Ifjúsági Közlöny* utódjának szánják, másrészt pedig „Eddig azért nem jelentkeztünk, mert nem volt rávaló (magyarul: pénz). Köszönet azoknak, akik papírgyűjtéseink alkalmával (mert ez is volt kétszer), segítettek adományukkal, és ezzel lehetővé tették, hogy létrehozassuk a *Hm*-öt”.¹⁶ A kollázsszerű, kézzel rajzolt, írógéppel írt lap külalakja ennek fényében nemcsak a fiatalok sajátos ízlésére vagy esztétikai hitvallására vet fényt, hanem arra is, hogy a nyolcvanas évek második felére már az ilyen jellegű kezdeményezésekre nem igazán tellett. A már egyre inkább a gazdasági majd társadalmi válság felé sodródó országban szinte lehetetlen volt olyan kultúrtermékeket összehozni, mint az ötvenes, hatvanas vagy hetvenes években. Ilyen értelemben még az olyan tekintélyes múlttal rendelkező orgánumok is, mint az *Új Symposion*, sok esetben több hónapos késéssel jelentek meg, ahol a szintén késő tiszteletdíjak számottevően kevesebbet értek, mire kiutalták őket. A korabeli gazdasági helyzet kitűnő illusztrációja az utolsó lapon található, ismeretlen eredetű, cirill betűs Aleksandar Klas-karikatúra, amelyen egy fogyasztót és annak üres zsebét tépő, „infláció” feliratú kutyát láthatunk.¹⁷ Érdekesek a második és harmadik számban megjelenő olvasói hozzászólások, amelyekből jól kiolvashatók a lap körüli problémák. „Mi a véleményem az újságokról? Nem színvonalas, de a körülményekhez és a nehézségeitekhez képest kitűnő.”¹⁸ A másik rövidke vezércikket C (Kaszás Angéla) írja alá, amelyben lényegében együttműködésre szólítja fel az olvasókat.

A meglehetősen vegyes tartalmú lapba szinte minden belekerült, a leglényesebb különbség viszont az előző kiadványokhoz képest az, hogy még jobban háttérbe szorul az irodalom és művészet, ugyanakkor előtérbe kerülnek a popkultúra termékei. Többek között Top 10-es könnyűzenei listát, moziprogramot, keresztrejtvényt közölnek, foglalkoznak a helyi szórakozási lehetőségekkel, a zentai testépítőkről olvashatunk riportot vagy a helyi felderítőcsapat vezetőjével interjút. Ebből a teljességében cenzúrázatlan lapból világosan látható, hogy az akkori tizen-

¹⁶ Köszönünk. In *Hm*... 1986/1. szám. pp. 2.

¹⁷ Humor. In *Hm*... 1986/1. szám. pp. 9.

¹⁸ Tudósítani fogok. In *Hm*... 1986/2. szám. pp. 3.

éveseket mi érdekelte, és milyen hatások érték őket. A többi zentai kiadványhoz hasonlítva viszont a *Hm...* egy merőben friss és újszerű külsőt tudhat magáénak.

Az általános érdektelenség ellenére – ami többek között az anyagi és szellemi támogatás terén mutatkozott meg – nem mondható el, hogy községi szinten nem tartották szemmel a szerkesztőség munkáját. A kései jugoszláv szocializmus szimptomatikus mozzanatának tekinthetjük, hogy már az első számnál a megszerkesztett, betördelt és már sokszorosítás folyamatában levő lapszámot visszavonták, és a szerkesztőséget berendelték a Szocialista Ifjúsági Szövetség helyiségeibe, mert – Kaszás Angéla elmondása szerint – a már megszokott lektor (Szloboda János) helyett Vicei Károlyt kérték fel. Vicei Károlyt – aki egyébként 1975-ben szerez diplomát az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén, tehát teljesen kompetens emberről van szó – ehhez a feladathoz azért tartották alkalmatlannak, mert egy kirakatper után 1976 és 1978 között börtönben ült. Ennek következtében, annak ellenére, hogy csak helyesírási és nyelvhelyességi javításokat tett a szövegben – politikai múltja miatt – a lap többet nem alkalmazhatta, és még a lektorált szöveg alá sem kerülhetett a neve, hanem másik lektort kellett keresni.

A fanzinok DIY-esztétikáját, ha teljességében nem is annyira szándékosan, inkább találékonyságból alkalmazó, néhány fiatalból álló csapat egy olyan lapot tett le az asztalra, amelynek olvasása évtizedek múltán is sajátos élmény. Az írógéppel begépel, szó szerint egymáshoz ragasztott, majd sokszorosított oldalakon látszanak a papírfecnik illesztései. A kollázsszerű lapokra a címek, az oldalszámok, az elszórtan megjelenő illusztrációk és nem utolsósorban a fedőlapon kézzel rajzolt elemekből állnak össze. Mindez számítógépes műszaki megoldások és a lehető legolcsóbb – ilyen értelemben legalapvetőbb – nyomda-technikai eljárások igénybevételével. Támogatás hiányában a lap összes száma természetesen fekete-fehér kivitelezésben jelent meg, fontos viszont, hogy nem a színes sajtótermékek előtti megoldásokhoz tértek vissza, hanem a szükség-szerűség szülte helyzetet a lehető legötletesebb megoldásokkal igyekeztek kihasználni és előnyükre fordítani. Nem mellékes az sem, hogy ugyanezekben az években jelenik meg az *Új Symposion* ún. xerox-száma is, amely szándékosan él a fénymásolatok által nyújtott posztmodern, roncsolt, a hulladékot középpontba helyező vizuális lehetőségekkel.¹⁹ Külön érdekességként megemlíthetjük, hogy a három szám mellett a szerkesztőség egy 1986-os naptárt is kiadott, amelyet zömében a gimnázium tanulói vásároltak meg.

A külalakhoz hasonlóan a tartalom is szinte mindennemű rendszerezést szándékosan mellőzve került a lapba. A magyar és szerb nyelvű írások egymásba érve, egymás mellett, egymást majdnem átfedve olvashatók. Eltekintenek az

¹⁹ Lásd *Új Symposion*, 1984/11–12. ún. xerox-szám.

oszlopokba való tördeléstől, így egy sor érdekes megoldásra is sor kerül, annak ellenére, hogy legtöbb esetben rövid szövegeket helyeznek el a lapban. Emellett már – és ez is kortünet – az előző évtizedek szinte krónikus elővigyázatosságával ellentétben, nem ügyelnek szigorúan arra sem, hogy a két nyelv megoszlása megközelítően fele-fele arányban legyen jelen. A lapban nincsenek hagyományos értelemben vett rovatok sem. Az oldalakon mindazonáltal témák szerint csoportosítják az írásokat, ilyen értelemben a helyi érdekű riportoknak, zentai fiatalokat érintő beszámolóknak, az irodalomnak, a humornak, programajánlóknak általában az oldal vagy a dupla oldal ad keretet.

Az előzőek fényében nehéz az irodalmi anyag műfaji besorolása is. Fiatalok, elsősorban középiskolások első megnyilatkozásairól van szó. Többnyire verseket, néhány esetben rövidprózát közölnek magyar és szerb nyelven egyaránt. Az előző periodikákhoz képest viszont ők maguk állítják össze a lapot, ilyen értelemben nincs közöttük, pontosabban felettük egy idősebb szerkesztő, akihez tanácsért folyamodhatnának, vagy aki megrostálná, gondozná, kijavítaná a szövegeket, és aki felfigyelne az időközben felbukkanó tehetségekre, majd bevonná őket a munkába. Sajátos önképzőkör a folyóirat. A fiatalok emellett nem is kérhetnek szöveget senkitől, hiszen támogatás hiányában nemcsak a nyomdaköltségek fedezését kell valamilyen módon megoldaniuk (amint olvashattuk, ezt általában papírgyűjtéssel oldották meg), de tiszteletdíjak nélkül hiányzik az a motiváció is, amely az új szerzők felé az első, ösztönző lökést megadná. Emellett – ismét egy idősebb szerkesztő hiányában – nem rendelkeznek azzal a kapcsolati tőkével sem, amely az anyagiak keltette úrt legalább a kezdetekben pótolta volna. A *Hm...* után következő *Scarabeus* már az Ifjúsági Művelődési Központtal karöltve szert tett némi forgótökére, amelyből meglehetősen sikeresen tudták működtetni a lapot.

A kritikai él és a szókimondás viszont külön érdeme a lapnak. Több riportban, interjúban is megszólaltatják a helyi fiatalokat, akik a fennálló viszonyok miatt fejezik ki aggodalmukat. A zentai Ifjúsági Szövetség tagjai többek között a pénzhiányra panaszkodnak: „Hibák, problémák természetesen mindig akadnak. A társadalmunkban és gazdaságunkban uralkodó általános válság rányomta pecsétjét a mi tevékenységünkre is. A pénz hiánya már évek óta nagy gondot jelent szervezetünk munkájában. Sok esetben aktivitásunk csak addig tart, amíg pénz van.”²⁰ Az első számban emellett olvashatunk egy interjút Takács Andorral, a helyi felderítőcsapat vezetőjével is, aki szintén pénz- és helyiséghiányra panaszkodik, valamint arra, hogy sikereik és egyenruhájuk ellenére nem élveznek semmilyen tekintélyt²¹, ami szintén a kései szocializmus szimbolikus

²⁰ Volt. In *Hm...* 1986/1. szám. pp. 3.

²¹ A természetet ismerni és megvédeni. In *Hm...* 1986/1. szám. pp. 7.

rétegeinek anakronizmusára és a lakosság széles körű érdektelenségére utal. Ugyanebben az interjúban szó esik arról is, hogy a felderítők száma a nyolcvanas évek elejére olyannyira lecsökkent, hogy a csapat megszűnt. Amíg az előző évtizedben még szimulálni lehetett a jólétet, és a sajtóban odafigyeltek a jugoszláv ideológiai összhangra, a nyolcvanas években már egyre több olyan cikksorozat, film jelent meg, amely tabukat döntött, kérdéseket tett fel és addig eltitkolt epizódokat fogalmazott meg. Több művészt, politikai foglyot, disszidentet is rehabilitáltak. A közélet felszínén megpattant az a máz, amely védte a rendszert az összeomlástól. Megjelentek azok a repedések, amelyek a gazdasági válságok, a fokozott művészeti szabadság és az egyre inkább óhajtott, fokozatosan ismérveit meg is mutató, majd be is következő politikai pluralizmus nyomán a szétagulódáshoz vezettek. A *Hm...* ilyen értelemben egy kortünet, és pontosan azért az, mert részben „radar alatt tudott maradni”. A rendszer hiányosságait láthatjuk benne abból, amit kritizál és abból, amit nem volt kötelező beszerkeszteni az újságba. Pénztelenséget, szimbólumaiban élő túlrejtett kirokat-ideológiát és általános szervezetlenséget látunk, ugyanakkor egy nyugati filmiparra, zenére és ifjúsági kultúrára kíváncsi, azt követni vágyó életstílust. Olyan verseket olvashatunk, amelyek öngyilkosságról és tárgyi érdektelenségről szólnak, és mindezt olyan tizenévesek írják, akik mélyreható változásokat akarnak.

Egy baráti társaság lapjáról van szó, amely egy olyan vákuumhelyzetben jött létre, amely bár – több évtized óta először – szellemi mozgásszabadságot adott, nélkülözte azt az anyagi támogatást, amelyet a községi hatalmi szervek biztosítani tudtak. Az ezután következő kiadványok már tudatában voltak a megváltozott helyzetnek. Így egyrészt felkészültebben navigáltak, másrészt pedig – pontosan abból adódóan, hogy számolni tudtak a helyi erővonallal – nem fáradtak annyira bele a lapkiadást megelőző adminisztrációs teendőkbe. A *Hm...* ilyen értelemben a közélet átalakulásának azon köztes állapotában jött létre, amikor egyik oldalról már a községi pártstruktúrák ifjúsági szervei sem rendelkeztek kellő hatalommal és pártvonalas „kumroveci” motivációval, sem akkora forgótökével, hogy támogatni tudják az ilyen jellegű kezdeményezéseket.²² Másrészt pedig, még nem alakultak ki azok az alternatív támogatási csatornák sem, amelyek a nyolcvanas évek utolsó harmadában már lehetővé tették a fiatal, alternatív művészet felszínre törését vidéken is.

²² Josip Broz Tito szülőfaluja, a horvátországi Kumrovec, ahol a Jugoszláv Szocialista Szövetség pártkiskolát működtetett az Ifjúsági Szövetség érdeklődői számára. Közülük kerültek ki az ország megbízható keményvonalas, elkötelezett pártkatonái, de a rendszer fokozatos megfeneklésével a nyolcvanas, sőt a kilencvenes évek politikai haszonélvezői, sok esetben jelenlegi közéleti szereplői, üzletemberei is.

SCARABEUS

A *Hm...* három száma után nem sokkal egy új, A4-es formátumú lap, a *Scarabeus* jelentkezett 1986 júliusában.²³ A *Hm...*-hez hasonló módon ebben is helyet biztosítanak a községi szórakozási lehetőségeknek, de a főhangsúly a fiatalok művészeti, elsősorban szépirodalmi megnyilatkozásain van, ilyen értelemben háttérbe szorul az ifjúságpolitika, amely például az *Ifjúsági Köz-lönyben*, az elődlapokban pedig még kifejezettebben fontos szerepet töltött be a helyi sajtóban. A *Scarabeus* szinte lapszámról lapszámra követhetően egyre inkább a művészet felé orientálódott, emellett zenével, kritikával is foglalkoztak, interjúkat, képregényeket, verseket, prózát közöltek. A lap 300–400 példányban jelent meg, változó oldalszámmal. Kétnyelvű havilapként indult, de már a második és harmadik alkalommal duplaszámként került ki a nyomdából. Az első évfolyamot egy „többes számmal” zárták, amely az előzőek harmincdináros árához képest kétszázba került, és négy szám helyett jelent meg. Az 1987-es évfolyamban kétheti megjelenésre váltanak, de zömében duplaszámok jelennek meg, a lap ára pedig 50 dinárra emelkedik.

Az 1986-os júliusi szám tizenkét oldalon jelent meg néhány hónappal a *Hm...* megszűnte után, és több jel is arra utal, hogy a *Scarabeus* szerkesztői gárdája egyfajta folyamatosságra törekedett. Elsősorban azért, mert – ahogy a többi lapot is – helyszínét tekintve mindkettőt az Ifjúsági Központban szerkesztették, emellett több olyan szerző is megjelent a *Scarabeusban*, aki már a *Hm...* munkájában is részt vett. Az új lap első számát ilyen értelemben több szempontból is inkább egy, a hid szerepét betöltő próbaszámnak tekinthetjük. Másodsorban a 11. oldalon egyfajta folytonosságot is felfedezhetünk a *Hm...*, *Scarabeus* című metaforikus cikkben, amely Sziszüphosz kínjait a ganajturó bogárral veti össze.²⁴ Harmad-sorban, a képanyagra vonatkozóan a következőt írják: „A SCARABEUS-számot Gergely József fotóival illusztráltuk.”²⁵ Vagyis, akár egy folyóirat *Scarabeus*-számáról is szó lehet, és kevésbé egy önálló *Scarabeus* című folyóiratról. Ne-

²³ *Scarabeus* = Zentai Ifjúsági Köz-löny – Omladinski Bilten Senta. Kiadó: Szocialista Ifjúsági Szövetség Községi Választmánya Zenta. 1. évf./1. szám: 1986. 7. 25. Kiadói tanács: Törtelyi László, Csábi Béla, Mile Mijatov. Fő- és felelős szerkesztő: Beszédes István. (1. évf./3. szám: 1986. október–november): *Scarabeus* = A zentai fiatalok lapja. (2. évf./1. szám: 1987. 10. 1.): Szerkeszti a szerkesztőség: Bojan Pajtić, Szabó [Palócz] Attila. (2. évf./ 3–4. szám: 1987: ?): Főszerkesztő: Szabó [Palócz] Attila, Bojan Pajtić. Periodicitás: 1986: havonta; 1987: kéthetente. Nyomda: zentai Községi Képviselő Testület nyomdája. Méret: A4. Terjedelem: 10–12 p.; duplaszámok: 24 p.; négyesszám: 52 p. Lelöhely: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.

²⁴ Gergely József: *Scarabeus* – galacsinhajtó bogár. In *Scarabeus*: 1986. július. pp. 11.

²⁵ Uo.

gyedrész, a programcikket, amely a lap irányát hivatott megszabni, majd csak a második számban közlik. Mindazonáltal a második, augusztus–szeptemberi duplaszámban megjelent *Egy kezdet folytatása* című programcikkben Csábi Béla is egyfajta kontinuitásról, a fiatalok önzetlen odaadásáról ír: „A valamikori Ifjúsági Közlöny, majd a »Hm...«, úgyszintén, mint a legújabban megjelent *SCARABEUS* egy csapat önzetlen fiatal munkájának gyümölcse.”²⁶ Ezután már a második bekezdésben a fiatalok „túlzottan is éles kritikai éléről” ír, nagy valószínűséggel visszautalva az előző „próbaszám” körkérdésére, amely lényegében csak a fiatalok politikai közömbösségét bizonyította. A megkérdezettek nem tudták, hogy ki a Vajdasági Szocialista Ifjúsági Szövetség zentai elnökségének elnöke, és a sporton kívül azt sem, hogy milyen tagozatai léteznek. Az Ifjúsági Központ vitaestjeit csak néha látogatják, amikor pedig megkérdezték, hogy szerintük milyen programokat kellene szervezni, akkor a válasz a divatbemutató volt. A szemben levő oldalon található, szintén szerb nyelvű rövid riport pedig a munkanélküliségről, valamint a rosszul és céltalanul megszervezett oktatásról szól – meglehetősen bíráló hangnemben. Ez a kritikai él – még akkor is, ha ez csak egy helyi terjesztésű lap volt – nyilván szemet szúrt a kiadói tanácsnak, amelynek az említett Csábi Béla is tagja volt. Ugyanakkor ez a bíráló hang a későbbiekben fokozatosan fel is fog szívódni a lapból, amely, bár hivatalosan megmaradt ifjúsági közlőnynek, tartalmilag a helyi művelődési és művészeti célokat szolgálta. Érdekességként idézhetjük még Csábi Béla programcikkének egy mondatát 1986-ból, amelyben az idősebb korosztályokat önzőnek, a világot pedig „elidegenedettnek” írja le: „A mai fiatalok az idősebb korosztályok önzéséből fakadóan nem mindig találhatják meg saját egyéniségüket.”²⁷ Két korszellem néz farkasszemet, illetve egyetlen ideológia húsz évet közrefogó két végpontjának ironikus szembenállását láthatjuk, amennyiben ezt a mondatot az ismeretlen, szerb nyelven fogalmazó szerző 1965-ös *mi*-ben megjelent vezércikkével összehasonlítjuk: „Az előző korosztályok romba döntöttek mindent, ami előző korok imperatívuszát hordozta ahhoz, hogy mi folytathassuk a teremtést. Mi a teremtésen át fogunk a jövő felé fordulni, rombolni azt, ami már meghaladott.”²⁸ Emellett az sem mellékes, hogy a nyolcvanas évek utolsó harmadában enyhül az ideológiai szigor. A községi hivatalokban már nem kimondottan azok a keményvonalas, pártiskolát végzetek vannak túlsúlyban, akik a hatvanas és hetvenes években pálcát törtek a fiatalok felett. A poszt-titói Jugoszlávia kései szakaszában már inkább olyan pártfunkcionáriusokkal találkozunk, akik egy évtizedre rá már sok esetben vállalkozókként jelennek meg.

²⁶ Scarabeus: 1986. VIII–IX. pp. 2.

²⁷ Scarabeus: 1986. VIII–IX. pp. 2.

²⁸ *mi*: 1965. 1. szám. pp. 1. (szerz. ford.)

A *Scarabeus* történetét nem lehet elvonatkoztatni attól a specifikus támogatósi vagy szervezési formától, amely lehetővé tette és alapvetően meghatározta a létezését. A lap két fontos pillérre támaszkodott. A zentai Szocialista Ifjúsági Szervezet egyrészt működtetett egy diszkóklubot, amelynek népszerűsége folytán a szervezet komoly forgótökére tett szert. A belépőkből származó pénzüsszeget pedig nagyrészt hangfelszerelésbe fektették (lemezek, fénypark, hangosítás, keverőpult stb.). Másrészt – elsősorban Beszédes István szervezésében – 1985 telétől vitaesteket, úgynevezett tribünöket szerveztek. Ezekre a beszélgetéseken neves értelmiségiek, írók, szobrászok, festők, zeneszerzők, világotutazók, fényképészek vettek részt. A tevékenységet ezután kiszélesítették, és tárlatmegnyitókra, színelőadásokra, diavetítésekkel egybekötött előadásokra, filmvetítésekre is sor került. A folyóirat ezeknek egyfajta összefonódása és szintézise volt. A diszkónak mint helyszínek a létezését egyrészt legitimálni kellett azzal, hogy ott más művelődési rendezvényre is sor kerül, ilyen értelemben a község életében nem kizárólag szórakozási lehetőségként van jelen. Ebből következően a belépőkből befolyó összeg egy részét a folyóirat kiadására fordították. Másrészt, a felpeszdült kultúrélet anyagot szolgáltatott a folyóiratnak, ugyanakkor pedig a fiataloknak felkínálta azt a lehetőséget, hogy ők maguk is írjanak, fényképezzenek, kollázst vagy grafikát készítsenek a lapnak. Az önszerveződés és kapcsolati tőke ezen elemei hiányoztak a nyolcvanas évek első feléből, amely miatt az *Ifjúsági Közöny* és a *Hm...* is megszűnt. Egy magasabb szinten pedig a *Scarabeus* szervezőmódja annak a szándékosan visszafogott és korlátozott piacgazdaságnak az egyik legjobb példája, amely Jugoszláviában az egymás nyomába lépő és félig megfeneklett tervgazdasági reformokkal zajlott.

A szerb és a magyar nyelv egyensúlyának felbomlása már az *Ifjúsági Közöny*-ben és a *Hm...*-ben is látható volt, a *Scarabeus*-ban viszont ez még szembe-tűnőbb. Ahhoz képest, hogy két évtizeddel azelőtt a *MI* pontosan annyi és olyan hosszúságú szerb nyelvű szöveget közölt, amennyi magyart, a *Scarabeus*-ban erre a szerkesztői szempontra idővel egyre kevésbé figyeltek oda. Vannak olyan duplaszámok, ahol csak két-három szerb nyelvű szöveg jelenik meg a huszonnégy oldalas lapban, míg az 1986/87-es négyes számban már csak egy esszészzerű szöveg és néhány vers a közel ötven oldalon.²⁹ Az arány a második évfolyamban sem módosul. Tünetszerűen – ahogy a *Hm...* esetében sem – még a programcikk sem íródik meg szerbül. Ez részben annak tudható be, hogy a korabeli zentai szerb lakosság döntő többsége jól beszélt magyarul, ilyen értelemben nem volt szükséges szerb nyelven is megírni a cikkeket, hiszen anélkül is mindenki el tudta olvasni. Emellett az sem mellékes, hogy a cikkeket önkéntesek írták, és Zentán meglehetősen kevés olyan fiatal jelentkezett verssel,

²⁹ *Scarabeus*: 1987/2–5. szám.

tudósítással vagy újságcikkkel, akik ezt szerb nyelven vállalták volna. Szervezeti vagy szövetkezeti követelmény, esetleg honorárium hiányában pedig nehéz volt motiválni már a *MI* és az *Ifjúsági Közlöny* idején is azokat fiatalokat, akik esetleg szerb nyelven írtak volna.

A szerkesztőség olyan tagokból állt, akik közül többen kulcsfontosságú szerepet töltek be a kilencvenes és kétezres évek zentai, vajdasági kulturális életében. Az első évfolyam fő- és felelős szerkesztője Beszédes István, aki egyben a zentai Ifjúsági Művelődési Központ művelődésszervezője is volt (1985–1989), később az *Új Symposion* főszerkesztője, 1999-től pedig a *zEtna* online irodalmi magazin és kiadóház alapító-szerkesztője lett. A második évfolyam magyar nyelvű részét már Szabó Palócz Attila, szerb részét pedig Bojan Pajtić jegyzi. Szabó Palócz Attila főszerkesztősége alatt még középiskolás. Később viszont a szintén zentai *Ambrózia* magazin, majd az újvidéki *Képes Ifjúság* fő- és felelős szerkesztője. Bojan Pajtić pedig 1987-ben szintén középiskolás Zentán, és a Stevan Sremac színjátszó csoporton keresztül kapcsolódik be a lap munkájába. Érdekes, hogy azután politikai pályára lép, majd 2004-től Vajdaság Autonóm Tartomány miniszterelnöke, 2014-től pedig Szerbia egyik legnagyobb pártjának, a Demokrata Pártnak az elnöke lesz. A *Scarabeus*ban emellett több olyan névvel is találkozunk, aki a rákövetkező évtizedekben fontos közéleti szerepet tölt be. Lektorként például Hajnal Jenő neve bukkan fel, aki a 2005-ben alapított, zentai székhelyű Vajdasági Magyar Művelődési Intézet igazgatója volt, majd 2015-től a Magyar Nemzeti Tanács elnöke. Urbán Andrásnak – aki jelenleg a szabadkai Kosztolányi Dezső Színház igazgatója – a *Scarabeus*ban és azelőtt a *Hm...*-ben jelennek meg első novellái, versei és drámái. A 2013-tól a budapesti Nemzeti Színház dramaturgjának posztját betöltő Verebes Ernő is ír a lapba, sőt interjú is készült vele. Juhász Attila, akinek az írásai általában Juhem név alatt jelentek meg, és azelőtt a *Hm...* társszerkesztője volt, itt tovább publikál, később pedig, 1997 és 2008 között Zenta polgármesterének tisztségét tölti be. Mellettük az ekkor már *Új Symposion*ban is publikáló Ladányi István novellái szintén felbukkannak a lapban, aki Magyarországra való költözése után az *EX Symposion* egyik alapítója, a Veszprémi Pannon Egyetem tanára, majd a Sziveri János Intézet, Közép- és Kelet-európai Irodalmi és Társadalomtudományi Kutatóközpont intézetvezetője lesz. Ez csak néhány név a sok közül, de ebből is látszik, hogy a lap maga köré tudta gyűjteni azokat a kreatív fiatalokat, akik a nyolcvanas évek utolsó harmadának légkörében szocializálódtak, és akik közül sokan még a kétezres években is művészeti, valamint közművelődési téren fontos szerepet töltenek be.

A *Hm...* részben szándékos DIY-küلالakjával ellentétben a *Scarabeus* kifinomultabb nyomdatechnikával dolgozik, így a szerkesztőségnek a vizuális

kivitelezés terén is több manőverezési lehetősége volt. A tördelés, a fotóanyag, a grafikai megoldások ilyen értelemben sokkal jobb minőségben kerülnek az olvasó elé, emellett szakítanak a fekete-fehér gyakorlattal is, és néhány lap-szám színes, sőt többszínű fedőlappal jelenik meg. Láthatóan több figyelmet fordítanak a külalakra, így például a 1986/87-es „többszámú” az azóta sikeres karriert befutó, bel- és külföldön egyaránt kiállító Penovác Endre és Fujkin István festőművészek munkáira bukkanunk. A grafikák, rajzok és fényképanyag tekintetében az a legszembetűnőbb, hogy az *Ifjúsági Közöny* vagy a *MI* gyakorlatával ellentétben a *Scarabeus* szinte teljesen apolitikus. A lap ilyen értelemben alig kíván visszahatni a helyi közéletre, és még az illusztrációk és a fotóanyag terén sem a tájékoztatást, hanem inkább a művészeti megnyilatkozást helyezi előtérbe. A szövegeket sokszor illusztrálják nonfiguratív grafikákkal, vagy olyan fényképekkel, amelyek tárgyakat, tájakat ábrázolnak. A szerkesztők egyrészt még akkor is ritkán közölnek politikai vonzatú képmellékletet, amikor a cikk azt indokoltá tenné. Bojan Pajtić, a Jugoszláv Néphadsereg és a zentai ifjúság együttműködéséről írt beszámolója mellé például egy járdára vizelő, meztelen kisfiú fekete-fehér fényképét illesztették.³⁰ Másrészt, az illusztráció adta lehetőségeket még a szöveg nonverbális szatirikus kommentárjaként is alig használják ki. A ritka szövegek egyike például az 1986/87-es négyesszámúban közölt szerb nyelvű esszé, amelyet Vojislav Janković, a korban nézetei miatt mellőzött szociológus írt a kultúra új modelljeiről.³¹ A cikk mögé egy egyértelműen jugoszláv pálcikaemberkét szerkesztettek, alá pedig magyarul a következő szöveget „VIVÁT A MUNKA NEMZETKÖZI (INTERNACIONÁLIS) ÜNNEPÉNEK”. Vojislav Janković emellett szintén fellépett az Ifjúsági Tribünön is. A szépirodalom mellett egyre kevesebb helyet szenteltek a társadalmi kritikának, de még azokban az esetekben is, amikor erre sor kerül, elhatárolódnak attól, hogy egy kollázssal, karikatúrával vagy rajzzal – az értelmezést esetleg más irányba sodró – többletjelentést adjanak a cikknek. A lap egyértelműen eltávolodik az előző évtizedek közlönyszerű szerkesztéspolitikájától, mind tartalmi, mind formai tekintetben. Megjelenésében a magazinszerű lapokhoz közelít, így jobban hasonlít a korabeli *Képes Ifjúsághoz* vagy *Új Symposionhoz*, és szerkesztői – bár az újvidéki lapok lényegesen nagyobb támogatásnak köszönhetően minőségi papírra, jobb festékkel, korszerűbb nyomdatechnikai felszereléssel nemzetközi viszonylatban is kimagasló periodikának számítottak – egy vidéki ifjúsági lap kategóriájában minden tekintetben irigylésre méltó eredményt értek el. Amíg a *Hm...* megtartotta azt a funkcióját, hogy más tartalmak mellett tájékoztasson is, addig a *Scarabeus* elsősorban művészeti-mű-

³⁰ *Scarabeus*: 1987/3–4. pp. 9.

³¹ *Scarabeus*: 1987/2–5. pp. 18.

velődési folyóirat igyekezett lenni, és nagy valószínűséggel a szerkesztők is ezt használták volna műfajmegjelölésként. A támogatás miatt viszont erre a cserére nem kerülhetett sor, mert legalábbis alcíme szerint „A zentai fiatalok lapja” nem egy rétegközönset hivatott megcélozni, annak ellenére, hogy tartalmából egyértelműen erre következtethetünk.

Több *Scarabeus*-számot is képregénnyel zárnak, így a hátlapokon olyan képsorokat látunk, amelyet Juhem (Juhász Attila) írt és Teddy Keco (Keceli Mészáros Tivadar) rajzolt.³² Az 1987-es négyesszám hátlapján levő, szöveg nélküli képregényt pedig Balla Mátyás rajzolta.³³ A tipikusan a nyolcvanas évek ifjúsági kultúrájának lecsapódásaként értelmezhető, folytatásokban megjelenő történetek képsorai egyértelműen nyugati hatást tükröznek. A Juhem és Teddy Keco névvel aláírt, 1986-os évfolyamban található *Genius* képregényben például az USA-t, Angliát, Londont, a Heathrow-t, a Wembley-stadiont mint koncerthelyszínt is megnevezik a szerzők. A nyugati kultúripar olyan alakjai jelennek meg, mint Frankenstein, King-Kong, a Sylvester Stallone által alakított Rocky és az akkor mindenki által követett Dinasztia című tévéfilmsorozat. Ilyen értelemben nem csupán az jelzésértékű, hogy vidéki, tizenéves fiatalok Délkelet-Európában a képregényt választják művelendő műfajként, hanem az is, hogy elsősorban olyan tartalommal töltik meg, amely a Nyugatról beáramló kultúrtermékek nélkül elképzelhetetlen lenne. Mindazonáltal nem pusztán másolásról van szó, hanem hatástörténeti mozzanatról. A képregény része volt az akkori tizen- és huszonevűsek életstílusának, így amennyiben belelapozunk ezekbe a folyóiratokba, és a moziban vetített filmeket is bevonjuk az elemzésbe, akkor könnyedén feltérképezhetjük a korabeli fiatalok kulturális igényeit. Arról olvashatunk már az első *Scarabeus*-számban, hogy a külföldi filmforgalmazó cégek a kupari filmszemlén – ahova a zentai mozi működtető testület képviselői is ellátogattak – többnyire olyan filmeket mutattak be, amelyek erőszakról, verekedésről, feszültségről, vérről, terrorról és rablásról szólnak. A cikkíró szerint a képviselőket kész tények elé állították, és ezért lesz majd a jövő évi (1987) vajdasági mozikban kizárólag olyan film, amely kasszasiker lesz, és csupán üzleti érdekeket szolgál. Majd így fejezi be: „Eddig száz fajta kung-furól, karateról és dzsiu-dzsiuról szóló filmet néztünk, hogy az erotikáról ne is beszéljünk. A nézők telítődtek, a filmforgalmazók pedig ezért irányt váltottak. A zentai mozi-közönség nagy része fiatal, ezért nem kétséges, hogy az akciófilmek érdekelni fogják őket.”³⁴ Amennyiben pedig végigpásztazzuk a mozi-repertoárt, amelyet az 1987/3–4. szám a hátlapján közöl, akkor láthatjuk, hogy egyetlen olasz film

³² Az 1986-os évfolyam minden egyes számának hátlapján képregény található.

³³ *Scarabeus*: 1987/2–5. pp. 52.

³⁴ *Scarabeus*: 1986. július. pp. 7.

kivételével a zentai mozi valóban csak hollywoodi akciófilmeket mutatott be. Hasonló arány mondható el a *Hm...*-ben közölt februári, márciusi és áprilisi játékrendről is. Egyértelműen kirajzolódik az az ív, amely a moziban látható filmek fogyasztását összeköti azzal a kreatív munkával, amely a folyóiratban zajlott, és reprodukálta azt a popkulturális tudást, amelyek a fogyasztással felhalmozódtak.

Érdekesmód a *Scarabeust* pontosan ennek az ifjúsági ellenkultúrának a lapban való lecsapódása szüntette meg. Szabó Palócz Attilát 1988/89 telén váltják le, mert a már a sokszorosítóban levő lapszám hátlapján egy olyan képregény kapott helyet, amely még ebben a késő-szocialista demagógiai alkonyatban is deviánsnak minősült. Szabó Palócz Attila elmondása szerint az utolsó meg nem jelent, már beszerkesztett környezetvédelmi duplaszám képregényében ugyanis az akkor népszerű, muskátlizenét játszó ANT együttes nevét (Abszolút Nostalgikus Társaság) változtatták meg Anarchista Nemzeti Tanácsra, majd Szabó Palócz Attila zentai címét (Alsó-Tisza-part, szerbül: Donja Tisina obala vagy röviden DTO) Diverzáns Területi Osztagra. Miután a lapszámot visszakérették az Ifjúsági Központba, a nyomda már nem volt hajlandó kinyomtatni, ekkor viszont Szabó Palócz Attila már nincs is Zentán, hanem Újvidéken jár egyetemre, Beszédes István pedig már az *Új Symposiont* szerkeszti. A folyóirat élére ekkor Urbán Andrást nevezi ki az Ifjúsági Szövetség, de ő 1989-ben sorkatonai szolgálatra vonul be. Azután viszont már a széttagolódó államalakulattal együtt a Szocialista Ifjúsági Szövetség mint alapító szerv is megszűnik. A két évfolyamot megért periodika után a tisztán zenei tematikájú *Aqualung* zárja a nyolcvanas éveket 1988-ban, amelyet már a zentai Ifjúsági Művelődési Központ és a zentai Zenekedvelő Ifjúság nevű civil csoportosulás ad ki.

ÖSSZEGZÉS

A folyóiratok őrzik a kor politikai arculatát, válságait és a helyi hatalomgyakorló elit beavatkozását vagy közönyét egyaránt. A lapok tartalmát tekintve jól láthatók a műszaki újítások, a sajtótörténeti divatjelenségek, a lehetséges és lehetetlenné tett fejlődési irányok. Folyóiratról folyóiratra haladva végigkövethetjük a kultúrélet keresletét és kínálatát, a szórakozási lehetőségek változását és a kultúripar fejlődését is. Mindemellett lakmuszpapírként használhatjuk őket arra, hogy egy olyan lokális miliőben, mint Zenta, a községi szinten hatalmát kifejtő elit miként engedte meg, de korlátozta is egyben egy olyan helyi hatókörű művészeti világ kialakulását, amelyet a vajdasági magyar művészeti világok alrendszereként is vizsgálhatunk.³⁵

³⁵ Vö. Howard S. Becker „Art Worlds” kifejezésével.

Az első zentai kisperiodika felbukkanása jó példája a jugoszláviai (magyar) nyilvánosság módosulásának.³⁶ A hatvanas évek közepére több szerencsés egybeesés zajlik le. Egyrészt egy olyan korosztály lesz nagykorú, amelynek az elsődleges szocializációs élménye nem a háborús eseményekhez, hanem a háborút követő évekhez, majd a békeidőhöz kötődik. Az előző korosztályokhoz képest ez a tapasztalati horizont más szövegvilágokat, más tematikai keretet eredményez. Másrészt, a negyvenes évek második feléhez és az ötvenes évekhez képest különböznek a zsdanovi elvekre és általában a szocialista realizmusra alapozott kultúrpar elvárásai is, ilyen értelemben szórványosan, de egyre erőteljesebben jelentkeznek más hangok már az ötvenes évek végétől. Harmadrészt, élményanyagként felhalmozódnak azok a kulturális javak, amelyek a Nyugatról beáramló kortárs művészeti alkotásokkal érkeznek. Többek között itt – hogy csak néhányat említsünk – fontos szerepet játszik például az olasz film, a francia irodalom és az amerikai könnyűzene. Negyedrészt, a hatvanas évek közepére politikailag is liberalizálódik a közélet és gyengül a központi szigor, ezzel a párt – bár megmarad a szocializmus keretein belül – engedékenyebbé válik az alternatív művészeti megnyilatkozások felé. A *Tribina*, a *mi* és a *MI* többször is megszakított fejlődési görbéjén azt látjuk, hogy teret adnak a fiataloknak, de ahogy felerősödik ez a hang, megvonják tőlük a támogatást. A három közül legsikeresebben működő *MI* is politikai akarattal jött létre, de azzal is szűnt meg, ugyanakkor nem fűződnek hozzá olyan „nem hivatalos cenzori” mellékszálak, mint elődeihez, mert a művészet felé mozdult el. A *MI* ugyanakkor, nagy valószínűséggel, létre tudott volna hozni egy művészeti világot, ha a belpolitikai eseményekre való válaszként a központi hatalom nem söpör végig az összes jugoszláv sajtóterméken.

A hetvenes évek megcsontosodott nyilvánossága és a Sziveri-féle szerkesztőség leváltása között nem tudni, miért nem indítottak kisperiodikát Zentán. A hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején ugyanis egy lazább talajú kultúrpolitikai mikroklíma alakult ki, amelyben akár szárbá is szökkenhetett volna egy kisfolyóirat. Ahogy viszont többnyire lenni szokott, az ilyen kezdeményezések általában egy-két emberen, esetleg egy jól összeszokott baráti társaságon múlnak. A válasz ebben az esetben lehet olyan egyszerű, hogy sem felülről a községi vezetőség részéről, sem alulról a fiatalok közül nem kezdeményezett senki. A levéltári dokumentumok között sem bukkanunk semmilyen, erre utaló kérvényre vagy egyéb dokumentumra, jegyzőkönyvi nyomra.

A nyolcvanas évek közepén, amikor a hetvenes évekhez hasonló szigor uralkodott a médiában, jellemző módon egy olyan községi ifjúsági lap indult, amely a tájékoztatást helyezte előtérbe. Jugoszláviai magyar viszonylatban érdemes megjegyezni, hogy ekkor még mindig az az Erdélyi Károly a *Magyar Szó* fő-

³⁶ Vö. Jürgen Habermas „Öffentlichkeit” kifejezésével.

szerkesztője (1976–1985), aki aktív szerepet vállalt a Sziveri-ügy idején, míg az *Új Symposion* főszerkesztője Purger Tibor (1984–1989) volt. Emellett a *7 Nap* és a *Dolgozók* is inkább a gyanútlan tárcák, riportok felé terelte az olvasót. Bírálatot, strukturális problémákra irányuló kérdésvetést nem találunk a sajtóban. Az *Ifjúsági Közlöny* ennek a paradigmának a része. Egy olyan jugoszláviai (magyar) nyilvánosság lokális alapeleme, amely az olvasóknak hírekkel szolgál. Nem az értelmezés, hanem a közlés állt középpontban. Ilyen értelemben egy alapos, tájékoztatót kívánó, a maga nemében megfelelő, szerkesztői koncepciójában az alapítási szándékhoz hű periodikával van dolgunk – ellentétben a többi zentai lappal, amely általában eltávolodott a művészet felé.

A nyolcvanas évek utolsó harmadában viszont, miután Slobodan Milošević átveszi a hatalmat a Kommunista Szövetség szerb részlegében, és ezzel legitimálódik az etnikai összekacsintás a párton belül, és amikor ezáltal elvész az ideológiai iránytű, majd a rákövetkező évtizedben el is szabadul a pokol, Zentán – a gyengülő pártzigornak és a községi pártvezetőség közönyének köszönhetően – egy olyan művészeti világ alakul ki, amely a *Scarabeus* című folyóiratban ölt formát. Az azt megelőző *Hm...* sajnos egy „már-nem-még-nem” vákuumhelyzetben jött létre, ezért a szerkesztőség minden jel szerint belefáradt a periodika támogatása körüli teendőkhöz. Esztétikai szempontból viszont ennek ellenére kimagasló eredményeket értek el mindhárom lapszámban. A *Scarabeust* viszont, az általános zavarban egyrészt nem gátolta senki a munkában, és hagyták kifejlődni. Másrészt megvolt a fejlődéshez szükséges anyagi fedezet. Ennek következtében egy gyorsléptékű tőkefelhalmozás zajlott le Zentán, ahol – miután az kulturális, gazdasági és politikai-kapcsolati elemeiben szintetizálódott – néhány hónap alatt egy olyan folyóirat került az olvasók elé, amelynek tartalma minden további nélkül megjelenhetett volna bármely magyar nyelvű folyóiratban, és megállta volna a helyét. Mindeközben egy olyan művészi világot működtetett maga körül, amelyben a kapcsolatok elérték a városi szintű együttműködés leghatékonyabb formáját. Az anyagi források kellő rendszerességgel szolgáltatták a megjelenéshez szükséges fedezetet, a művelődési élet biztosította a témákat, a közönséget és a szerzői gárdát. Az önfenntartásnak köszönhetően emellett kölcsönösen adott legitimitást egymásnak a diszkóklub és a folyóirat, amely így a diszkóklub részéről stabil anyagi forrást jelentett, a vitaestek és a folyóirat pedig ezt a közművelődés fennállításával ellensúlyozta a zentai polgárság körében – mindezt az Ifjúsági Központ keretein belül. A folyóirat emellett kellő éleslátással tudta mobilizálni a fiatal erőként helyben levő szerzőket, publikációs fórumot biztosított nekik, és alkalmat adott az önkifejeződésre. Emellett nem mellékes, hogy ebben a művészi világban hatékonyan megoldották a folyóirat mint tárgyiasult kultúrtermék terjesztését is.

A zentai kisperiodikák sora ezzel nem ér véget. A község érdekes színtöltja a tisztán zenei *Aqualung*, valamint a kilencvenes években jelentkező *Ambrózia* is. Az évtized végén pedig útjára indul – összekötve a zentai művészeti világot a huszonegyedik századdal – a *zEtna* online irodalmi magazin és kiadóház. Az elmúlt hét évtized mindazonáltal jó példája egy kisvárosi közeg beágyazódásának a társadalmi, gazdasági és politikai makrostruktúrákba, ugyanakkor jól láthatók a közösségi szerveződési formák és az egyéni összefüggésrendszer mikrostruktúrái is.

Vége

IRODALOM

- BECKER, S. Howard 1982. *Art worlds*. Berkeley and Los Angeles, University of California Press
- GEROLD László 2001. *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Újvidék, Forum Könyvkiadó
- GULYÁS Gizella 2003. *Kortárs vajdasági magyar művészek lexikona*. Újvidék, Atlantis
- HALL, Stuart 2001. *Encoding and Decoding*. = DURING, Simon (ed.): *The Cultural Studies Reader*. London and New York, Routledge. pp: 507–517.
- KAELBLE, Hartmut 2007. *Sozialgeschichte Europas, 1945 bis zur Gegenwart*. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung
- KALAPIS Zoltán 1994. *A Magyar Szó fél évszázada*. Újvidék, Forum Könyvkiadó
- SZERBHORVÁTH György 2005. *Vajdasági lakoma, az Új Symposion történetéről*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó
- SZLOBODA János 1995. *A zentai sajtó története*. Zenta. Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre

Freedom of Press, Supervision and Censorship (Exemption)

Little periodicals in Senta between 1945 and 1992

The paper studies little periodicals which were published between 1945 and 1992 in the town of Senta. Little periodicals are magazines with literary texts (drama, poetry, prose), among others, which are of cultural and artistic orientation, but they were circulated only locally and published for a brief period. Several of them were printed only for a year or two (*MI, Ifjúsági Közölny, Scarabeus*). At the same time, there were some that lived to see merely two or three issues (*Tribina, mi, Hm...*). The study focuses on the way these magazines were started, on their editorial concept and how it modified with time, as well as what caused a magazine to close. My aim was to map out the possibilities of the art world and webs of collaboration, in addition to how young people created a certain journal. These periodicals were non-profit workshops of culture production following in each other's footsteps, in the sense that if one magazine ceased to be, in a few years' time generally there appeared another. Adding to this, another centre point of the study was collecting these periodicals, alongside with their digitalization, which we have also successfully completed.

Key words: little periodicals, 1945–1992, Senta, literature, art world

Sloboda štampe, nadzor i (ne)cenzurisanost
Periodične publikacije kratkog veka u Senti između 1945. i 1992.

Studija se bavi malim periodičnim publikacijama koje su objavljene između 1945 i 1992. u Senti. Malim periodičkim izdanjima se ovde nazivaju listovi koji sadrže i književne tekstove (dramske, lirske, prozne), čija je orijentacija bila kulturna i umetnička, međutim, distribuisani su samo lokalno, i objavljavani samo u kratkom vremenskom periodu. Od ovih listova više njih je izlazilo tek godinu dana do dve godine (*MI, Ifjúági Közlöny, Scarabeus*). Istovremeno, postojali su i listovi koji su doživeli samo jedan broj, odnosno dva do tri broja (*Tribina, mi, Hm...*). Istraživanje fokusira na način kako su ovi listovi osnovani, kakva je bila njihova uređivačka koncepcija, i kako se ona modifikovala u toku vremena, odnosno na koji način su pojedini listovi prestali da izlaze. Studija nastoji da skicira perspektive i mreže saradnje njihovih umetničkih svetova, kao i načine kako su mladi izrađivali novine. Ove periodične publikacije su bile neprofitne radionice sukcesivne kulturne proizvodnje, i ukoliko je neka od njih prestala da izlazi, obično se u roku od par godina pojavila neka druga umesto nje. Cilj istraživanja je pored toga bio usmeren i na sakupljanje i digitalizovanje spomenutih periodičnih izdanja, što je takođe uspešno izvedeno.

Ključne reči: male periodične publikacije, 1945–1992., Senta, književnost, umetnič i svetovi

Beérkezés időpontja: 2015. október 19.

Közlésre elfogadva: 2015. október 30.

Hózsza Éva

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék –
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
hozsaeva@eunet.rs

NÉMET–MAGYAR FESZÜLTSGÉGTÉR BEN

A magyarországi német irodalom távlatáról

In the German-Hungarian Area of Conflict
German literature in Hungary. New perspectives?

U nemačko-mađarskom polju napona
O perspektivama nemačke književnosti u Mađarskoj

Erika Regner: *Ungarndeutsche Literatur. Neue Perspektiven?* [A magyarországi német irodalom. Új perspektívák?] Peter Lang Edition, Frankfurt am Main, 2014

Erika Regner *Ungarndeutsche Literatur. Neue Perspektiven?* című kötete több szempontból tekinthető kiemelkedő és az eddigiektől eltérő tudományos munkának. Legfőképpen azért, amit az alcím sugall: nem a magyarországi német irodalom történeti áttekintése a cél, hanem mindenekelőtt a perspektívák lehetősége dominál. Ha a diaszpórák kultúrája szóba kerül, általában az idősebb generációkra és a múlt vizsgálatára gondolunk, ez a munka azonban az új nemzedékre és a túlélés lehetőségeire, az *élhetőre* összpontosít.

A kötet középpontjában az identitásváltság számos problémája és az új írógeneráció útkeresése áll. Korszerű vizsgálatot végez Erika Regner abban az értelemben is, hogy intermediális és interdiszciplináris összefüggések feltárására törekszik. Maga a történelmi és kultúrpolitikai áttekintés sem képzelhető el a többségi magyar nemzet történelmi

és politikai fordulatainak kutatása nélkül, például 1945, 1956 vagy 1989 a magyarság és a magyarországi németiség szemszögéből is paradigmaváltást eredményezett, a szerző ezekre a kontaktusokra, a nemzetközi kontextusra és a határszituációkra is rámutat. Interjúi és a gazdag bibliográfiája sok segítséget nyújthatnak a további kutatásokhoz, tehát megállapítható, hogy a tudományos kutatómunka új perspektíváira összpontosít a kötet. Nyitottság és pluralitás, egyéni és kollektív emlékezet, germanisztika és hungarológia összefüggései előtérbe kerülnek.

A többféle módszert alkalmazó tudományos kutatás felszínre hozza a kisebbségi kultúrák egyik aktuális kérdését: Vajon elegendő-e a folklór, az etnikai identitás, az archaikus hagyomány sablonjainak továbbvitele, vagy korszerűbb távlatokban is gondolkodnunk kell? A kötet szerzője más kulturális aspektusokban és mediális hálóban is gondolkodik, az interjúkból pedig kitűnik, hogy mennyire fontos lenne a magyarországi német irodalom közvetítésének és potenciális olvasóközönségének tudatos kialakítása. Alakulásában vizsgálható az identitás kérdése, például a második világháborút követően a németek kitelepítése a német lakosság drasztikus megfogyatkozását eredményezte. A német nyelv és identitástudat a jogi keretek rendezéséig mikroszinten, családi keretek között élhetett tovább. A népköltészet és a népi kultúra ápolása, amelyben kiemelkedő szerepet kap a családi indíttatás és a pedagógusok tevékenysége, különösen a gyerekek szempontjából jelent motiváló és összetartó erőt, ez pedig a jövő útjait és identitásformálását készíti elő.

A tizenöt számozott részből álló kötetkompozíció rendkívül precíz. Az elméleti alapoktól jutunk el az infrastruktúra, az intézményesülés és a német nyelv problémáinak felvetéséig, a kollektív emlékezet és a kisebbségi irodalom, valamint a „mineur” (Gilles Deleuze und Félix Guattari) továbbgondolásáig, majd a publikációkig. A Melléklet kétféle interjúcsoportot tartalmaz: az olvasókkal és a szerzőkkel készített célirányos beszélgetéseket. Erika Regner Deleuze és Guattari nyomán interpretálja a „mineur” (minor) fogalmát, ez a terminus újabban a magyar irodalom vonatkozásában is előkerült, például 2003-ban jelent meg a magyar *Ex Symposion* folyóirat *Minor irodalom* című 44–45. száma.

Egyre inkább nyilvánvaló, hogy a 21. században kiemelkedővé válik a más kontextusban fejlődő kisebbségi kultúrák kutatása. A magyarországi németiség irodalmában sem a magyar, sem a német befogadó nem eléggé tájékozott. Szükség van tehát az orientációs pontok kijelölésére, a publikációs jegyzékek összegyűjtésére. Magyarországi viszonylatban a német irodalom és kultúra diskurzív pozíciója külön figyelmet érdemel. A német kisebbség egyike a legrégibb kisebbségeknek a magyar területen, és korántsem egységes identitású.

Erika Regner kutatása kitér a kezdetekre, a homogén együttlétre, majd pedig a bevándorlás hullámaira, a szociális és földrajzi differenciáltságra.¹

A kötet egyik legfőbb értéke tehát, hogy nyomatékosítja a plurális látásmódot. Kiemelkedő Regner kötetének 7. fejezete, itt a kisebbségi irodalom tudományos elméleteinek áttekintése és interpretálása kapott helyet. A ma alkotó generációk köztes helyzete kapcsán a nyelvválasztás problematizálódik. A magyar kontextus a kétnyelvűség, a kettős hagyományban való gyökerezés, az identitás kérdéseit veti fel. Erika Regner Kalász Márton példáján mutatja be a németnyelvűség pozícióját, azt, hogy a magyarországi német írók többsége nem anyanyelvén szólal meg, hanem a német és a magyar nyelv feszültségterét közvetíti, a köztes helyzet pedig egyeseknél a nyelvjárások elemeinek továbbvitelét eredményezi. A dél-baranyai (sombereki) német származású Kalász Mártont a kutató a magyarországi németiség egyik legismertebb képviselőjeként mutatja be, aki 1986-ban jelentette meg *Téli bárány* című regényét, amelyben a magyarországi németiség huszadik századi sorsát, mintegy fél évszázad megpróbáltatásait vezeti végig, a szövegben a sajátos beszédmód is nyomon követhető.²

Czövek Andrea, az újabb nemzedék tagja, interjújában a kettős tradíció elválaszthatatlanságára utal: „A történetek belülről jönnek, a lelkemből. Témáim sem mindig hagyományosak. Azt hiszem, boldog vagyok, hogy a magyarországi német és a magyar irodalmi hagyomány egy különleges keverékével rendelkezem.”³

Erika Regner kötetének egyik legfontosabb része a *Signale* számainak tanulmányozását tartalmazza 2000-től 2010-ig. A *Signale* a *Neue Zeitung* hetilap évente egyszer megjelenő irodalmi-művészeti melléklete, amely egyik legjelentősebb médiuma a magyarországi német irodalomnak. A szerző összesített kimutatást és számonkénti elemzést is végez, az összesítésből a leggyakoribb műfajok és szerzők nevei is kitűnnek (például Christina Arnold, Mónika Seifert, Stefan Valentin alkotásai). Az egyes számok áttekintése nem egyszerű adathalmaz, a gondosan kiválogatott idézetek a kutató szenzibilitását és egyéni hozzáállását bizonyítják. A számok vizsgálata a magyarországi német irodalommal és identitással kapcsolatos cikkekre koncentrál, de szöveginterpretációkra, valamint összefüggések, recenziók, kulturális aspektusok bemutatására vagy egy-egy alkotó pályaképének kiemelésére is törekszik. Az alkotók esetében külön figyelem övezi az egyes generációkat, Erika Regner itt is külön érdeklődést mutat a legújabb generáció képviselőinek szövegei iránt. A kutatásból a tágabb kontextus pozíciója is kiderül, ugyanis a melléklet a német regionális

¹ Regner (2014), 15

² Regner (2014), 83

³ Regner (2014), 156 (ford. H. É.)

irodalmakra is hangsúlyt fektet, a 2009. évi számba például bekerült Herta Müller *Atemschaukel* című regényének méltatása (Hans Henning Paetzke tollából).

A kutatásból és a közölt interjúkból kiviláglik az óvoda, az iskola és az egyetem felelőssége. A kisebbségben élők fejlődése szempontjából jelentős szerepe lehet például egy diplomamunkának vagy disszertációnak. A kötet gyakran hivatkozik Propsz Eszter kortárs irodalmi kutatásaira. Erika Regner kötete más régiók kutatóit is munkára ösztönözheti, nagy szükség lenne erre Szerbiában is, ahol szintén az egyetem keretében tehetnének sokat az itteni németiség kultúrájának, illetve kultúrtörténetének vizsgálata ügyében. A belgrádi egyetemen például a két világháború közötti vajdasági magyar és vajdasági sváb kapcsolatok áttekintésére említhető aktuális példa, időnként a bánáti németiség egy-egy képviselőjének, fordítójának neve is felszínre kerül, ám az új perspektívák terén még mindenütt sok a tennivaló.

Bence Erika

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
erika.bence1967@gmail.com

A GRÓFNŐ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS NAPLÓJA

The Countess' Diary on the First World War

Dnevnik grofice iz Prvog svetskog rata

Mindennek vége! Andrassy Ilona grófnő első világháborús naplója. Szerkesztette Kovács Lajos. Európa Könyvkiadó, Budapest, [2014] 2015

Az első világháború kitörésének és eseményeinek századik évfordulója ráirányította a figyelmet a róla szóló regényekre, visszaemlékezésekre, naplókra, ezeknek újraolvasására, -kiadására és -értelmezésére a (vajdasági) magyar irodalomban. Új elemzések, cikkek, tanulmányok¹ íródtak pl. Markovits Rodion 1928-as, *Szibériai garnizon* (1929) című világhírűvé lett, majd elfelejtett regényéről, az ugyancsak feledésbe merült *A nagy káderről*² (1930), Munk Artúr³

¹ Pl. Hammerstein Judit 2011. Egy elfelejtett magyar világirodalmi bestseller (Markovits Rodion: *Szibériai garnizon*) = *Látó*, 2011. június <http://www.lato.ro/article.php/Egy-elfelejtett-magyar-világirodalmi-bestseller-Markovits-Rodion-Szibériai-garnizon/2092/>

² Munk Artúr: *A nagy káder*. Egy pleni feljegyzései a forradalmi Oroszországból. Pantheon Kiadás, 1930.

³ Érdekesége a Markovits-regény újrakiadása (Kráter, 2009) kapcsán született cikknek (vö. 1-es számú jegyzet), hogy Munk Artúr ugyancsak közismert hadifogoly-regényéről is szó esik benne, ugyanakkor a szerző ismeretei felületesek ez utóbbi életmű egészéről, kezdve attól a tárgy szempontjából lényegtelen momentumtól, hogy Munk Artúr nem volt Kosztolányi Dezső osztálytársa a gimnáziumban, egészen addig a – még véletlenül sem igaz – megjegyzésig, hogy a könyv alakban csak 1980-ban napvilágot látott, Havas Emillel és Csáth Gézával együtt írt *A repülő Vucsidolnak* köszönhetően, s „csak” Csáth miatt maradt fenn a neve: „*Munk Artúr (1886–1955) is elfelejtett író, bár szibériai hadifogoly-regénye közönségsikernek számított, és több kiadást is megért. A vajdasági orvos író Kosztolányi Dezső és Csáth Géza osztálytársa volt a szabadkai főgimnáziumban. Neve végső soron csak Csáth miatt, a Csáth Gézával és Havas Emillel közösen írt A repülő Vucsidolnak köszönhetően maradt fenn. A repülő Vucsidol szarkasztikus, fantasztikus történetét 1906-ban a Bácskai Hírlap tette közzé folytatásokban. A regény aztán könyv formában is megjelent: 1980-ban a Magvető, majd 2001-ben a Lazi Könyvkiadó jóvoltából.*”

alkotásáról, miként *A hinterland* (1933) címűről is. Darvas Gábor „*Mindent meggondoltam és mindent megfontoltam*” (1930) című naplóregénye az elmúlt évtizedek során ugyancsak kívülre került az irodalmi emlékezetben, noha megjelenésének idején a nagy sikert aratott vajdasági hadifogoly-regények körébe tartozott. Újrafelfedezését⁴ a centenáriumi hívta életre, miként azt is, hogy az újvidéki *Tanulmányok*⁵ és a *Hungarológiai Közlemények*⁶ című irodalomtudományi folyóiratok mindeddig ismeretlen első világháborús regényt (Tarkó János *Amíg a nagy vihar tombolt...* [1919]) mutattak be. Több, eddig lappangó, autentikus háborús napló is közlésre került a *Hid* című irodalmi, illetve a *Létünk* című társadalomtudományi folyóiratokban.⁷ Ezek közül kettő, Koczka József⁸ és K.(ozma) József⁹ naplója könyv alakban is napvilágot látott a Forum Könyvkiadó gondozásában.

Andrássy Ilona grófnő (1886–1967) első világháborús, az Európa Könyvkiadó által 2015-ben megjelentetett naplója abban különbözik a felsorolt visszaemlékezésektől, naplótól és riportregényektől, amelyeknek értelmiségi/polgári (Munk Artúr, Darvas Gábor, Tarkó János), illetve munkás/paraszti (Kozma József, Frei Antal) származású, a háborúban katonaként részt vevő szerzők munkáitól, hogy az arisztokrácia, vagyis egy, az átlagolvasó rálátását tekintve kevésbé „közeli” társadalmi osztály perspektívájából mutatja meg az eseményeket – azon túl persze, hogy szempontja női. Az ápolónőként a frontvonal mögött szolgálatot teljesítő előkelő asszony (a sebesültek ápolásán és az ágyúzások távolról való megtekintésén túl) többnyire közvetett, a férjétől és a barátaitól hallott/átvett háborús élményeket és eseményeket rögzít naplójának *Mindennek vége!* címen, Kovács Lajos gondozásában és szerkesztésében kiadott 1914-től 1917-ig vezetett részében.

⁴ Csorba Béla 2014a. „Hörgött a Föld”. Egy kishegyesi tanár elfelejtésre ítéltetett emlékirata a „nagy háborúról”. *Magyar Szó*, Kilátó, [2014.] augusztus 30–31., [http://www.magyarszo.com/hu/2449/kultura_irodalom/115318/Horgott-a-Fold!/?htm](http://www.magyarszo.com/hu/2449/kultura_irodalom/115318/Horgott-a-Fold!/) (2014. 10. 05.); Bence Erika 2014. Napló(regény) az első világháborúról (Darvas Gábor: „Mindent meggondoltam és mindent megfontoltam...”) = *Hungarológiai Közlemények*, 2015. 3. 106–117.

⁵ Németh Ferenc 2014. A Nagy Háború (ismeretlen) regénye. Tarkó János: *Amíg a nagy vihar tombolt...*, Nagybecskerek, 1919 = *Tanulmányok*, 2014. 1. 101–108.

⁶ Bence Erika 2015. „Sci-fi” a háborúban (Tarkó János: *Amíg a nagy vihar tombolt...*) = *Hungarológiai Közlemények*, 2015. 2. 51–65.

⁷ Koczka József naplója. Közzétette: Csorba Béla = *Hid*, 2014. 4. 69–101., 5. 41–75. Csorba Béla – Ökrész Károly jegyz. 2010. Kozma József emlékei az első világháborúból I–III. = *Létünk*, 2., 3., 4. 199–212., 171–184., 171–182.

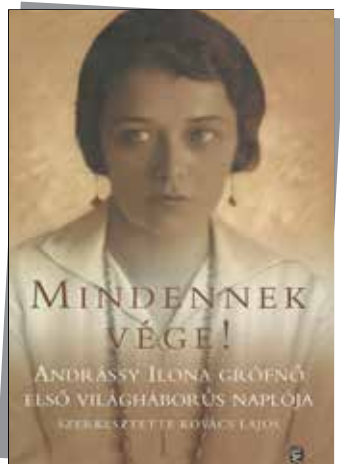
⁸ Koczka József 2014. *Koczka József naplója (1914)*. Előszó és s. a. r. Csorba Béla. Forum Kiadó, Újvidék

⁹ „*Pedig én katona akartam lenni*”. K. József visszaemlékezései a Nagy Háborúra (1914–1918). A szöveget gondozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Csorba Béla és Ökrész Károly. Forum Könyvkiadó–Temerini Múzeumbarátok Egyesülete, Újvidék–Temerin, 2014

Andrássy Ilona Magyarország egyik legbefolyásosabb arisztokrata családjának sarja, gróf Andrássy Gyula, a kiegyezés legendás politikusának unokája, ifjabb gróf Andrássy Gyula (a naplóban: Duci bácsi; bátyja, gróf Andrássy Tivadar halála után feleségül veszi annak özvegyét, az Andrássy-lányok anyját, Zichy Eleonóra grófnőt) belügy-, majd külügyminiszter nevelt lánya. 1909-ben feleségül megy gróf Esterházy Pálhoz, aki 1915-ben huszár főhadnagyként esik el a galíciai fronton. Később férje legjobb barátja (egy 1914-es naplóbejegyzéséből tudjuk!) régi titkos rajongója, gróf Cziráky József felesége lesz. A háborúban vöröskeresztes ápolónő; azon magyar nők egyike, akik elsőként teljesíthetnek hivatalosan is frontszolgálatot a szanitécek mellett. Naplója – Kanadában, 1967-ben bekövetkezett halálát követően – 1971-ben került elő a férje dénesfai kastélyában folyó tatarozási munkálatok során. Feltételezik, hogy a naplót Cziráky József más tárgyakkal együtt az államosítást megelőzően falaztatta el kastélyának lépcsőfölgjárata alá.

A Cziráky-házaspár emlékét megtartotta a regionális kollektív emlékezet Dénesfán, ugyanakkor az Andrássy család tagjai közül – feltehetően szokványosabb és kiegyensúlyozottabb életvitele miatt – épp Ilonára vetült (eddig) a legkevesebb figyelem; a közvélemény elsősorban húga, Andrássy Katinka (1892–1985), a „vörös grófnő” – a 20. század egyik legellentmondásosabb figurája, Károlyi Mihály felesége – életével foglalkozott, annál is inkább, hiszen 1985-ben Kovács András *A vörös grófnő* címmel filmet készített életéből, emellett több kiadást is megértek memoárjai, az *Együtt a forradalomban* (1968) és az *Együtt a száműzetésben* (1969).

Míntha benne kevesebb lett volna a naivitás és a szentimentalizmus, bár látszólag Ilona a higgadtabb; naplójában erősen és nem is alaptalanul bírálja húga és annak férje „pozór” magatartását. *„Mihályékat csak étkezésnél látom, este többnyire bálba mennek, iszonyúan költekeznek és szüntelenül mulatnak. Nyitott házat visznek, táncolnak. Katus excentrikusan öltözködik, a minék Mihály örül, és az emberek kritizálják. De ő annak is örül, mert szereti a kritikát kivívni, embertársait scandalizálni. Ezek a megbotránkozottak azonban nem kevésbé veszekednek és tülekednek kegyeikért, meghívásaikért”* (236) – írja naplójában 1916-ban, miközben saját osztályának kiüresedett világára, felületességére is ráirányítja a figyelmet. Többször Károlyi ideológiai tájékozódását

kritizálja, szembeállítva azt saját meggyőződésével: „[...] neki az az érzése, hogy ha gondolkozik, akkor szocialista, ha érez nacionalista. Utóbbi lévén nála atavizmus, ezt ő, mint modern, független gondolkodó – szégyenli. Katus sokat tanult tőle. Mindig a »magyar hazáról« beszél, de ha tettekre kerülne a sor az nemzetközi pacifizmus szekerét tolná.

Iloncsi sokat disputál vele és próbálja megmagyarázni, hogy ha valaki hát ő érez és érezhet jogosan pacifistán. Ő aki a háború borzalmait olyan közlőként látta a harcstereneken, de hogy még sem merne itthon defaista lenni »mert nem jelentené a világpacifizmus győzelmét, hanem csak a mi vereségüket«. Katus azonban lelkesen szónokol, »hogy az Entente győzelme a világdemokrácia és a pacifizmus győzelme, a német győzelem a militarizmus és imperializmusé.« Milyen vakmerő állítás!''¹⁰ (232).

Noha maga ápolónőként közvetlen tapasztalatokat szerez a galíciai és az olaszországi hadszíntér borzalmairól, találkozik a Monarchia különböző néprétegeinek tagjaival, megismeri gondolkodásukat, helyzetüket, érzékeli a társadalmi igazságosság hiányosságait; húga, valamint sógora, Károlyi Mihály, a későbbi Tanácsköztársaság miniszterelnöke allűrjeit, szerepalakító megnyilvánulásait is többnyire jól ítéli meg – az idézettek is mutatják, mégis mennyire képtelen átlépni bizonyos társadalmi és ideológiai határokat, s mennyire elhagyja realitásérzéke, ha saját és osztálya helyzetét kell értékelnie. Politikai nézeteire családjának legbefolyásosabb tagja, Andrássy Gyula (Duci bácsi) volt hatással, míg a világról, az életről, a szerelemről alkotott felfogását leginkább imádott férje, Esterházy Pál látásmódja alakította. Érdekes megfigyelni, hogy amíg a korszak eseményeiről, a hátszágban történetekről, illetve a hadikórházakban szerzett tapasztalatairól és megpróbáltatásainak sorozatáról meglehetősen tömör, szikár és realista stílusban számol be, addig a magánéleti tartalmak közvetítésében hangja romantikus, patetikus színt nyer. Különösen érvényes ez a hangvétel leveleire, amelyeket férjének és legjobb barátjuknak, Cziráky Józsefnek (majdani férjének) ír a harctérré. Korának sztereotípiáival azonosul, nem lép ki a korabeli elvárásmodellek vonzatköréből, amikor pl. az elvesztett boldogság mibenlétéről beszél, hiszen boldogságának ismérvei a gondtalan, nagyúri életmód sajátosságait jelentik; a jóléttel azonosítja: „*Én mindinkább elmélyedek a múltban. Amióta emlékezni tudok, ilyenkor mindig falkázásra készültünk és Pál ezt szereti és szeretett velem itt lenni. Szereti azokat, akik hozzám közel állnak és szereti mindenki őt is*” (74).

¹⁰ Andrássy Ilona naplójának bizonyos részei – mint az idézettek is – édesanyja, Andrássy Gyuláné naplójába átmásolt részlettekként maradtak fent. A *Mindennek vége!* szerkesztője ezeket az 1915 júliusától 1916 augusztusáig terjedő időszakot érintő bejegyzéseket a könyv II. részében, dőlt betűvel különbözteti meg Andrássy Ilona eredeti feljegyzéseitől és leveleitől.

Természetesen igazságtalanok lennénk Andrassy Ilonával szemben, ha nem vennénk figyelembe az elmúlt évszázad alatt megváltozott táradalmi és izlésbeli viszonyokat, a gondolkodás átalakulását, illetve a mi kívülálló – levont konzekvenciákon alapuló – rálátásunk „könnyedségét”. Megértjük, hogy a férje iránti feltétlen ragjongság állapotában nem ismerhette fel teljes mértékben az eszményített úri magatartás (a háború ünneplése, a hősködés eleganciája etc.) ellentmondásait. Nem várhatjuk el tőle ezt az éleslátást, nemcsak az érzelmi kötődéseket jelentő helyzeten belülség miatt, de a korabeli közhangulat miatt sem. A bevezetőben felsorolt első világháborús naplók és regények szerzői (Munk, Darvas, Kozma) valamennyien hasonló közvélekedésről, elhomályosult látásról és ítélőképeségről számolnak be a háborút illetően. Munk Artúr *A hinterland* című regénye, Markovits Rodion *Szibériai garnizonja* a háború ünneplésének ugyanazt az euforikus hangulatát írja le, amelyet Andrassy Ilona is elbeszél naplójában: „*Pestről telefonáltak, hogy az uccán katonazene játszik és óriási néptömegek tüntetnek a háború mellett. Móric (Esterházy), Gyuri sógor (Pallavicini), Zichy Aladár a kaszinó ablakából lelkesítő beszédeket mondanak; fáklyás menetek járnak az uccákon*” (14–15). A háború és az ellenfél lebecsülésének ugyanazt a magatartását közvetíti („*őszig úgyis vége lesz a háborúnak*”, „*Úgy beszélünk róla, mint egy vadászkirándulásról.*” [14], „*Két hétnél semmi esetre sem tart tovább a háború...*” [25]), mint amiről Darvas Gábor elbeszélője szól: „*Eleinte csak egy kis kirándulási kalandnak számított az egész. Olyan nagygyakorlatfélének. Csak mikor az első halottak véres hulláján ültünk s a sebesültek kínos jajveszékélését hallgattuk, ébredtünk fel. Hohó, itt mégsem vaktöltéssel lövöldöznek*” (Darvas, 5). Mi több, Ilonát női beleérzőkészsége is figyelmezteti: „*A békebeli víg katonáskodások: cifra uniformis, táncoló paripa, sarkantyúpengetés, huszárvirtus stb. mögött már akkor is ott lappangott az öldöklés, a mérsárlás. Az akkori jószívű, duhaj gyermekekből most vérszomjazó fenelegények lesznek, vagy szegény, megcsonkított, beteg emberek. Az asszonyoknak – az egész világ asszonyainak – össze kellene fogni, és mint nemzetközi erő tiltakozni ezen szörnyűség ellen*” (24). Felismeri ugyan, hogy „*a politika, mely képes volt ezt a világháborút előidézni, csakis ostoba és vak egyrészt, másrészt egyesek büntette és nyereszkesedési vágya...*” (29), de feltétlenül hisz a korszak divatos faji mitológiájában: „*A minőség teszi ki az értékeket. Azt hiszem, nem egyoldalú, ha azt merem mondani, hogy minálunk, magyaroknál mégis mindebből legtöbb van...*” (29). Nagyon jól látja ugyanakkor, hogy a háborús eufóriában minden hadban álló ország népe meg van győződve arról, hogy „*Isten őket segíti, őket favorizálja*” (29), tehát hogy minden félnek megvan a maga igazsága és elfogult nemzeti karakterisztikája. Amikor azonban a férjével összefüggésben kell állást foglalni, természetszerűleg homályosul el a látása, hangja a patetikus heroizmus

bugyogó folyamává válik: „*Ez a dobogó szívű, könnyes szemű sokaság együtt érez, egyet érez, hasonlót, mint amit én éreztem, amikor Pál ellovagolt zugja élén: hogy most oda kell adni mindent, az egész boldogságunkat valaminek, ami még annál is több, és hogy nem csak keserűség van a szívünkben, de a nagy percek boldogsága is. Ez nem frázis, de még sohasem dobogott úgy a szívem a büszkeségtől, mint amikor Pál virágos csákójához emelve kezét, felszalutált nekem és ment megvédeni ősi földünket, mert ki védje meg, ha nem Ó, ki legyen elől, ha nem Ő? Ha senkit sem adhattam volna a harcosok közé, szégyelltem volna magam!*” (29). (A kötetet szerkesztő Kovács Lajos szerint „*az embernek az lehet az érzése, hogy Pál saját élete elől menekült a háborúba*” [8]. Esetében ez egy világfi spleenje lehet, hiszen mint a hitbizomány urának be sem kellett volna vonulnia és semmiképp sem az első vonalban harcolnia, ahova a frontvonal mögötti stábból saját kérésére helyezték át. Ilona olykor „gyermeki lélek”-nek mutatja férjét; tény, hogy a háborús propaganda bűvöletében sérült realitásérzékről és némi elbizakodottságról is tanúskodik magatartása.)

Andrássy Ilona, amikor nagy nehézségek árán kiharcolja, hogy ápolónőként hivatalosan is szolgálatot teljesíthessen a fronton, abban reménykedik, hogy férje közelébe, Galíciába kerülhet. Ez azonban csak részben sikerül. Rövid időt tényleg ott is tölt, igyekszik a meglévőnél sokkal emberségesebb körülményeket teremteni a hadikórházban – itt szembesül először a háború tényleges borzalmaival, a tisztikar és az orvosok felkészületlenségével –, innen azonban rövidesen eltávolíttatják, nem nézik jó szemmel jelenlétét. Jellemző a korabeli egyenjogúsági viszonyokra, hogy távollétében nevelőapja, Duci bácsi „körözteti”, majd konkrét intézkedéseket fogyanatosít (egészen addig menően, hogy maga is látogatást tesz az adott frontvonalon) a huszonnyolc éves asszony hazatranszportálására. Ilona innen a közeli Kassára megy, családjá ottani birtokára, ahol árvaházat létesít, (nagyanyja halála után) jószolgálati missziót teljesít a börtönben és a züllött lányok fogdájában, miközben folyamatosan részt vesz a sebesültek kórházi gondozásában is. Mind itt, mind később az olasz fronton, mély együttérzést tanúsít az emberi szenvedések, de a gyarlóságok iránt is, függetlenül attól, hogy a szenvedő mely társadalmi osztály tagja, illetve milyen ideológia képviselője. Pl. Kelcsényben személyesen jár utána annak, hogy a kivérett és az orvosok által magukra hagyott, menthetetlennek minősített sebesültek a tisztai menászból kapjanak jó minőségű vörösbort életbe maradásuk érdekében – sikerrel. Oberdraubergben pedig minden követ megmozgat azért, hogy egy bécsi öncsonkító katonát megmentsen a főbelövéstől – sikertelenül. Nem rejti véka alá a – különösen az osztrák – tisztikar felkészületlensége, ostobasága és önteltsége iránti mély ellenszenvét és megvetését sem. Több esetben is nyílt összeütközésbe kerül velük.

Az elmondottak tükrében tűnik rendkívül döbbenetesnek, bár a korszakot és ideológiai vetületeit nálamnál jobban ismerők, lehet, nem csodálkoznak rajta, hogy Andrassy Ilona (legalábbis mai értelemben) antiszemita nézeteket (is) vall. Amikor a hadikórházból hasznot húzó kereskedőt feljelenti a hatóságnál, akkor is elsősorban a zsidó etnikum tagját, s nem a mindenkori és minden nemzet tagjai között létező háborús nyereszkedőt ítéli el benne; rokonát megszólja, mert „zsidóval seftel”, úgy véli, a frontvonal mögött szolgálatot teljesítő tiszthelyettesek legtöbbje „gyáva zsidó”, miközben átsiklik afölött, hogy osztrák és magyar vezérkari tisztek reumás és aranyeres problémák miatt betegszabadságotlatják magukat. A galíciai frontot, majd az orosz hadifogságot is megjáró/átélő, szintén zsidó Munk Artúr idézett regényének egyik leggroteszkebb fejezete épp az, amelyben az ilyen szimuláló tisztek fürdőkórházának működését leplezi le. De felhozhatjuk ellenpéldaként Darvas Gábort, az egyik legautentikusabb vajdasági magyar háborús naplóregény szerzőjét, aki zsidó származású hadnagyként harcol a szerb hadszíntéren, s abban a šabaci járványkórházban esik fogságba, amelynek gyáva feladásáról (a visszavonuló osztrák–magyar csapatok sorsukra hagyják sebesültjeiket és betegeiket) Ilona is szót ejt naplójában – felépülve a flekktífusból, több ezer társával együtt hadifogolyként éli át a szerb hadseregnek az albániai hegyeken át történő rettenetes visszavonulását.

1915 márciusában – akkor még Kassán – jegyzi le naplójába egy demokráta érzemű, – szerinte – nihilista katonával folytatott beszélgetésének részletét: „[...] *Azután szidni kezdte az arisztokráciát... Tisza, Andrassy és Károlyiról is elmondta a véleményét. Én magyaráltam neki, hogy ne az urakat szidja, mert Magyarországon a zsidók nyúzzák a népet és gazdagodnak a nép rovására. Az arisztokrácia tönkremenő félben van, mert nem konkurál a zsidók piszkos üzemeivel, már mentalitásánál fogva nem zsarolja ki a népet, nem csapja el a régi cselédeit, de az a baja, hogy élheterlen, nem törődik ügyeivel. Ebben hasonló a néphez, amely nyúzatja magát*” (143). Mint patronázs a kassai fogházba is ellátogatott. A látottak fiziognómiai alapú értelmezése nyomán ugyancsak – a mai befogadó számára legalábbis – elfogadhatatlan következtetéseket von le; az arc és a fejforma alapján következtet bünözői jellemre: „*Sokat akarok oda járni. Nem mintha azt hinném, hogy használni tudok, de mert érdekel megfigyelni az emberekben azt az ösztönt, amely vadálattá teszi őket. Nem a bűnt keresem ott, azt nem is találok, mert meggyőződése, hogy egy olyan fiziognómiájú, vagy koponyaformájú ember éppen annyira képtelen alkalmazkodni az erkölcsi törvényekhez, mint ahogy én lennék gyilkolni. Ezekről a kártékony lényektől meg kellene szabadítani a társadalmat, hogy ne ártsanak. [...] Elég rájuk nézni és tudni, hogy ezek nem változnak meg. Úgy jöttek a világra, mint ahogyan születnek bárányok és tigrisek, hű kutyák és hiénák. Orvosilag kellene őket ke-*

zeleni, kutatni a terheltségüket, megvizsgálni vérsejtjeiket, orvosilag gyógyítani, azokat pedig, akik bűnözésre predestináltak, elpusztítani” (152). Feltehetően a kor jellemző, tudománytalan elméleteinek „dőlt be” a naplói, mégis megdöbbenő, hogy a művelt, széles látókörű asszony ilyen kizárólagos (és félelmetes) következtetéseket von le, s el sem gondolkodik egy ilyen gyakorlat rettenetes következményein.

Andrássy Ilona naplójának szövegháttérben folyamatosan ott látjuk és érezzük a férj legjobb barátja, gróf Cziráky József alakját és jelenlétét. Esterházy Pállal szemben – noha azonos korúak, társadalmi rangjuk és vagyoni helyzetük is megegyező – egy sokkal higgadtabb, kimértebb habitus képviselője. 1914 decemberében Pápán megvallja (akkor még: plátói) szerelmét a grófnőnek, aki egy cetlin a következő feljegyzést fűzi hozzá:

„Soha nem tudtam volna meg hogy J[ózsi]-it is szeretem. De a háború sötét, halálos háttérén ez az érzés nem világitott volna csodálatos fényesen és büntelenül. Feltámadt hosszú hetek és hónapok féltéséből – lázas phantazmákból egy kis köznapos emberből hős lett – véres – szenvedő – heroizmussal. Több mint barátság – több mint szerelem – Talán a nálam parlagon fekvő anyai szeretet –
[xxx]

Csak azt tudom hogy tiszta és szép és nincs benne semmi líra hiszen P[ált] szeretem – sőt még erősebben és asszonyosabban. És J. is szereti őt mintha testvére volna.

Kedves jó kis Józsi –” (97–98).

Férje halála után Andrássy Ilona az olasz fronton teljesít szanitéciszolgálatot, ahonnan 1916 augusztus elején tér – fáradtan, beteg, megtörtén – haza hathetes szabadságra, de már nem megy többé vissza. A napló e részében stílusa – egyik gépelt változathoz fűzött jegyzetében maga írja – „rosszabb, nőiesebb, az idegek is rosszabbak” (11). A fronti helyzetjelentések megriktulnak e részben, amelynek egy bizonyos hányadát Andrássy Gyuláné ugyancsak fennmaradt naplójából sikerült rekonstruálni, 1915. július 29-étől szeptember 21-éig tartó bejegyzései pedig a gróf Cziráky Józsefhez írott levelekből állnak. Andrássyné Zichy Eleonóra naplójából tudjuk, hogy a hazatérte után Katus húgánál, Parádon tartózkodó Ilona 1916 augusztus végén közli családjával, hogy „Cziráky Józsihoz akar férjhez menni” (233). Noha anyja és a családja nem helyesli döntését, 1917 februárjában összeházasodnak. Karlsbadba tett nászútjukat követően a második világháborút követő államosításig a férj dénesfai kastélyában élnek; miután elveszítik birtokaikat, egyik cselédjük biztosít számukra szállást saját házában – feltehetően tartalékaikból éltek 1960-ig, a gróf haláláig, akit Dénesfán helyeztek örök nyugalomra. Az öreg gróf emlékét tisztelettel őrizte meg az emlékezet. Házasságukból három

fiuk született. Közülük Miklós, az elsőszülött, elesett a második világháborúban, Béla és Pál emigráltak. Cziráky József halálát követően Andrassy Ilona grófnő Pál fiához költözik Kanadába, ahol 1967-ben hunyt el. A hagyaték gondozóinak két leszármazottjukat sikerült eddig felkutatniuk – állítólag nem tanúsítanak érdeklődést elődjeik hagyatéka iránt.

Andrassy Ilona eredetileg kézzel, ceruzával írt naplójának négy gépelt változatát is elkészíti a következő évtizedek során, ami arra mutat, hogy kezdettől fogva irodalmi és publikációs cézzal íródtak. A győri Rómer Flóris Múzeumban (korábban Xantus János) fennmaradt hagyaték gondozója, Kovács Lajos *Drága szerelmem...* címmel dokumentumregényt jelentetett meg Andrassy grófnő életének dokumentumai alapján.

A. Sajti Enikő

⋮ Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Szeged
 ⋮ sajtj@hist.u-szeged.hu

PERBEN ÉS HARAGBAN

Litigation and Anger

U sporu i gnevu

Pihurik Judit: *Perben és haragban világháborús önmagunkkal*. Tanulmányok. Kronosz Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs–Budapest, 2015

Pihurik Judit szegedi történész tudományos tevékenysége szorosan kapcsolódik Magyarország második világháborús történetéhez. Első munkáiban a háborút, különösen a keleti hadszíntér eseményeit egy sajátos, szubjektív szempontból, a magyar katonák naplói, visszaemlékezései alapján keltette életre. *Naplók és memoárok a Don-kanyarból 1942–1943* című könyve, amely 2007-ben jelent meg, elismerő szakmai fogadtatásban részesült.

Jelen kötet nyolc, már korábban megjelent tanulmányt tartalmaz. Mint az előszóban maga a szerző is megfogalmazza, „*a nyolc tanulmány mindegyike a második világháború időszakában gyökerezik, vagy annak következményeivel vet számot, mindegyik az egyén cselekvési lehetőségeit vizsgálja, és kutatómódszertani szempontból is kapcsolódnak*”. Valóban, Pihurikot elsősorban a történelem különös szeszélye folytán katonaruhába öltöztetett hétköznapi emberek háborús időben tanúsított magatartása, cselekvési lehetőségei érdeklik.

A Délvidék 1941 utáni történetéhez négy tanulmány kapcsolódik: a *Magyarok és szerbek a Délvidéken 1941–1944* című írásában a szerző a jórészt ismert levéltári forrásokon túl erőteljesen támaszkodik a visszacsatolásban

részt vevő tisztek visszaemlékezéseire is. Ritkasága okán külön említést érdemel Milenko Palić hajdani szerb munkaszolgálatos, később az Újvidéki Egyetem oktatójának visszaemlékezése, amelyet korábban éppen a szerző jelentetett meg.

Bayor Ferenc altábornagy, a visszacsatolt Újvidék városparancsnokának 1942–1943-as peréről és elítéléséről olvashatunk a következő tanulmányban, amelynek Pihurik találóan a *Kórkép mint történeti forrás* címet adta. Észak-Erdély visszacsatolásakor, majd a délvidéki harcok idején reaktivált Bayor újvidéki városparancsnoki tevékenysége elsősorban az újvidéki zsidókra kivetett „hadisarcról”, a délszláv telepések kitelepítéséről, s általában a szerbek elleni atrocitásokról híresült el. Pihurik azonban nem elsősorban ezeket a kérdéseket állítja tanulmánya középpontjába, hanem Bayor személyisége és tevékenységének mozzanatirányú érdeklik. Azt a mondhatni meglepő kérdést teszi fel, hogyan juthatott Bayor csekély szellemi adottságaival ilyen fontos szerephez, miért reaktiválták és nevezték ki Újvidék városparancsnokává a csapatszolgálatra már korábban alkalmatlannak, ideggyengének minősített Bayort? A szerző a fennmaradt polgári per (korábban lemondott katonai rangjáról) anyaga alapján részletesen bemutatja, miért vádolták meg lopással, közokirat-hamisítással, sikkasztással, hűtlen kezeléssel és hivatali visszaéléssel, s végül miért ítélték el hatrendbeli sikkasztásért és egyrendbeli közokirat-hamisításért két év börtönre. Az egykori városparancsnok Bayor tábornok története azonban itt nem ér véget – a háború után kiadták Jugoszláviának, ahol városparancsnoki tevékenysége miatt halálra ítélték és kivégezték. Tanulmánya végén Pihurik megállapítja: Bayor esete jól illusztrálja, milyen következményekkel jár, ha valaki nem képességei révén kerül fontos pozícióba, hiszen az egyéni kvalitások jelentősen befolyásolják, ki hogyan él a hatalom által felkínált lehetőséggel. De, teszi hozzá, Bayor pere azt is bizonyítja, hogy Magyarországon a háború idején is volt törekvés a visszaéléseket elkövetett tisztviselők felelősségre vonására. Kár, hogy az erre vonatkozó többi példára mindössze egy rövid lábjegyzetben utal.

A Délvidék tematikájú munkák közül a recenzens szerint a legtöbb új szempontot tartalmazó tanulmány az 1942. évi csurogi razziáról szóló „*Vagy ők, vagy mink*” című írás. Egyrészt azért, mert a szerző egy eddig ismeretlen forrást, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található, 1967 és 1973 között keletkezett négyezer oldalnyi (!) ezzel kapcsolatos nyomozati és peranyagot dolgozta fel, másrészt azért, mert az 1942. januári délvidéki razziának ez a csurogi szála eddig jórészt homályban maradt. Igaz, a legtöbbet kutatott, leginkább ismert újvidéki razzia monografikus feldolgozása is várat még magára. Mint ismeretes, Csurogon egy nagyszabású partizánfelkelés tervére hivatkozva, amelyet az eddigi kutatások nem igazoltak, mutat rá a szerző, napokon keresztül gyűjtötték össze és hallgatták ki a falu szerb lakosságát,

és egy kitörési kísérletre hivatkozva 873 szerbet, 13 izraelitát és egy magyart, köztük nőket, gyermekeket és aggastyánokat vertek agyon és géppuskáztak le – azaz megtizedelték Csurog akkori szerb lakosságát. A tanulmány 33 egykori katona, falusi tisztségviselő és csurogi lakos, zömében kisemberek razziában való részvételét elsősorban vallomásaik alapján rekonstruálja, de ez az alapja az események rekonstruálásának is. Kutatásai azt bizonyítják, a razzia végrehajtói nem kaptak arra vonatkozó utasítást, kit tekintsenek partizángyanúsnak, ezért pusztán a származásuk alapján a magyar állam ellenségének kikiáltott szerbekkel és zsidókkal végeztek brutális módon. Pihurik azt is hangsúlyozza, hogy Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök razziát elrendelő parancsa nem a polgári lakosság elleni fellépésre irányult. Meggyőzően bizonyítja azt is, hogy a faluban hisztérikus légkör alakult ki, amelyben jelentős szerepet játszottak a falu vezetői, különösen a falu főjegyzője, valamint a helyi magyar lakosokból verbuvált nemzetőrök. A szerbek elleni válogatás nélküli brutális megtorláshoz az is hozzájárult, hogy az odavezényelt katonáknak és csendőröknek minimális terepismeretük sem volt, nem tudtak szerbül, s ezért értékelődtek fel a falu főjegyzőjének hisztériát keltő hamis információi.

Figurái mégsem gonosztevők, nem született gyilkosok, hanem fegyveres szolgálatot teljesítő hétköznapi emberek, akik váratlanul olyan helyzetbe kerülnek, hogy beszűkülnek választási lehetőségeik, s úgymond csak végrehajtják azokat az ártatlannak tűnő lépéseket, amiket ez a parancsok alapján működő militáns világ megkíván. Így válnak részesévé több ezer ártatlan civil szerb és zsidó meggyilkolásának. Ez a háborús történet is tovább él, mutat rá a szerző tanulmánya végén, hiszen a csurogi szerbek nem felejtették el, mi történt velük a háború után, s a hatalmi helyzet megváltozása, a partizánok hatalomra kerülése után keményen visszavágtak nemcsak a csurogi, de az egész délvidéki magyarságnak: ártatlan emberek ezreit végezték ki, telepítették ki és fosztották meg vagyonától. A razziázó karhatalommal együttműködő csurogi magyarok száma legfeljebb ötven lehetett.

Pihurik történelmi látásmódja, a történelmi traumák kibeszélésének kiegyensúlyozott módja, imponáló forráskritikai tudása talán ebben a tanulmányában bontakozik ki leginkább. A szerző, miközben forrásait „beszéli”, nagyon is tisztában van azzal, hogy e források, jellegüknél fogva, csak a tettesek szemszögéből elevenítik fel a múltat, az áldozatok és a túlélők hangja ezek alapján nem szólaltatható meg. Ez az írása példa arra, hogyan lehet a délvidéki szerbeket és magyarokat ért háborús traumát úgy bemutatni, hogy azok mindkét oldalon egy jövőorientált nemzeti emlékezet alapjává válhassanak.

A következő tanulmány is délvidéki tematikájú, s az ottani orosz fehér-emigráció 1941 és 1944 közötti történetét, a velük kapcsolatos magyar és német terveket mutatja be magyar és szerbiai levéltári források segítségével. S míg a szerző jól ismeri az erre vonatkozó meglehetősen kisszámú magyar nyelvű szakirodalmat, a recenzens hiányolja a fehér-orosz emigrációra vonatkozó igen gazdag szerb, orosz és német nyelvű munkák ismeretét.

A kötet következő írása a szovjet hadifogságba esett, különféle rangú, iskolai végzettségű, civilben eltérő társadalmi státusú katonák visszaemlékezései alapján mutatja be a ma élénk érdeklődést és sok vitát kiváltó hadifogolysorsot, de a szerző figyelmet fordít a visszaemlékezők emlékezetének alakulására is. A *Hadifoglyok írták* című cikk például vitába száll azokkal, akik a hadifoglykérdést eredeti összefüggéséből, a háborúból kiragadva értelmezik – és egyértelműen leszögezi: „a kérdést tágabb kontextusban, a háborús tematikához illesztve” tárgyalja. Mert véleménye szerint a háború volt a gyökeres fordulat a katonák életében, a hadifogság csak ezután következett. Ez a motívum azonban, állapítja meg, a hadifoglyok visszaemlékezéseiben alig fordul elő. Kiindulópontja tehát nem a fogságba esés pillanata, hanem a Magyarország Szovjetunió elleni hadba lépése. Érdemes felhívni az olvasó figyelmét arra is, hogy merőben eltérő sajátosságú, feledésbe merült forrásokat vont be ebbe az írásába, a visszaemlékezések mellett a táborokból hazatérő foglyok ún. búcsúalbumait, „antifasiszta emlékkönyveit”, amelyeket a szovjet hatóságok politikailag manipuláltak.

A *Katonadolog 1945–1962* című tanulmány a „horthysta katonatisztek” háború utáni sorsát állítja vizsgálódása középpontjába. A szerző, mint írása végén megállapítja, nem tud egyértelmű, szentenciaszerű választ adni arra az alcím-ben megfogalmazott kérdésre, hogy a „horthysta katonatiszt” bűnbak vagy el-lenség volt-e. Egyrészt mindkettő, másrészt az általa tanulmányozott 255 volt tisz 1945 utáni sorsának társadalomtörténeti elemzése azt mutatja, életpályájuk alakulása ezzel együtt is sokféle irányt vett, s bár a kommunista politikai rend-őrség irántuk való érdeklődése soha nem lankadt, sokan közülük jól boldogul-tak a civil életben, amelyet a szerző statisztikailag bizonyít.

Mintegy ennek cáfolataként olvasható a kötet következő, *A „horthysta kato-natiszt” mint potenciális kém a Rákosi-korszakban* című tanulmány, amely egy konkrét eseten keresztül mutatja be a korszak bűnbakképző mechanizmusának működését. A kötet utolsó írása, bár gyökerei visszanyúlnak a háború idősza-kára, 1956-os történet és kivételesen nem katonákról, hanem civilekről szól. A történet már-már paradox módon kezdődik, hiszen a népi demokrácia egy szekszárdi borospincében történő „aláaknázásához” kapcsolódik. Szereplői a dunántúli kisváros zárt baráti köréből kerülnek ki: orvos, ügyvéd, tisztviselő, tanár, alkalmazott, építész található közöttük, megfigyelők és megfigyelték ve-

gyesen. A szerző ezúttal is külön gondot fordít az általa használt belügyi irattípusok (ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, környezettanulmányok, operatív tervek, nyomozati anyagok stb.) forráskritikai elemzésére, jelezve ezzel azok forrásértékének lehetőségeit és korlátait.

A kötet talán legnagyobb erénye, mint többször is utaltunk rá, a szerző alapos forráskritikai felkészültsége és a nemzeti traumák tisztességes, aktuálpolitikai motiváció nélküli kibeszélésének szándéka. Feltárni, megismerni, szembenézni akar a múlttal, s nem elégszik meg az egyszerű, fekete-fehér válaszokkal.

Szögi Henrietta

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
szogiheni94@gmail.com

VÁLTOZÓ VILÁG

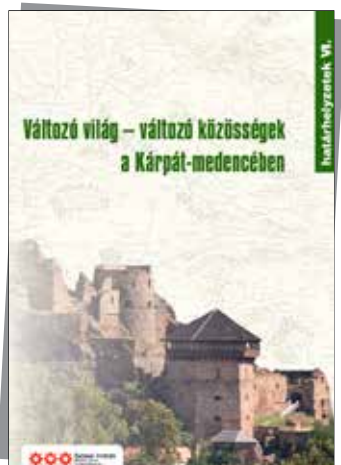
Changing World

Svet koji se menja

Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VI. Szerkesztette Fedinec Csilla és Szoták Szilvia. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2013

A Határhelyzetek című sorozat az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Balassi Intézet közös pályázata alapján a Márton Áron Szakkollégium kutatói és tehetséggondozói programjaiban részt vevő külföldi magyar egyetemi hallgatók és doktoranduszok tanulmányait tartalmazza. A kötet a külföldi magyar kutatók műhelyévé vált. A szerzők olyan interdiszciplináris megközelítések segítségével mutatnak rá a felgyorsult világ változásaira, ami által szembesülhet az olvasó a kisebbségi dilemmákkal. A tanulmányok jelentős része történelmi-politológiai témával, a két- és többnyelvűség problémakörével, nyelvpedagógiai és irodalmi kérdésekkel foglalkozik, emellett a szórványmagyarság idegenforgalmi sajátosságának, illetve a kistérségek életmód-életviteli szokásának problémaköre is a kutatás fókuszába került. Az évkönyv húsz fiatal kutató tanulmányát tartalmazza, terjedelmi okok miatt ismertetőmben hat tanulmányt emeltem ki.

Bajcsi Ildikó munkája a kisebbségi női sokorról szól a 20. század (Cseh)Szlovákiájában. Az 1920-as években született nők életútját elemzi; ez az a generáció, amely már kisebbségi magyarként szocializálódott, a kommunizmus időszakában. Egy sajátos nőtörténelmi kutatást mutat be, amelyben a nők az elbeszélés

alanyává válnak. A narratív életinterjú módszerével olyan társadalmi folyamatokba nyújt betekintést, amely az egyének státusával kapcsolatos. A tanulmány egy parasztasszony, egy értelmiségi nő és egy zsidó identitású asszony életét vizsgálja, akiknek a sorsára kihatott a rendszerváltás. Mindhárom elbeszélés más megközelítésű élettörténetet tükröz. A falusi parasztasszony (Cs. Eszter) elbeszélésében a családi életet mutatta be. Az első Csehszlovák Köztársaság bukása után a nő boldog gyermekeveit tragédiák sorozata szakította meg; a rendszerváltás időszaka szenvedéssel és nyomorúsággal töltötte meg életét. „Az anyagi jellegű gondok mellett Cs. Eszter a 21. században az emberi kapcsolatok elsilányulását tartja a társadalom legfőbb problémájának” – írja a szerző. Második interjúalanya Mayer Judit, aki egy pozsonyi értelmiségi családban született. Életútját szakmai szemszögből látta, melynek alakulásában a politikai hatalmak nagy szerepet játszottak. Számára a legfontosabb a ranglétrán való feljebb jutás, amire csak a párttagoknak van lehetőségük. A harmadik alany Ádlerová Magdaléná kettős identitású zsidó nő, akinek életében fontos szerepet játszott a vallás és a hit, melynek segítségével újra tudta kezdeni életét.

A régiópolitika témakörében Rózsa Rita Szerbia uniós tárgyalásainak átlomlásait és dilemmáit vizsgálja a vajdasági magyar kisebbség szerepére fókuszálva. A kisebbségnek nehéz úgy érvényesülnie, hogy a többségi nemzet eltérő kulturális és vallási identitással rendelkezik. Egyre aktuálisabbá válik a „menni vagy maradni” kérdés. Az állam nem tudja kielégíteni a magyarság anyanyelvű kulturális igényeit, így a kisebbség akadályozottá válik a továbbtanulásban és a munkavállalásban. Szerbia unióhoz való csatlakozásának menetét a „koszovói kérdés” határozta meg, és a jövőben részben ettől függenek az uniós tárgyalások. A vajdasági politika gyengeségének a több pártra való szakadást tartja. E pártok között nincs együttműködés, így nem marad elég figyelmük az európai integrációra, holott a vajdasági fiatalok többsége jövőjének építését az európai csatlakozástól reméli.

Lulić Emil tanulmányában Újvidék sétálóútcajának, a Duna utcának a nyelvi tájképéről ír. Újvidék a Vajdaság központja, egy olyan multikulturális közeg, amit a nyelvi sokszínűség jellemez. A Duna utcában a szerb feliratok mellett más nyelvekkel is találkozhat az arra sétáló. A nyelvi tájkép fogalma alatt a hivatalos útjelző táblákat, reklámtáblákat, utcanéveket, helyneveket és kereskedelmi egységeket érti. A tanulmány párhuzamot von a hivatalos szférában alkalmazott nyelvhasználat és a nem hivatalos személyek nyelvhasználat között. A hivatalos szférában a kormány széles körű nyelvi jogokat biztosít. A tartományi hatáskörbe tartozó intézmények betartják ezeket a nyelvi jogokat, de ez nem mondható el az újvidéki intézményekről, melyekre a szerb–angol kétnyelvűség jellemző. A szerző szerint megengedhetetlen, hogy egy olyan multikulturális

város mint Újvidék, csak a szerb–angol kétnyelvűséggel éljen. A Duna utca nyelvi tájképe olyan nyelvi és politikai folyamatokra világít rá, amelyek a járókelők szeme előtt játszódnak le.

Roginer Oszkár a jugoszláviai magyar irodalomról és a geokulturális identitásról ír. A második világháború utáni években kialakul a jugoszláviai magyar irodalom, ekkor jelentkezik újra folyóirat-kultúra a Vajdaságban. Ebben a korszakban teremtődött meg a geokulturális identitás, amely 1992-ig meghatározta a közösségi gondolkodást. Roginer kutatását az 1945 és 1950 között megjelent szépirodalmi szövegeket is közlő sajtóra alapozta, amelyek a következők: *Dolgozók, 7 Nap, Híd, Ifjúság Szava, Munkánk, Szabad Vajdaság – Magyar Szó* és a *Zágrábi Magyar Újság*. A két világháború között a kisebbségeket nem asszimilálni, hanem felszámolni akarták, így a magyar nyelvű kulturális megnyilvánulások a jugoszlávok közé épültek be. Ez az időszak a szerző szerint azért érdekes, mert kritikailag eddig kevesen tekintették át, így inkább átideologizált ismertetőik vannak róla.

Stark Gabriella Mária tanulmányában az erdélyi kisebbségi oktatás helyzetével foglalkozik. A kisebbségi oktatás hozzájárul az identitás és a közösségi élmény megerősítéséhez. Az oktatási rendszer vizsgálatát azért tartja fontosnak, mert jelentős szerepe van a fiatalok etnikai szocializációjában. Tanulmányában az erdélyi magyar tankönyvkiadás helyzetét mérte fel. Munkájából kiderül, hogy a kisebbségi tankönyvkínálat szűkösebb a többségi kínálatnál. Kérdőíves felmérése szerint a magyar tagozaton tanuló elemi iskolások tankönyvei közepes mértékben felelnek meg a minőségi követelményeknek. A szakirodalomra alapozott felvetése – miszerint a román nyelvből magyarra fordított könyvek kevésbé színvonalasak – nem igazolódott be. A pedagógusok tankönyvíráshoz való viszonyulása alapján tankönyvíró/tankönyvszerkesztő munkacsoportok létrehozását javasolja. A szerző úgy gondolja, hogy az esélyegyenlőség szempontjából fontos szerepük van a tankönyveknek, de ennél még fontosabb a pedagógus attitűdje.

Fendrik Bertalan a vajdasági fiatalok életminőségét és egészségmegtartását kutatta. Kutatása szerint a vajdasági és magyarországi fiatalok csoportja között szignifikáns különbség van az étellel való elégedettség tekintetében. Továbbá szignifikáns eltérést feltételezett a depresszió előfordulásának mértékében. A vizsgálatot online önkitöltős kérdőívvel végezte, főleg 18 és 35 év közötti fiatalok jelentkezését várta, akik Magyarországon vagy a Vajdaságban élnek, és hat hónapnál hosszabb időn át nem tartózkodtak folyamatosan más országban. A különbségek szembeötlők voltak: a vajdasági fiatalok körében magasabb a munkanélküliség aránya (29,9) a magyarországi adatközlőkhöz képest (9,6). Iskolázottság szempontjából több magyarországi kitöltőnek van egyetemi ok-

levele, mint vajdaságinak. Fendrik kutatásának eredményeiből levonható, hogy a magyarországi kitöltők szignifikánsabban elégedettebbek életükkel a vajdaságiaknál. Az eredmények megerősítették a szerző hipotézisét, amely szerint a kisebbségi identitás elemei eltérnek a többségi identitástól.

Az évkönyv hat fejezetre tagolódik. A tanulmányok témái összefüggnek egymással, egy fejezeten belül önállóak, de a többivel együtt olvasva egységes képet alkotnak a kisebbségi magyar határhelyzetről.

Romoda Renáta

∴ Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
∴ renataromoda@gmail.com

A KÁRPÁT-MEDENCE UTAZÓI

Travellers of the Carpathian Basin

Putnici Karpatske nizije

Homo Viator. Tanulmányok az irodalom-, nyelv- és kultúratudományok köréből. Szerkesztette Mihály Vilma-Irén–Pap Levente–Pieldner Judit–Tapodi Zsuzsa. RHT Kiadó, Bukarest–Sepsiszentgyörgy, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2015

2015. április 24-én és 25-én *Homo Viator* címmel Nemzetközi Imagológiai Konferencia került megrendezésre a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem szervezésében a Romániai Hungarológia Társaság, a Román Összehasonlító Irodalmi Társaság és Kovászna Megye Tanácsa támogatásával. A tudományos tanácskozás a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem csíkszeredai épületében, illetve Sepsiszentgyörgyön a Megye Tanácsának dísztermében zajlott. Ugyanezen év végén került kiadásra a konferencián elhangzott előadások szerkesztett kötete.

A konferencia a Sapientia EMTE Humántudományok Tanszéke által szervezett, már a korábbi években is sikeres nemzetközi imagológiai konferenciák sorába tartozik. A szervezők célja most is az volt, hogy a különféle humán tudományi szakterületek kutatóinak biztosítsák a találkozást. A kutatóknak így lehetőségük nyílik megismerni egymás tudományos tevékenységét. Magyarországról, Szerbiából, Olaszországból, Csehországból, Szlovéniából és Albániából is érkeztek előadók.

A közös témakörhöz, az utazáshoz, magához az úthoz, illetve az utazóhoz kapcsolódó

nyolcvan irodalmi és nyelvészeti előadás kapcsolódott. A konferencia nemzetköziségét jelzi, hogy három nyelven, magyarul, románul és angolul folytak előadások. Sokféleképpen közelítették meg az út és utazás fogalmát, magát az utazót, vagyis a konferencia nevét is alkotó utazó embert, a homo viator. A konferencia tanulmánykötete ugyanezt a témakört járja körbe. Ahogyan a konferencián, a kötetben is találkozunk több irodalomtörténeti korszakból merített kutatással és kortárs művek elemzésével is, sőt nyelvészeti kérdésekkel is.

A szervezők az előadások szerkesztett változatát a *Homo Viator*. Tanulmányok az irodalom-, nyelv- és kultúratudományok köréből című konferenciakötetben adták közre. A két plenáris előadó munkája mellé huszonnyolc magyar nyelvű írást válogattak a szerkesztők a kötetbe. Az öt alfejezet többek között a tapasztalatszerzés és emlékörökítés, az otthonosság és idegenség, a kultúrák közötti utazás, valamint a kultúrák és nyelvek közötti kölcsönhatás témáját foglalja magában és bontja ki a szerzők tanulmányainak segítségével.

A tanulmánykötetet Mihály Vilma-Irén, Pap Levente, Pieldner Judit és Tapodi Zsuzsa szerkesztésében a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Bukarest–Sepsiszentgyörgy székhelyű RHT Kiadó jelentette meg.

A kötet előszava a konferenciát ismerteti, majd a tanácskozás keretében elhangzott két plenáris előadás szövege olvasható. Fried István, a Szegedi Tudományegyetem professor emeritusa „*az utaknak értelmük van*” (Utazás, utazók, irodalmi korszakok, irodalmi utak) című előadásában irodalmi műveken átívelő és ezeket az utazás, az út – megtett út – által egybekapcsoló motívumokkal foglalkozik. Az út térben és időben is változó, a személyiség különböző rétegeit mozgatja meg különböző életszakaszokban, s ezért az út, illetve az utazás egészen korán vált az élet és halál metaforájává, az életúté és egyben a halállíráié is. Mihaela Albu a Craiovai Tudományegyetem tanára *Homo viator – un topos cultural/literar (Homo viator – egy kulturális/irodalmi toposz)* című tanulmányában az utazó embert mint a világirodalom egyik legősibb témáját és motívumát vizsgálja. A homo viator, vagyis az utazó ember megtalálható a népi alkotásokban, s a szerzők is évszázadok óta szívesen használják fel alakját műveikben; ugyanúgy fellelhető mítoszokban és mesékben meg a legismertebb remekművekben is.

Az élményközösség felé című fejezetben Egyed Emese a 18. századi verses magyar (úti) leveleket vizsgálja. Sikó Beáta *A Lafayette-kultusz nyomai az Utazás Észak-Amerikában című útirajzban – Levasseur úti beszámolójának hatása Bölöni Farkas Sándor művére*, valamint Erdély Judit *A szavakban utazó ember. Bölöni Farkas Sándor nyelvi világa: az Utazás Észak-Amerikában nyelvi, stilisztikai, műfaji aspektusai* című tanulmányaikban arról a szerzőről szóltak, akinek születésének 220. évfordulója alkalmából a konferencia résztvevői egy

megemlékezés keretében ellátogathattak Bölönbe az író emléktábláját és házát megtekinteni. Kocsis Lenke a verses regények utazás motívumával foglalkozik, Csata Adél *Verseghy Ferenc Almarék erdélyi herceg, avagy a szebeni erdő* című regényfordításában fellelhető nemzetképekről szól, Jósika Miklós külföldi éveinek írói magatartásáról és irodalomszemléletéről Pavelka Orsolya-Petra tanulmányában olvashatunk, valamint Moldován Gergely 19. századi erdélyi román újságíró és egyetemi tanár munkásságában fellelhető nemzetiségi kérdéssről Bakó Edit foglalkozik írásában.

Teleki József és Teleki Ádám 1722 és 1725 közötti külföldi tanulmányútját Rácz Emese tanulmányozza mélyrehatóan, Brassai Sámuel utazási gyakorlatával pedig Berki Tímea foglalkozik. Kúnos Ignác 1890-es kis-ázsiai kutatóútjáról Szilágyi Szilárd munkájában olvashatunk, míg az 1867 és 1914 között kialakult új, különleges utazási válfajról, a kéjutazásról szóló érdekesítő tanulmány Németh Ferenc tollából származik. Az útikönyv fogalmáról és funkcióiról is ismereteket szerezhetünk Lukács András interpretációjában, a második, *Tapasztalatszerzés, emlékörkötés* című fejezetből.

Az *Otthonosság és idegenség térben és időben* című fejezetbe többek között olyan munkák kerültek, mint Sóki Diána *Test, tér, textus*, Szilveszter László Szilárd *Otthonosság és idegenség térben és időben – Az utazás és vándorlét metaforái Király László rendszerváltás előtti költészetében*, Toldi Éva *Mentális terek, virtuális világok*, Tapodi Zsuzsa *Utazás Bécsbe – A saját és a másik idegensége*, vagy Vidosa Eszter *Test-határszegés a magyar irodalomban és filmben. A kiborg jelenség tépje* című tanulmányok. Balogh Lili Mészöly Miklós *Pontos történetek, útközben* című kötetének narrációjával foglalkozik munkájában, a megismerés módozataival Balla Zsófia *Vonatok* című versében pedig Kovács Flóra.

Utazás a kultúrák között cím alatt olvashatjuk Bence Erika posztmonarchikus és exjugoszláviai, vajdasági magyar irodalmi határregényeket vizsgáló tanulmányát, Crnkovity Gábor *Utazás a kultúrák között – Interkulturális „időtér” a vajdasági novellák világában* című munkájában a vajdasági magyar novellairodalomban megjelenő Monarchia-sztereotípiák továbbbírásával foglalkozik. Lódi Gabriella az út és az utazás toposzát vizsgálja kortárs szerzők (Balázs Attila, Szathmári István, Majoros Sándor, Aaron Blumm és Mirnics Gyula) szövegeit. Ispánovics Csapó Julianna célja *Utak a szöveg felé* című tanulmányában rendszerszerűen áttekinteni a vajdasági magyar bibliográfia helyét és eredményeit a térségi tudományban és kultúrában.

A kultúrák és nyelvek kölcsönhatása cím alatt három nyelvészeti megközelítést is olvashatunk. Pupp Réka az utazás motívumának nyelvi formáit kutatja, Sárosi-Márdirosz Krisztina-Mária munkájában a tolmáccsal mint a nyelvek és

kultúrák közötti utazóval, a kétnyelvű kommunikáció kapocsával foglalkozik, Rajsli Ilona a vajdasági magyar média nyelvében tapasztalható kontaktológiai kérdéseket vizsgálja a *Kultúrák és nyelvek kölcsönhatása a vajdasági magyar médiában* című tanulmányában.

A kötet a szerzők névsorával és a tanulmányok angol nyelvű absztraktjaival zárul.

Patyerek Réka

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
 patyerekreka@gmail.com

AB OVO

A *Philos* című tudományos – irodalmi – művészeti folyóirat első számáról

Ab ovo

On the first issue of *Philos* magazine on sciences, literature and art

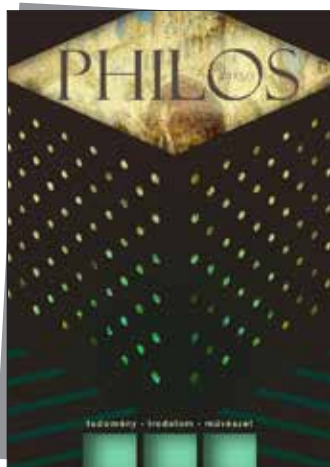
Ab ovo

O prvom broju naučno-književno-kulturnog časopisa *Philos*

„Az a pillanat, amikor a tojás héja repedezni kezd” – írja a *Philos* tudományos folyóirat bevezetőjében Csányi Erzsébet, a lap alapító szerkesztője. A negyedévi folyóirat kiindulópontjaként a Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencia humán és művészeti szekciójában létrejött minőségi tudományos munkák születését jelölhetnénk meg. Ez a nagy erejű siker volt az a „feszítő energia”, amely létrehozta a *Philos*t. A lapkoncepció a humán tudományoknak és a művészeteknek is egyaránt teret biztosít hozzájárulva a vajdasági lét identitásértelmezéseinek elmélyítéséhez. Tulajdonképpen szimbiózisban jelennek meg a különféle művészeti ágak, maga a folyóirat három kulcsszó köré szerveződik, melyek a következők: tudomány, irodalom és művészet.

A *Philos* lehetőséget ad arra, hogy a fiatal alkotók, kutatók kipróbálhassák magukat, felmérjék képességeiket. Az alapítók egyfajta „társként” definiálják magukat. Szeretnének segítséget nyújtani az alkotóknak önkeresésükben, önkifejezésükben, önképzésükben, mint Dante Vergiliusa, pusztán csak idegenvezetnek.

A folyóirat első oldalain szépirodalmi alkotásokat olvashatunk. Közülük kiemelkedik Fenyvesi Ottó *Minimum Rock'n'Roll* című verse, melyben megfigyelhetők az alkotóra jellemző vonások, az intertextualitás, a para-

frázisok beépítése, a metaforák, a megszemélyesítések gazdagsága, a zene mint ihlető. A költő önmagát „az első bácskai vulkanikus villanytelepnek” is nevezi egyik versében, s költészetében a szavak ereje valóban rendelkezik hasonló mágikus dominanciával, mint egy kitörő vulkán, mely mindent megsemmisít. Fenyvesi költészetével párhuzamba állíthatóak Ladik Katalin nagy erejű, vizuális tematikájú versei. A folyóiratban megjelent költeményei (*Homály. Homály., A gömb belül, Miért fehérek a fák*), ahogy G. Komoróczy Emőke is írja Ladik Katalin művészetéről, rádöbbenteni akarnak minket arra, hogy belesüppedtünk a kényelmes életünkbe és szembe kell szállnunk az „elfogadhatatlan realitással”.¹

Celler Kiss Tamás egyedi hangvételű költészetének ízelítőjeként olvashatjuk a fiatal költő verseit. A sokszólamú lírai én a folyóiratban található alkotásokban a szerelmi viszony perspektívájából határozza meg magát: „Téglákból építhetnék járdát, / annyszor hívnálak sétálni rajta, / hogy ne tudd megmondani, / mikor lett belőle út...” (*Ilyen érzés* című vers).

„A bomlás és az enyészet szinkavalkádja, a gonosz banalitása, a háborús erőszak dühöngései, a szervi specializáció és az ösztönrepertoár lecsupaszkodása, a gép-ember-állat szimbiózisa, a televíziós adásidővé változó egyéni életidő határozzák meg Jódal Kálmán elbeszélő prózájának hangnemét”² – írja Virág Zolán, akinek gondolatai a szerző *Atari Baby* című alkotására is vonatkoztathatóak. E mű magával ragadó, apokaliptikus képek sorozatát tárja az olvasó elé, a szöveg zárómondatai mégis felszabadítják az olvasót a borzalmak alól.

A folyóirat második részében a tudományos munkáké a főszerep. Több munka középpontjában is a videojáték és a virtualitás áll. Pásztor-Kicsi Gergely *Virtuális történetfák* című munkájában kísérletet tesz egy videojáték-esztétika körvonalazására. Munkájában rámutat arra, hogy mára már a videojáték köré tudomány szerveződött, melynek neve ludológia. A szerző munkájában rengeteg új információval árasztja el az olvasót. Egy olyan kutatási területet jár körül, mely még a kezdeti stádiumában áll. Esszéisztikus stílusa és lezser nyelvezete még csiszolásra vár, ám remekül párosul szubjektív véleményformálásához. Hasonló témában kutatott Lábadí Dávid is *Irodalmi művek a videojátékokban* címmel. Mindkét szerző olyan kutatási területet választott, amelylyel a Vajdaságban még kevesen foglalkoztak, ám egyre többeket mozgat meg a videojátékok elemzése irodalmi szempontból. Evidenciákat tár fel mindkét munka, mégis egyedi perspektívából. Videojátékok részletes elemzéseit leljük fel a tanulmányokban, de néha önellentmondásokba bonyolódnak a kutatók. A

¹ G. Komoróczy Emőke 2004. Egy madárijesztő virraszt az égen. Ladik Katalin költészetéről = Ladik Katalin: *Kiűzetés – Jegyesség*. Hága, XI.

² Virág Zoltán 2008. Via agressiva = *Híd*, 10. 4.

Philos elsődleges feladatát teljes mértékben teljesítette, ugyanis esélyt adott a kutatók számára, hogy kutatásuk eredményeit publikálhassák. A visszafordíthatatlan folyamat megkezdődött, ahogy Csányi Erzsébet is írja a bevezetőben: „és új világok fejlődésének élményeiben részesítenek bennünket” a feltörekvő kutatók, alkotók.

A folyóirat egyedi stílust alkotott meg. Remekül szervezi egységgé a művészeti ágakat. Vizuális arculata rendkívül igényes, fogva tartja a tekintetet.

A *Philos* lapjain találkozhatunk még Beke Ottó, Klájó Adrián, Jozef Smith, Kocsis Lenke, Vanger László, Fehér Miklós alkotásaival is. A második részben pedig érdekes tanulmányokat olvashatunk *Adolf Hitler és Charles de Gaulle német ifjúsághoz szóló beszédeinek pragmatolingvisztikai elemzése* címmel Pá-pista Zsolt tollából, valamint Győri Norbert *Rockzene és erkölcsi pánik* című tanulmányát, mely azokat a szubkultúrákat érinti, melyek a rockzenéhez tartoznak, illetve foglalkozik az előítéletek taglalásával, hogy azok milyen mértékben tekinthetők megalapozottaknak. Slezák Lázár *Létalapkeresések a metamorfózisok költészetében* című tanulmánya az önmeghatározást mint új létalap megteremtését vizsgálja Sziveri János költészetében. Antalovics Péter *Képpé formálni a misztériumot* címmel értekezik, tanulmányában Arthur C. Clarke *Űrodüsszeia* című regényének és Stanley Kubrick azonos című filmjének komparatív elemzésére tett kísérletet. Végül a folyóirat utolsó lapjain Takács Zoltán tanulmányát olvashatjuk *A felsőoktatás és a regionális gazdasági kapcsolata* címmel, mely méltó lezárása és egyben egy nagyszerű kezdete is a *Philos* úttörő tevékenységének.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Dr. A. Sajti Enikő egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, BTK, Történeti Intézet, Szeged

Dr. Bence Erika egyetemi rendkívüli tanár, Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék – a Létünk főszerkesztője, Újvidék

Csorba Béla nyugalmazott főlektor, Temerin

Gulyás József (1937–2014)

Hágen András középiskolai tanár, Magyarországi Németek Általános Művelődési Központja – Bereczki Máté Élelmiszeripari és Mezőgazdasági Szakképző Iskola és Sportiskola, Baja

Dr. Hózsá Éva egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék – Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

Dr. Jakus János nyugállományú alezredes, a HM-HIM volt osztályvezetője és a Nemzetvédelmi Egyetem Tudományszervező Központ volt igazgatója, Budapest

Lendák-Kabók Karolina doktorandusz, Újvidéki Egyetem, Inter- és Multidiszciplináris Tanulmányi Központ, Társadalmi Nemek Központja – Doktori tanulmányok, Újvidék

Dr. Máté Zsuzsanna habilitált főiskolai tanár, Szegedi Tudományegyetem, JGYPK, Művészeti Intézet – A Szegedi Tudományegyetem BTK Málnási Bartók György Filozófia Doktori Iskolájának témavezetője, Szeged

Patyerek Réka egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Rajsli Ilona egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Roginer Oszkár doktorjelölt, Pécsi Tudományegyetem, BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola

Joint Degree Sociology MA: Sveučilište u Zadru – KFU Graz

Romoda Renáta doktorandusz, Újvidéki Egyetem, BTK, Nyelv- és Irodalomtudományi Doktori Iskola, Újvidék

Szögi Henrietta egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

RECENZENSEK

Dr. Andrić Edit (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom
Tanszék, Újvidék)

Dr. Bene Annamária (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar,
Szabadka)

Dr. Dévavári Zoltán (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar,
Szabadka)

Dr. Gábrity Molnár Irén (Újvidéki Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar –
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka)

Dr. Györe Zoltán (Újvidéki Egyetem, BTK, Történelem Tanszék, Újvidék)

Dr. Hajdicsné Varga Katalin (Budapesti Gazdasági Szakképzési Centrum
Berzeviczy Gergely Két Tanítási Nyelvű Közgazdasági Szakközépiskolája,
Budapest)

Dr. Hózsá Éva (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék,
Újvidék – Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka)

Dr. Ispánovics Csapó Julianna (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és
Irodalom Tanszék, Újvidék)

Dr. Kiss Ernő (nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidék)

Dr. Schay Zoltán (professor emeritus, Magyar Tudományos Akadémia,
Energiatudományi Kutatóközpont, Felületkémiiai és Katalízis Osztály,
Budapest)

Rózsa Rita PhD-hallgató (Pécsi Tudományegyetem, BTK, Interdiszciplináris
Doktori Iskola)

Dr. Toldi Éva (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék,
Újvidék)

Véry Dalma doktorjelölt (ELTE, BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola,
Budapest)

Dr. Vukov Raffai Éva (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző
Kar, Szabadka)

TÁJÉKOZTATÓ

Kérjük szerzőinket, hogy a *Létünk*be szánt írásaikat elektronikus formában: doc. formátumban juttassák el szerkesztőségünk (letunk@forumliber.rs) vagy a főszerkesztő címére (erikazambo@eunet.rs); mágneslemezen vagy e-mailben, csatolt fájlként. Tanulmányaikhoz rövid, magyar nyelvű tartalmi összefoglalót, illetve legalább öt kulcsszót illesszenek.

A beérkezett tanulmányokat lektoráltatjuk. A további kapcsolattartás megkönnyítése érdekében (külön mellékletben) tüntessék fel elérhetőségüket: postai és e-mail címüket, telefonszámukat és (a szerzői névsorba) személyes adataikat: akadémiai fokozat(ok), család- és utónév, beosztás(ok), munkahely(ek), helység(ek).

A tanulmányok és az ábrák szövegében egyaránt Times New Roman betűtípust alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 12 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 10 pontos. Az ideális karakterszám 34 000 (körülbelül 12 oldal). Kérjük, hogy a szövegszerkesztés során kerüljék a felesleges technikai eljárásokat (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk). A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk eddigi gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét. Kérjük a szerzőket, hogy az ábrákat, diagramokat ne illesszék a szövegtestbe, hanem mellékletként, a beillesztés helyének pontos jelölésével küldjék el.

A sorok száma másfeles sorközzel oldalanként legfeljebb harminc. A szövegben ne szerepeljenek indokolatlan sorkihagyások. A szerző neve (normál betűtípus) és a dolgozat címe (**FÉLKÖVÉR NAGYBETŰ**) a szöveg elején áll középzárt helyzetben. A dolgozatnak a tudományos jelzet, illetve az angol nyelvű cím beillesztése miatt nem lehet egysorosnál hosszabb főcíme, s kérjük szerzőinket, hogy mellőzzék az alcímeket. A közcímek írásmódja: NAGYBETŰ. A szövegeket – indokolt esetben – a decimális rendszer segítségével tagolhatják (a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett arab számokkal: 1., 2., 1.1., 1.2. etc.). A *Szemle* rovatban közölt recenziókhöz és ismertetőkhöz nem járul összefoglaló és kulcsszavak sem. Könyvrecenzióknál az ismertetett könyv adatait az első bekezdésben közöljük. A konferenciabeszámolók esetében a szövegegész tájékoztat a rendezvény jellegéről, adatairól. A szövegen belül a *könyv- és kiadványcímeket dőlt (italic)* betűvel emeljük ki. Semmilyen más kiemelés nem alkalmazunk. A szövegközi hivatkozásokat zárójelbe tesszük (a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza).

A szövegközi hivatkozások formája a következőképp alakul; teljes mű esetén: (IMRE 1996), annak egy részlete esetén: (IMRE 1996: 33–40). Többkötetes mű esetében: (GYÖRFFY 1.: 37–159). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó mű esetén: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

A tanulmány végén megadott irodalomjegyzék szorítkozzon a hivatkozott szakirodalomra a következő lehetséges formákban:

IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen

HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.

CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.

KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest

A közismert és a szerző által gyakran hivatkozott kiadványoknak széles körben elterjedt rövidítéseit is használhatják: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. Az egyes szakirodalmi tételek betűrend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást.

Kérjük a szerzőket, hogy végjegyzeteket egyáltalán ne, lábjegyzeteket is csak indokolt esetekben alkalmazzanak. A lábjegyzetek ne tartalmazzanak szakirodalmi hivatkozásokat!

A szerkesztőség

INFORMACIJA

Mole se autori da svoje tekstove koje nameravaju objaviti u časopisu *Létünk*, dostave uredništvu (letunk@forumliber.rs) u formatu doc. ili na elektronsku adresu glavnog urednika (erikazambo@eunet.rs) na disketi ili kao atačment. Uz rad treba dostaviti kratak rezime na mađarskom jeziku i najmanje pet ključnih reči.

Prispeli radovi se lektorišu. U interesu lakše komunikacije sa autorima molimo da se (u posebnom prilogu) naznači: poštanska i e-mail adresa, broj telefona i lični podaci: akademska titula, prezime i ime, zvanje, radno mesto i sedište.

U tekstu studije i tekstualnom delu slike se podjednako koristi font Times New Roman. Veličina fonta u tekstualnom delu je 12, dok je u tabelama, u natpisima slika (kao i u eventualnim fusnotama i literaturi) 10. Idealan broj karaktera iznosi 34 000 (oko 12 strana). Molimo da se prilikom uređivanja teksta zanemare tehnički postupci (npr. tabulator i upotreba razmaka među slovnim mestima, umesto toga preporučuje se korišćenje uvlačenja ili upotreba tabela). Kod uređivanja tabela treba uzeti u obzir dosadašnju praksu, obrasce i način preloma našeg časopisa. Mole se autori, da slike, dijagrame ne ugrađuju u tekst, već da ih pošalju kao priloge uz tačno obeležavanje mesta gde se oni trebaju umetnuti.

Broj redova po strani može biti najviše 30, uz prored od 1,5. U tekstu ne treba da bude suvišnog preskakanja redova. Ime autora (ispisana fontom Normal) i naslov rada (**BOLDOVANIM VERZALOM**) stoji na početku teksta, centrirano. Rad, zbog naučnog obeležja, odnosno zbog ubacivanja naslova na engleskom, ne može imati glavni naslov duži od jednog reda a mole se autori da ne koriste podnaslove. Naslovi odeljaka u radu se pišu VELIKIM SLOVIMA. Tekstovi se zbog preglednosti mogu raščlaniti decimalnim sistemom (na početku pasusa koji otvara odeljak treba upisati arapske brojeve: 1., 2., 1.1., 1.2. itd.). Uz recenzije i prikaze koji će se objaviti u odeljku pod nazivom Prikazi ne idu ni recenzije niti ključne reči. Kod recenzija podaci prikazane knjige se daju u prvom pasusu. U slučaju kada se vrši prikaz naučnog skupa, ceo tekst upućuje na odlike i podatke konferencije. U okviru samog teksta *naslovi knjiga i izdanja* se ističu *italicom*. Nikakvi drugi načini isticanja se ne koriste. Pozivanje na literaturu se u tekstu stavlja u zagradu (potpuni opis se daje na kraju rada u okviru spiska literature). Forma pozivanja na literaturu u tekstu je sledeća: u slučaju celokupnog dela: (IMRE 1996), kada se poziva samo na delove (IMRE 1996: 33–40). Ukoliko se radi o izdanju u više tomova (GYÖRFFY 1.: 37–159). U slučaju kada se pozivate na dela istog autora izdatih iste godine: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

Na kraju rada spisak literature treba da sadrži samo ona stručna dela na koje se autor poziva u svom radu, i to u sledećoj formi:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest

Mogu se upotrebiti i skraćenice za dela koja su opšte poznata ili na koje se autor često poziva: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kézi-szótár) itd. U okviru literature dela treba da su poređana prema azbučnom redu autora, a u slučaju istog autora po hronološkom redu.

Mole se autori, da beleške na kraju rada uopšte ne koriste, a fusnote samo u slučajevima kada je neophodno. Fusnote ne treba da sadrže pozivanje na literaturu!

Uredništvo

STYLE SHEET

Authors are requested to send their papers to *Létünk* in electronic form: they should be in doc. format addressed to the Editorial Office (letunk@forumlibers.rs) or to the general editor's address (erikazambo@eunet.rs) on a compact disk or in e-mail as an attached file. There should be a short summary of the contents in Hungarian and at least five keywords.

The studies submitted will be edited linguistically and proofread. Please indicate your name and address for further contact: address, e-mail address, telephone number, and other personal data (in the line of the author's name): academic degree, surname and last name, status, workplace.

We use Times New Roman type in the studies and diagrams (pictures, illustrations, figures). The font size of the main text is 12. For tables, schemes and diagrams (footnotes, bibliography) font size 10 is required. The ideal number of characters is 34,000 (approximately 12 pages). Do avoid any unnecessary technical procedures (using tabulators and space in formatting; instead, we suggest using indents and tables). Regarding tables, please notice the usual practice in the quarterly. Avoid inserting diagrams into the text; send them as attachments, marking the place of insertion.

The number of lines is 30 (at most) in a page, with 1.5 line spacing. There should be no extra spacing between the lines. The author's name (normal type) and the title of the study are (**BOLD UPPER CASE**) in front of the text in the centre. Due to the inclusion of the academic title and the English title of the study, the main title cannot be longer than one line. Authors are also requested to avoid subtitles. Titles are printed in UPPER CASE. If so required, the text can be divided using the decimal system (with Arabic numerals 1.2., 1.1., 1.2. etc. inserted in front of the paragraph). Reviews and information published in the *Review* column do not have a summary or keywords. In case of a book review, the data on the book should be provided in the first paragraph. In reporting a conference, the text should give general information about the program. In the text, the *title of books and publications* should be printed in *italics*. The reference in the text is in brackets (the full description should be given at the end of the text in the Bibliography). The form of the reference is the following: in case of a whole book: (IMRE 1996); in case of a part of the book: (IMRE 1996: 33-40); in case of a book consisting of more than one volume: (GYÖRFFY 1.: 37-159); using several publications by a certain author published in the same year: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

The Bibliography at the end of the study should only concern the literature referred to in the article, and should be in the following forms:

IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. Századi epikánkban*. Debrecen

HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedi-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.

CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.

KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások II. Névtudományi konferencia*. Budapest, 1969. NytudÉrt. 70. Budapest

Common abbreviations of well-known publications can also be used: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNY (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. The items in the Bibliography should be listed in alphabetical order; in case of multiple works by the same author, the items should be in chronological order.

Authors are requested not to use endnotes; footnotes can be used only in justified instances. The footnotes should not enclose the reference.

Editorial office

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

EURÓPA VÁLSÁGMODELLEI – A GLOBALIZÁCIÓTÓL A MIGRÁCIÓIG

Az Európai Uniót (EU) életre hívó történelmi és politikai szükségszerűségek

Az EU (további) bővítésének politikai, gazdasági, társadalmi aspektusai
vagy/és Az egyes EU-tagállamok kilépési szándékának politikai, gazdasági,
társadalmi aspektusai

Az európai polgár útkeresése

Az EU külpolitikai kihívásai a) a Schengeni Egyezmény újragondolása;
b) az USA–EU-együttműködés

A régi és új kisebbségek integrációs modelljei az EU-ban

Az EU (nemzeti) kisebbségpolitikája

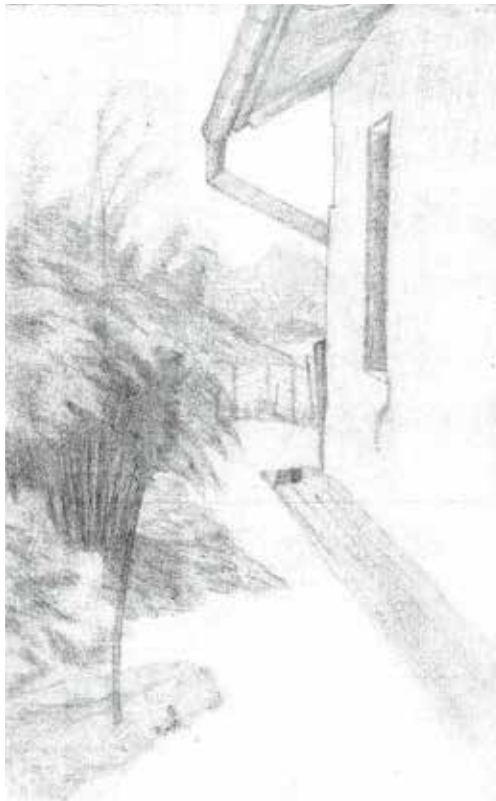
A személyek szabad mozgása az európai térségben

A globális pénzügyi folyamatok európai vetületei

A válságkezelés különböző módozatai

Gulyás József: A Cvíjő sor (ceruzarajz)

Gulyás József: A palicsi festőnő, Macskovics Mária háza möge (ceruzarajz)

Gulyás József: A Cvíjó sor a nagy akácfa alól (ceruzarajz)

*Gulyás József: Vizeskancsó
(ceruzarajz)*

*Gulyás József: Muskátli konzervdobozban
(ceruzarajz)*